

Shell
journaal
van oude sporten

door.
Dr. J.M. Fuchs en W.J. Simons

Shell
journaal
van
oude sporten

door
Dr. J. M. Fuchs en W. J. Simons

Shell Nederland B.V.

Ten geleide

Sinds vele eeuwen hebben de mensen sport beoefend. Met plezier en met vreugde, tot vermaak en ontspanning, om de krachten met elkaar te meten.

Het jaar 1976 zal een zeer grote internationale sport-ontmoeting bieden. Het is dan immers opnieuw een Olympisch jaar met winterspelen in Oostenrijk en zomerspelen in Canada. Het leek ons daarom een goed idee, voor ons Shell-journaal van dit jaar de sport als onderwerp te kiezen. Nu eens niet de bekende sporten waarover wij vrijwel dagelijks via kranten, radio en televisie worden geïnformeerd, maar sporten die doorgaans minder voor het voetlicht komen, vrijwel of geheel vergeten zijn geraakt, soms aan plaats of streek gebonden zijn of een typisch Nederlands karakter hebben. Over een aantal van deze sporten wordt in dit boekje informatie gegeven, met wat "petite histoire", gegevens over spelregels en aanwijzingen voor wie deze sportbeoefening wil gaan bekijken.

Sport betekent voor velen een stuk levensinhoud, een stuk zelfbevestiging. Ook voor de invalide mens. Bij gehandicapten die aan sport doen, kunnen veranderingen optreden: een betere gezondheid, meer sociale contacten en meer zelfvertrouwen. Ook kunnen het lichamelijk prestatievermogen en de persoonlijkheid verder worden ontwikkeld. De invalidensport is opgekomen na de Tweede Wereldoorlog, toen sport als therapie een belangrijke plaats ging innemen bij de revalidatie van, voornamelijk militaire, oorlogsgewonden. Vaak bleven de ex-militairen ook na hun revalidatie in verenigingsverband aan sport doen. Voor burger-invaliden in het algemeen bestonden daartoe echter nauwelijks mogelijkheden. Dit heeft in 1961 geleid tot de oprichting van de Nederlandse Invaliden Sportbond die thans 3000 leden telt, maar die ernaar streeft een zo groot mogelijk aantal van de naar schatting 80.000 lichamelijk gehandicapten die aan

sport zouden kunnen doen, zover te brengen. Daartoe moet deze bond wel de belangstelling van de invaliden, die nog vaak onvoldoende is, weten te wekken en hun drempelvrees doorbreken.

Het is bij ons traditie geworden het **jaarlijks verschijnende Shell-journaal** op te dragen aan een nationale instelling of vereniging die speciale aandacht verdient. Dit "Shell-journaal van oude sporten" dragen wij op aan de Nederlandse Invaliden Sportbond. Wij hopen dat de inhoud van dit boekje u leesgenoegen zal verschaffen en wij wensen u graag prettige kerstdagen en een voorspoedig 1976.

Shell Nederland B.V.

Een kolfje naar mijn hand

Dat is een kolfje naar mijn hand. Wij hopen dat u dat zult zeggen wanneer u dit boekje in handen krijgt. De boog kan immers niet altijd gespannen blijven. Kolf en boog, woorden die beide betrekking hebben op oude sporten. En over oude sporten gaat dit boekje. Er is in te lezen **over het kolven**. Dat kolven heeft onze taal verrijkt met heel wat uitdrukkingen en zegswijzen. Men moet natuurlijk nooit de **kolf naar de bal werpen**; dat is het spel gewonnen geven of de moed verliezen, terwijl het ook kan betekenen dat de zaak averechts wordt aangepakt. Het is veel beter als men van iemand zegt dat hij gelukkig gekolfd heeft; ook al weten wij allemaal dat de beste kolver wel eens mislaat. Als iemand ongevraagd zijn mening geeft, kan men horen dat hij **overal met zijn korte kolfje bij** is. Bij dit spel kan men iemand stok en bal in de hand geven; dat is iemand alles geven wat hij in bepaalde situaties nodig heeft, hem de gelegenheid geven om in te grijpen, hem iets verwijten, hem tarten of een twist met hem uitlokken.

Zoals het kolven hebben ook andere oude sporten voor gezegden in onze taal gezorgd. Natuurlijk komt daarbij de bal, die bij zoveel spelen wordt gebruikt, vaak voor. Men kan zo gemakkelijk de bal misslaan; in werkelijkheid en in figuurlijke zin en dan is men bezijden de waarheid, heeft men niet het goede inzicht. Er zijn heel wat ook overdrachtelijke spelregels bij balspelen. Men moet de bal slaan zoals hij ligt; men moet nooit achter zijn bal lopen; en let op: de bal ligt nog niet stil. Nog altijd geldt één wijze raad:

Die altijd oordeelt op de gis
Hij slaat de bal vaak lelijk mis.

Onder de balspelen is kaatsen goed bedoeld en het heeft heel wat wijsheden te bieden. Zonder enige twiifel is de bekendste dat wie kaatst de bal moet verwachten; dat wil zeggen dat wie schertst, **scherts** moet verwachten, wie een ander plaagt, ook zelf plagerijen

*Het menscheijk bedrijf door apen voorgesteld, P. van der Borch
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

moet kunnen verdragen, wie aanvalt, moet rekenen op tegenweer. Kaatsen is vanouds een sport die in Friesland werd bedreven. Vandaar dat deze uitdrukking in het Fries voorkomt: Dy 't de bal útsmyt, moat ôfwachtsje ho 't er him werom kriget. In het Fries bestaat ook: Hja keatse elkoar de ballen ta; dat wil zeggen dat zij elkaar de bal toespelen; dat zij schijnbaar in tweestrijd elkaar toch in de hand werken. Nog zo'n Friese zegswijze: Dou mast him de ballen mar goed werom slaen; iemand met gelijke munt betalen. Er is nog meer op kaatsgebied. Hij weet de kaats wel te tekenen; dat is hij weet goed in zijn voordeel te rekenen. Ook: Teken die kaats; let daarop. Nog even naar een ander werpspel. Dat is het klootschieten. Daaraan is de uitdrukking ontleend: de kloot rolt nog; de zaak is nog niet afgedaan.

Kegelen heeft een belangrijke plaats gehad bij de Nederlandse sporten. Vandaar dat er natuurlijk ook spreekwoorden — sommige al weer vergeten — aan deze sport zijn ontleend. Het is een groot kegelveller (iemand met veel beweging); hij is er zo aangenaam als een hond in het kegelspel (hij komt ongelegen); jonge prinsen kunnen elf kegels tegelijk raken (iets onmogelijks mogelijk maken); de beste kegelaar kan wel eens poedelen (iedereen kan wel eens een fout maken) en tussen kloot en kegel komen (tussen twee kwaden moeten kiezen).

Ter zake. Wij moeten echt niet over allerlei zaken gaan touwtrekken en wij moeten ook niet verder springen dan onze pols lang is. Wij kunnen ook echt wel iets in ons vaandel schrijven. Ter informatie: het klootschieten, het touwtrekken, het polsstokspringen en het vendelzwaaien, het zijn allemaal oude vormen van sportbeoefening. Misschien is er onder de lezers wel een „uitmunter”, dat is iemand die uitmunt in vele zaken. Voor hem geldt dan dit volksrijmpje.

Hy kneppelt de kat út 'e tonne,
Hy skoert de goes fen de kroane,
Hy het de papegaei rekke,
En de ring stekke.

Dat is, misschien wat duidelijker gezegd:

Hij knuppelt de kat uit de ton,
Hij rukt de gans van de kroon,
Hij heeft de papegaai geraakt
En de ring gestoken.

Het kat knuppelen, het gans trekken, het papegaai- of vogelschieten en het ringsteken; allemaal „sportieve” volksvermaken van weleer, al zijn het kat knuppelen en het gans trekken als dierenmishandeling dan wel van laag allooi. Dat kat knuppelen vindt men trouwens ook terug in het spreekwoord: Hij wil de kat uit de ton zien. In een oud werkje van een zekere G. van

Groot wintergezicht, Hendrik Avercamp

(Rijksmuseum, Amsterdam)

Sandwijk staat te lezen dat dit hetzelfde is als hij wil de kat uit de boom zien; bij dat boom zou men dan moeten denken aan bodem. Beide uitdrukkingen zouden betekenen dat men bedaard en voorzichtig het einde van een zaak moet afwachten. Maar helaas ook hier zijn nieuwe theorieën opgedoken.

In Zeeland kent men het bolspel, dat goed is voor zeker tien Zeeuwse uitdrukkingen: 't Bolt 'm ni (het bevalt hem niet); 'n weg az'n bolbaone (een mooie effen weg); 'k en te kort hebould (ik heb mijn doel niet bereikt); 't is maor 'n bolworp van 'ier (het is hier dichtbij); da sal 'ier ook ni boll'nn (dat zal hier niet in goede aarde vallen); 't bol-tussen die twee (het gaat goed tussen die twee, bijvoorbeeld gezegd van een vriend paartje); me zyn daar op staoke (wij zijn daar aan het goede adres); de leste bol is nog ni gespeeld (ik geef me nog niet gewonnen); uut z'n kramm'n schiet'n (uit zijn slof schieten) en vindt, je zit'in 't galènt (vent, je telt niet mee). Wat nu wel een galènt is, zal na het lezen van het hoofdstuk over het bolspel duidelijk worden.

Over de jacht en het jagen valt ook wel wat te vertellen. Daarbij wordt niet met spek geschoten al zijn er vreemde of rare schutters bij. Dat elk meent zijn uil een valk te zijn, mag overdrachtelijk waar zijn, de valkeniers weten beter.

Uit rijden gaan, was eens een heerlijke vrijetijdsbesteding. Uit rijden gaan met paard en wagen en daarbij elkaar niet in de wielen rijden. Wel moet men rijden en omzien; men moet als een goed voorman voortkomen en tevens rondzien; vandaar dat het ook op een vrouwspersoon kan worden toegepast: zij is bij de hand; zij kan zich goed redden. En natuurlijk: een oud voerman hoort nog graag het klappen van de zweep, dat wil zeggen dat men graag hoort en doet wat ons in de jeugd het meest bezig hield of vermaakte.

Vergeet niet het paard dat bij het rijden zo'n belangrijke rol speelt. Anders komt het hinkende paard wel achteraan; de paarden moeten niet achter de wagen

worden gespannen; het gegeven paard mag niet in de bek worden gezien; het paard ruikt de stal; helaas het paard dat de haver verdient, krijgt die niet altijd, maar een blind paard is nog altijd beter dan een ledig halster. Allemaal heel bekende uitdrukkingen. Evenals: de beste paarden vindt men op stal, waarbij dr. F. A. Stoett die in 1901 een omvangrijk spreekwoordenboek samenstelde, schreef dat men dit zegt om te kennen te geven dat de meisjes die altijd op straat lopen of zich in het publiek vertonen, niet zo goed zijn als zij die thuis hun plicht vervullen en zich daar bezig houden. Een Zuidnederlandse uitdrukking geeft de variant: Goei koeikens vindt men op de stal, kwiksteertjes overal. En Cats dichtte:

Het is een spreekwoord over al,
De beste koeien zijn op stal.

Wie het over zeilen heeft, denkt al gauw aan Friesland met de vele meren en natuurlijk ook aan het karakteristieke skûtsjesilen. Vandaar dat wij bij de spreekwoorden rond het zeilen het in Friesland zoeken. Wol 't net sile, den moat it driuwe; wil het niet zeilen, dan moet het drijven, met andere woorden als de handel tegenloopt, dan is het beter weinig dan veel eraan te doen. Mooi is ook: Hy is flauw op 't roer; hij komt niet voor zijn mening uit. Bramseilskoelte het nin klúffok brek; bramzeilskoelte behoeft geen kluiffok, wie zichzelf kan redden, heeft geen hulp nodig. Het schip mag niet „út it roer rinnen”; in het Nederlands: het schip mag niet „uit het roer lopen” of men moet niet boven zijn krachten of middelen gaan.

Over de schipper zelf twee mooie Friese apologische spreekwoorden: Ik wil ris nei 't lek lústerje, seit de skipper, as er op 't ear lizzen giet om in knipperke to nimmen (Ik wil eens gaan luisteren waar het schip lek is, zegt de schipper, als hij op zijn oor gaat liggen om een slaapje te nemen); Alle frachtkes lichte, sei de skipper, en hy smiet syn wiif oer boat (Alle vrachtjes lichten, zei de schipper, en hij wierp zijn vrouw overboord). De ergste plagen voor een schipper zijn — alweer volgens zo'n zegswijze — een lek skip en in lijk wiif; en dat is in het Fries altijd blijven gelden.

Het ijs mag dan de laatste jaren niet meer zijn wat het geweest is, de schaatssport is in ons land van zeer oude datum. Als het om ijs gaat, moeten wij er beslagen op komen en wij moeten niet over één nacht ijs gaan. Het ijs kan ook breken en dat betekent dat wij de eerste moeilijkheden uit de weg hebben geruimd. Dêr reitse 'k mei yn 't iis, zegt men in Friesland; daar zak ik mee door het ijs of daarmee kom ik in moeilijkheden. Tot slot deze goede raad: laten wij ons niet op glad ijs wagen en geen vreemde, geen scheve, geen rare en nog minder een schuine schaats rijden.

Lees prettig.

Sneller als een arent

Wie Ter Gouws boek *De Volksvermaken* uit 1871 in handen krijgt, ziet daarin aan het begin een prachtige prent, in fraaie kleuren uitgevoerd, met daarop afgebeeld wat schaatsenrijders, veel kijkers en een menigte vlaggen. Het zal natuurlijk ook dit jaar de vraag worden wat het weer zal gaan doen. Krijgen wij vorst met de mogelijkheid tot schaatsen? Of misschien is het, als u dit boekje in handen krijgt, al zover; nog sterker: misschien is de vorst al helemaal voorbij!

In een tijd zonder TV en zonder radio zocht men naar vermaken die men gezamenlijk kon beoefenen. En één daarvan, een belangrijke, was het ijsvermaak. Uit de beschrijvingen en verhalen van Ter Gouw blijkt dat er

op dit gebied heel wat te koop was. Hij vertelt veel moois over de sleescheepjes of ijsschuitjes. Het is het koudste vermaak dat ooit is uitgevonden. Het type schuit dat op ijzers staat en waarmee gezeild kan worden, zou in ons land zijn uitgevonden; de vinding om mast en zeil op een ijsslede te zetten om zo voor de wind over het ijs te vliegen, is in Holland en Friesland al heel wat langer bekend, zo zegt de schrijver. In vorm komen de ijsschuitjes met de gewone zeilscheepjes overeen, maar zij staan op drie grote schaatsijzers waarvan de beide voorste, onder een zware plank bevestigd, ter weerszijden breed uitsteken. De scheepjes hebben een hoge mast waaraan zeil en fok gehesen kunnen worden. De bemanning bestond in die tijd uit twee personen. Een man ging bij de mast zitten om op de zeilen te passen en een ander zat aan het roer terwijl de liefhebbers die van dit verkleumend vermaak wilden genieten, met de rug naar de windzijde zaten; want, zo zegt Ter Gouw waarschuwend, anders houden zij het niet uit. Zodra het vaartuig in de wind is gebracht, gaat het met zo'n snelheid over het ijs, dat de vogels in de lucht er verbaasd naar kijken. En dan de snelheid. Voor die dagen ongekend! Waarlijk ongekend! Er was eens een Amsterdammer die pijl en boog in het scheepje had meegenomen. Toen het geval in volle vaart was, schoot hij een pijl af, natuurlijk vooruit; maar zo snel ging die schuit, dat de pijl achteruit scheen te vliegen. En dan het verhaal van de Duitser die van Amsterdam naar de Zaan moest. De stuurman zei hem dat hij op de bodem van het scheepje moest gaan liggen met zijn mantel om zich heen. Die Duitser had maar net zijn mantel over zijn neus getrokken, of de stuurman riep: „Stap maar op, heerschap! Welkom in Zaandam!” De Duitser sprong uit het schip en zette het op een lopen. Hij dacht dat het de duivel was die aan het roer had gestaan.

Ter Gouw maakte honderd jaar geleden iets mee wat wij nooit meer zullen beleven: kermis op het ijs. Ziehier

enkele mooie zinnen uit dat verhaal. „Zoodra de 'koek van kandij' dik genoeg was, of, als de Hollanders zeiden, zoodra er 'balkies onder lagen', was 't overal Kermis op het ijs. Dan stonden er wafelkramen en malle-molens, goochelaars en kunstenmakers; men zag den vioolspeler op schaatsen, zoowel als dansers en danseressen op schaatsen en de kwakzalver in een ijsslee door zijn knecht geduwd. De koekhablokken en de oliekoekkramen verlieten sluis en markt voor de ijsbaan. Groote tenten werden er opgeslagen als op een kermisplein; in de eene danste Scheele Jaap op de koord, de andere was een koffijhuis, de derde een 'zoete inval'. De bakker kwam op 't ijs bollen bakken, en liet er zijn jongen op den hoorn blazen.” Nee, dat zullen we nimmer meer zien of horen: kermis op het ijs. Wat de schaatsenrijkunst betreft, eerst een enkel woord over deze uitvinding. Heel vroeger zou de mens op het idee zijn gekomen in gebieden van ijs en sneeuw ribben van koeien onder de voet te binden en zo te gaan glijden. Kenners hebben de rijkunst in twee soorten verdeeld: de Hollandse en de Friese. „Hollandsch is mooi, Friesch is snel rijden. De Hollander doet 'beentje over', zwaait over zijde, danst een menuet, snijdt zijn naam in 't ijs en trekt er nog eenige krullen om heen; de Fries maakt geen kunsten, maar jaagt 'den wind dood', en springt over vaarten en dijken. 't Is echter met deze onderscheiding als met vele andere, men moet ze niet al te streng opvatten: niet alle Hollanders rijden mooi, en niet alle Friezen springen over een dijk; en men heeft onder de Friezen ook wel kunstenmakers en krullentrekkers, en onder de Hollanders evenzeer snelrijders en springers gekend, en ze zijn er nog.” Een vermaak apart zijn de hardrijderijen. Laten wij daar eens gaan kijken. „De hardrijderij levert een heel ander tooneel op dan de kermis op 't ijs, hoewel niet minder levendig en woelig. Een dubbele baan is afgeschut, en van 't eene einde tot het andere wapperen de vlaggen aan hoge stengen. Voor 't midden der baan

prijkt de tribune der ijsklub, natuurlijk niet zonder orkest, om 't onmisbare Wien Nêerlandsch bloed en 't oude vrolijke Wilhelmus te spelen; en aan de beide uiteinden staan de kommissarishuisjes, waarbij, naar oud Friesch en Hollandsch gebruik, ook de trommelslager post gevat heeft. Kommissarissen van orde, of ceremoniemeesters, of goëmannen, of hoe ze anders genoemd mogen worden, rijden op en nêer, met een lans gewapend, waaraan een roode pennoen wappert, als in de middeleeuwen de Eerhous bij een tornooi. De politie zelfs is hier op schaatsen, en jaagt de jongens, die over de afschutting klimmen, en de honden, die er door sluipen, van de baan. En waar men de oogen wendt — buiten om de baan, op het ijs en op het land, op de hekken en de heulen, op de balken en de boomen, op de muren en de molens, — overal een digtzaam gepakte menigte: kijkers bij duizenden, en te Amsterdam bij tienduizenden. De vlugge rijders, met het nummer voor den hoed of op de muts, werpen hun bovenkleêren af, die een makker op de schouder neemt, om er meê vooruit te snellen naar 't ander einde der baan; zij staan er zoo lichtig bij, alsof 't zomer ware, en op eens vliegen ze voort met een vaart, sneller, als Antonides zong: „sneller als een arent op zijn pennen, en sneller als door 't sneeu de Samojeeden rennen.” Aan 't eind, waar ze afrijden, dringen de kijkers elkaâr voorbij, om ze na te oogen en aan 't eind, waar ze aankomen, klinkt het: 'daar he'je ze! jandorie, wat 'n gang!' En terstond is hij, die de kleêren aangenomen had, bij de hand om den verhitten rijder spoedig weêr aan te kleeden, eer hij kou vat.”

Als mannen en vrouwen aan het hardrijden sloegen, was er nog iets bijzonders te beleven. 't Is 't een hardrijderij van mannen en vrouwen, die bij paren rijden, dan ziet men aan elk einde der baan ook nog kleedkamertjes, waar de hardrijdsters, die, even als de rijders, alle bovenkleêren afleggen, zich weêr behoorlijk kunnen opknappen.”

Een van de vermaardste hardrijderijen voor vrouwen had in februari 1805 te Leeuwarden plaats. Honderdertig vrouwen en meisjes namen er aan deel, daaronder zowel bejaarde als zogende vrouwen. Sommige van deze laatste vrouwen kwamen van ver gereden en keerden snel terug om het kind de borst te geven. Een feit dat „Respect voor zulke Friese moeders” afdwong. En dan Trijn van Terhorne, een schippersvrouw van over de vijftig jaar; die reed in de avond na de hardrijderij even naar haar man terug die met zijn schip zeven uur gaans van Leeuwarden lag, maar was de volgende dag weer op de baan present.

Prijzen zaten er voor de oudjes niet meer in. „Hoe ze haar best ook deden, toch konden de bedagde huismoeders niet meer tegen de jonge meiden op; het gouden oorijzer werd de buit van een twintigjarig Trijntje, en een zestienjarig Janke ging met de premie strijken.” Er werden ook gekostumeerde hardrijderijen gehouden. In Leeuwarden kon men Garibaldi zien rijden naast Don Quichotte, Willem Tell naast Napoleon, Klopstock naast Leonidas, Harlekijn naast een Turk en Piero naast Lord Palmerstone. Een wonderlijk gezelschap, waarvan men niet elkeen zo maar thuis zal kunnen brengen. Tezelfder tijd zag men op verschillende plaatsen militaire manoeuvres die bewezen, „dat nog heden de Nederlanders even goed den oorlog op schaatsen zouden weten te voeren, als de Hollanders en Friezen vóór drie eeuwen in hun worstelstrijd met de Spanjaards”.

Aan is winst

In 1841 liet de Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten in Den Haag een prachtig boekwerk verschijnen, getiteld *De Nederlanden*, met als onder-titel *Karakterschetsen, kleederdragten, houding en voorkomen van verschillende standen*. Daarin worden heel wat standen en betrekkingen behandeld die wij nauwelijks of helemaal niet meer kennen: aanspreker en huurkoetsier; doodgraver en veerschipper; sleper en omroeper; voerman en haringkoper; peueraar en koffiehuisjongen; schoorsteenveger en voerman; en als vrouwelijke beroepen het wafelmeisje en de werk-meid. Als auteurs waren bekende schrijvers gechar-terd, zoals J. P. Hasebroek, Hildebrand, Jacob van Lennep en J. Kneppelhout. Ook **Aernout Drost**, die na een studie in de godgeleerdheid als proponent, al op vierentwintjarige leeftijd in 1834 overleed. Tot zijn bekendste werken behoren *Hermingard van de Eiken-terpen* en *De pestilentie te Katwijk*.

Drost nam voor *De Nederlanden* de kolver voor zijn rekening. Dat **kolfspel is een rustig maar ook vrolijk spel**. Als men de grote ballen, door een geoefende hand in beweging gezet, naar de palen ziet snorren en de spelers de ballen achterna ziet lopen, en als men het hartelijk gelach hoort, waarmee een ongelukkige speler die het doel heeft gemist, wordt begroet, dan moet men wel toegeven dat het kolfspel een echt vermaken-lijk spel is. Heel wat Nederlanders van tegenwoordig — en dat is dan 1844! —, vooral vrouwen en meisjes, kennen volgens Drost alleen nog maar het woord kol-ven en dat zelfs misschien niet meer. En toch was het rond 1780 een geliefkoosde ontspanning, ook voor rijken en aanzienlijken.

Drost trof het wel. Hij kwam bij een boerenherberg, gelegen in het struikgewas. Sierlijk houtsnijwerk, openstaande bovendeur, kleine vensters, tinnen bier-kannen, een groot koperen tabakskomfoor en een lief

boerinnetje met een kortgelijfd jakje en gedraaide gouden hoofdversiersels, ziedaar de inhoud van het horecabedrijfje, dat Drost tegenkwam. Het was er dank zij de doorroertjes van de boerenjongens blauw van de rook. Het oog viel op een klein ruitje en daarachter lag de **kolfbaan**, een uitnemend toevluchtsoord tijdens de regen. En ook al weer een tref: daar begonnen spe-lers hun kolfspel. Ga zelf ook eens kijken, krijgen we als raad. Want spoedig zal het met het kolfspel zijn afgelopen, vertelt Drost.

Het einde van dit spel zou zeker gekomen zijn als niet een bekende huisarts, dokter **Van Balen Blanken**, in-dertijd alles had gedaan om het spel weer tot bloei te brengen. De in 1885 opgerichte Nederlandse Kolfbond heeft er veel toe bijgedragen het kolven nieuwe impul-sen te geven. Op dit ogenblik zijn er in Noord-Holland waar het kolven veelvuldig wordt beoefend, namelijk in West-Friesland, de Zaanstreek en de Langedijk een kleine twintig banen.

De speciale kolfstok, ook wel kliek genaamd, speelt een belangrijke rol; die kolfstok moet immers naar je hand staan; de een heeft hem graag wat lang en zwaar, terwijl een ander met een kortere stok speelt. De kliek loopt uit in een kleine halve maan van koper — de eigenlijke kolf — waarmee de bal wordt weggeslagen. Toen de kolfvereniging „Aan is winst” in Venhuizen in 1974 honderd jaar bestond, heeft voorzitter B. G. Vingerhoed nog eens haarfijn uiteengezet waarom het bij dit spel, dat meestentijds door drie personen tege-lijk wordt gespeeld, gaat. Men heeft er een waterpas cementen vloer voor nodig met een maat van ruim zeven-tien bij vijf meter. In de lengteas van de baan worden twee palen geplaatst. De afstand tussen de palen bedraagt vijftien meter en wordt in zes vakken verdeeld, hetgeen eveneens geschiedt met de afstand tussen paal en achterschot. De gehele baan is omgeven door hard-stenen of hardhouten opstaande randen. De vakken zijn vanaf de voorste paal genummerd van 1 tot 12.

*Kolven op het ijs, Romein de Hooghe
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

Bij het kolfspeel onderscheidt men drie slagen: de uitslag, de opslag en de trekslag. Voor de eerste slag wordt de bal neergelegd op de lijn die de voorpaal snijdt. De bal moet vervolgens naar de achterpaal wor-

den geslagen, die zo mogelijk geraakt moet worden. Slaagt men daarin, dan krijgt men een vrije bal, waardoor men voor de opslag — dat is dus de volgende slag — de bal op de cirkel rond de achterpaal mag leggen. Is de paal echter niet geraakt, dan moet men de bal spelen vanaf de plaats waar deze terecht is gekomen. Met de tweede slag moet men de achterpaal zodanig raken dat de bal terugloopt naar voren, daar het eindrabat — dat is de korte opstand — raakt en vervolgens zo gunstig mogelijk bij de voorpaal komt te liggen. Wordt bij deze slag zowel de voorpaal als de achterpaal geraakt, hetgeen meermalen gebeurt, dan is men gerechtigd de bal weer zo gunstig mogelijk op de cirkel rond de voorpaal te leggen.

Bent u eenmaal zover, dan zullen kenners u verzekeren dat er vrijwel zeker een hoge score wordt bereikt. Het komt er dan wel op aan dat men in de laatste slag — de trekslag dus — de bal op de voorpaal slaat en dat deze terugkaatsend naar achteren loopt. Het gaat er nu om de juiste vaart te bepalen, want de bal moet in een van de vakken, liefst het achterste met het cijfer 12, blijven liggen. Deze drie slagen moet de speler vijfmaal herhalen, want een partij bestaat uit vijf slagen, dus vijfmaal de uitslag, vijfmaal de opslag en vijfmaal de trekslag.

Het hoogste aantal punten dat behaald kan worden, is zestig. Maar dat is zeer zeldzaam. En gebeurt bijna nooit. Series van vierenvijftig, vijfenvijftig en zesenvijftig zijn er al vele malen gemaakt.

Zo, na het bovenstaande kan men aan het kolven gaan. Alleen blijft er nog één probleem op te lossen. Heeft ons eigen kolven iets te maken met het golfspel, het nationale Schotse balspel, dat in onze eeuw in andere landen, ook in Nederland, is overgenomen? Op een terrein met kort gras begroeid en door greppels, zogenoemde kuultjes, doorsneden, bevinden zich negen tot achttien kuultjes benevens lage zandhoopjes. Nu moet een zestig gram zware gummibal met zo weinig mogelijk

slagen van de ene kuil naar de andere gedreven worden met een eigenaardige stok. Tussen twee haakjes: over deze definitie wordt geen discussie gehouden: zij stamt uit Van Dale zelf.

Uit recente Engelse publikaties blijkt nog eens weer dat niemand precies weet **waar het begin van golf ligt**. Daar komt men met het verhaal dat een schaapherder die zich wat stond te vervelen met zijn herdersstaf steentjes begon weg te slaan; een andere herder ging, ook al weer uit verveling, meedoen. In die publikaties leest men dat golf daar als iets apart, als iets unieks wordt beschouwd. In Nederland kan men andere opvattingen vinden. Al in de vijftiende eeuw zou het golfspel — dus niet het kolfspel — uit Holland naar Schotland zijn geïmporteerd, omdat daar het voetballen werd verboden. In Schotland bleef men golf spelen. In Nederland raakte het lange tijd in het vergetboek. Kolven bleef in Nederland bekend. En, zo luidt dit verhaal verder, golf werd uit Schotland weer bij ons geïmporteerd. Een nog onopgelost vraagstuk, zo dachten wij. Er zit misschien wel stof voor een proefschrift in.

De jongen, die graag poedels ziet vallen

Kegelen wordt wel omschreven als een vergroot soort knikkerspel, waarbij een bal met een flinke vaart over een gladde baan wordt gerold om zo de kegels die aan het einde van die baan staan opgesteld, omver te werpen. Het moet een heel oude sport zijn en er worden allerlei mooie verhalen over opgedist. Vierduizend jaar voor onze jaartelling zouden er al in Egypte jongelieden met ballen gegooid hebben naar iets wat dan op een kegel zou lijken. Natuurlijk speelden — dat hoort bij zo'n geschiedenis — de Germanen ook graag hun spelletje kegel. Die Germanen waren zeer bedreven in het werpen met knotsen naar een bepaald doel; en daarin moet men dan het ontstaan van het latere kegelen zoeken. Toen de knotsen uit de mode raakten, werd met knoken, stenen, stokken, schijven en tenslotte met ballen gegooid. Die knoken verdienen extra aandacht. Ter ere van de bekende Wodan werden krijgsgeschiedenissen, en bij gebrek hieraan paarden, geofferd. Zou het dan zo verwonderlijk zijn, dat nadat het vlees van de paarden als maaltijd opgepeuzeld was, men met de overgebleven beenderen wat ging gooien en smijten om zich zo sportief te ontspannen?

Toen het christendom hier zijn intrede deed, werd er weer gekegeld. Men trof overal heidense tempels aan, gevuld met beelden van goden en godinnen, overblijfsels van de Romeinse overheersing. Zou de jeugd, zoals een goede jeugd betaamt, bij het zien vernietigen van de afgodsbeelden niet graag een handje hebben meegeholpen?

Frans Sagers, die rond de eeuwwisseling veel gedaan heeft voor de opleving van de kegelsport, vond het als een paal boven water staan dat wanneer een heidense tempel werd opgeruimd de kwajongens er vermaak in schepten om Janus met zijn dubbele gezicht, Pan met de bokkepoten, Hercules met de flinke kuit, Terminus zonder voeten en alle dikke en dunne, vette en magere,

slagen van de ene kuil naar de andere gedreven worden met een eigenaardige stok. Tussen twee haakjes: over deze definitie wordt geen discussie gehouden: zij stamt uit Van Dale zelf.

Uit recente Engelse publikaties blijkt nog eens weer dat niemand precies weet waar het begin van golf ligt. Daar komt men met het verhaal dat een schaapherder die zich wat stond te vervelen met zijn herdersstaf steentjes begon weg te slaan; een andere herder ging, ook al weer uit verveling, meedoen. In die publikaties leest men dat golf daar als iets apart, als iets unieks wordt beschouwd. In Nederland kan men andere opvattingen vinden. Al in de vijftiende eeuw zou het golfspel — dus niet het kolfspel — uit Holland naar Schotland zijn geïmporteerd, omdat daar het voetballen werd verboden. In Schotland bleef men golf spelen. In Nederland raakte het lange tijd in het vergeetboek. Kolven bleef in Nederland bekend. En, zo luidt dit verhaal verder, golf werd uit Schotland weer bij ons geïmporteerd. Een nog onopgelost vraagstuk, zo dachten wij. Er zit misschien wel stof voor een proefschrift in.

De jongen, die graag poedels ziet vallen

Kegelen wordt wel omschreven als een vergroot soort knikkerspel, waarbij een bal met een flinke vaart over een gladde baan wordt gerold om zo de kegels die aan het einde van die baan staan opgesteld, omver te werpen. Het moet een heel oude sport zijn en er worden allerlei mooie verhalen over opgedist. Vierduizend jaar voor onze jaartelling zouden er al in Egypte jongelieden met ballen gegooid hebben naar iets wat dan op een kegel zou lijken. Natuurlijk speelden — dat hoort bij zo'n geschiedenis — de Germanen ook graag hun spelletje kegel. Die Germanen waren zeer bedreven in het werpen met knotsen naar een bepaald doel; en daarin moet men dan het ontstaan van het latere kegelen zoeken. Toen de knotsen uit de mode raakten, werd met knoken, stenen, stokken, schijven en tenslotte met ballen gegooid. Die knoken verdienen extra aandacht. Ter ere van de bekende Wodan werden krijgsgeschiedenissen, en bij gebrek hieraan paarden, geofferd. Zou het dan zo verwonderlijk zijn, dat nadat het vlees van de paarden als maaltijd opgepeuzeld was, men met de overgebleven beenderen wat ging gooien en smijten om zich zo sportief te ontspannen?

Toen het christendom hier zijn intrede deed, werd er weer gekegeld. Men trof overal heidense tempels aan, gevuld met beelden van goden en godinnen, overblijfsels van de Romeinse overheersing. Zou de jeugd, zoals een goede jeugd betaamt, bij het zien vernietigen van de afgodsbeelden niet graag een handje hebben meegeholpen?

Frans Sagers, die rond de eeuwwisseling veel gedaan heeft voor de opleving van de kegelsport, vond het als een paal boven water staan dat wanneer een heidense tempel werd opgeruimd de kwajongens er vermaak in schepten om Janus met zijn dubbele gezicht, Pan met de bokkepoten, Hercules met de flinke kuit, Terminus zonder voeten en alle dikke en dunne, vette en magere,

schone en afzichtelijke goden en godinnen, die zij konden bemachtigen, tot mikpunt te kiezen. En held werd natuurlijk hij die het beste naar de in de rij opgestelde beelden kon gooien. Zo beoefende men het kegelspel.

Allemaal prachtige theorieën over het begin van deze sport. Op den duur ontstond het kegelen, zoals wij dat nu kennen: een aanval op wat in het Frans een bataillon carré heet met de bevelhebber, de koning, in het midden; de kegel die men het liefst wenst te treffen. In onze gewesten kwamen overal kegelbanen: bij dorps-herbergen, in pleziertuinen, op buitenplaatsen. In het zuiden van onze streken werd het kegelen meer beoefend dan in het noorden. Daar werd op feestdagen om een prijs gespeeld, meestal om een zilveren voorwerp; en als er niet zo veel afkon, bestonden de prijzen uit hammen, worsten of wollen buizen. Zo speelden borgers en dorpers graag dit spel. Ook in de buitenlucht, waarbij een glaasje bier goed kon smaken. Zoals oude platen en prenten laten zien.

Intussen mogen wij wel eens nagaan of wij het kegelen wel beheersen. Zo gemakkelijk is dat niet. Dat wist Frans Sagers, die we al noemden, reeds in 1897. Hij stuurde toen een antwoord in op een prijsvraag uitgeschreven door de kegelclub De Kroon in Haarlem en gaf meteen een eerste lesje weg. „Toen wij onzen eersten bal zouden werpen, dachten wij niet dat het zoo lastig was om den bal op de planken baan te houden, en maakten, zooals ieder kegelaar zeer zeker meer dan eens in zijn leven gedaan heeft, den eersten poedel, gevolgd door No 2, 3, 4 enz. Het wilde niet gelukken de kegels volgens de regelen der kunst te doen vallen.

Eindelijk ontfermde zich een veteraan van het regiment der kegelaars over ons, en teekende met een stuk krijt een dikke punt aan het voeteinde in het midden der loopplank, terwijl hij op ongeveer twee meter afstand daarboven, ook in het midden een tweede stip zette. 'Denk nu niet aan de kegels', zeide hij, 'en gooi uw bal over

deze twee punten, gij zult zien, dat gij geen poedel gooit?' Wij deden aldus. De bal rolt 'gradaus' over de twee vizieren heen en velt de 3 middenkegels. 'Koek-koek' de voorspelling was uitgekomen! 'Zet nu uw bal een weinig bezijden deze punten op', was het volgende bevel. Thans kwam de bal in de rechterpoort (ieder kegelaar weet wat dit beteekent) en tot onze groote voldoening zagen wij 'alle negen' vallen. Het geheim om den bal op de plank te houden was ons ontsluitend. Weldra deden wij de ondervinding op, dat het niet toevallig is hoeveel houten men maakt. Er behoort bij het kegelspel wel degelijk behendigheid, en alles berust op berekening." Zo, nu heeft u eens van een kenner gehoord, hoe u moet leren spelen. Maar wel opgepast. Want er dreigen gevaren, zo vertelt Sagers. Toen het kegelspel nog in de buitenlucht gespeeld werd, kon deze sport, matig en met overleg gespeeld, veel bijdragen tot de bevordering van de gezondheid. Maar het kegelen geschiedde later op binnenbanen. En dat zou, zo wordt ons verteld, heel wat minder gezond zijn. „Het uitsluitend gebruiken van rechter- of linkerarm zoude het scheef worden der wervelkolom of wel een hoogen stand van den rechter- of linkerschouder kunnen na zich slepen. Bejaarde kegelaars kunnen wel degelijk nadeelen ondervinden door overspanning van zenuwen en spieren. Men moet niet te lang achtereenvolgens kegelen, de bal moet in overeenstemming met de lichaamskracht, en geen winstbejag of weddenschappen de drijfveer zijn! Een te krachtige worp met eenen te zwaren bal veroorzaakt soms hartkloppingen, en zoude zelfs een plotselingen dood ten gevolge kunnen hebben."

De Koninklijke Nederlandsche Kegelbond, opgericht in 1909, heeft momenteel iets meer dan tienduizend leden, verdeeld over 780 clubs, met een uitvoerig wedstrijdreglement bestaande uit honderdtwintig artikelen. Men kent bondskampioenschappen voor heren en voor dames, clubkampioenschappen voor herenclubs,

damesclubs en gemengde clubs en persoonlijke kampioenschappen voor dames en heren. In dat reglement worden regels gegeven voor de banen, de ballen en de kegels. Om met de kegels te beginnen. De middellijn van de kegels moet 0,075 meter bedragen; zij moeten 0,47 meter lang zijn, terwijl de Koning (natuurlijk met een hoofdletter geschreven) 0,55 meter lang moet zijn. De kegels moeten zijn vervaardigd van steenbeukehout of kunststof volgens een vastgesteld model en ieder stel kegels moet een eenheidsgewicht hebben van elf kilogram. De kegels worden opgesteld in een ruit met als nummer 1 de voorste kegel, nummer 2 en 3 de linker en rechter voorkegel, nummer 4 en 6 de linker en rechter hoekkegel, nummer 7 en 8 de linker en rechter achterkegel, nummer 5 de middenkegel en

nummer 9 de achterste kegel. Mocht het u onduidelijk zijn, dan zal een zeer eenvoudige tekening, die u zelf vervaardigt, alles duidelijk maken. In de taal van kegelars en kegelarsters heet nummer 1 Zweet vanwege het feit dat deze kegel het het zwaarst te verduren heeft, de nummers 2, 3, 7 en 8 worden vereerd met de mooie naam Duifjes, nummer 5 is de Koning, ook wel de Lange, terwijl 4, 6 en 9 de naam van Boeren dragen.

De kegelballen moeten van pokhout, kunststof of geperst hout zijn; voor elke baan moet tenminste een kegelbal met recht of hol duimgat in de maten 22 tot en met 24 centimeter diameter aanwezig zijn; grotere ballen dan van 24 centimeter diameter zijn niet geoorloofd. De lengte van de baan van hartstreep tot hartplateau (is hartkoning) bedraagt 16,45 meter en de lengte van hartplateau tot achterzijde van de baan is 0,55 meter. Toen de kegelclub De Kroon in Haarlem aan het einde van de vorige eeuw de prijsvraag uitschreef, stuurde A. W. Schols een kluchtspel met zang in een bedrijf in, getiteld *De Wedstrijd in den huize Kegellust*. Het werd bekroond met een zilveren medaille. Het genre was in die tijd zeer geliefd en reken maar dat zo'n kluchtspel, hoe belachelijk flauw wij het nu ook mogen vinden, heel wat malen werd opgevoerd. In deze klucht, waarin naast kegels heel wat drank voorkomt, zijn weduwnaar Treffer met zijn dochter Kegelitia, weduwe mevrouw Poedel met haar vier dochters en de kegelars Koekoek, Kees, Japie, Dreumes en Droppie met bediende Spons de helden. Het stuk verdient ook onze aandacht omdat er een mooi liedje op de letters van het alfabet geschreven, in voorkomt. Een stukje denksport dat nu helemaal niet meer bestaat, maar dat eens op jongelingsverenigingen en bij bruiloften en partijen op alle manieren werd beoefend. Met veel resultaten voor de scheppers. Menigeen zal nog wel vage herinneringen hebben aan die alfabetten. Vandaar dat we hier die over het kegelen maar eens opnemen. Als vermaak en als herinnering.

- A is Alle negen, het hoogste record,
- B zijn de Ballen, Banen en het Bord.
- C de Consolatie, niet bestemd voor 't poedelen,
- D 't Doel van kegelen, wie durft het bezoedelen?
- E d'Eereprijs voor 't hoogste aantal hout,
- F is het Feestdiner, de spijzen doorgaans koud.
- G is de Goot, waar de ballen in retourneren, om
- H de Houten, opnieuw te bombardeeren.
- I is d'Inleg, voor de seriekaatsballen,
- J is de Jongen, die graag poedels ziet vallen.
- K is de Koning alsook de Korpswed,
- L is de Lat, waar men den voet tegen zet.
- M de Matras, waar de ballen op stuiten,
- N de Negenprijs, betaald met je duiten.
- O is de Opzet, vóór de streep uit je hand,
- P beteekent Poedels, door te scherp op den kant,
- Q de Quitantie voor de huur van de baan,
- R het Reglement waar d'artikelen in staan.
- S is de Spons in het netje aan den muur,
- T zijn de Treffers, je winner op den duur.
- U d'Uitreiking der prijzen, na den strijd,
- V is het Vijftal, dat zich er mee verblijdt.
- W is 'n Wedstrijd aan de orde van den dag,
- X rijmt op 'riks' waar je 'vrij' voor gooien mag.
- Y is de IJver van 't Bestuur van den Bond,
- Z is de Zinspreuk: 'Kegelen maakt gezond'.

Vijftig gulden of een solied gouden horloge

Men neme twee wielen, die men achter elkaar plaatst en verbindt met een houten balk. Boven het voorste wiel plaatst men een handvat en achter op de balk een klein zitje. Men neemt met gespreide benen plaats op dat zitje en zet zich afwisselend met het ene en het andere been op de grond af. Dat is de eerste fiets en de eerste fietsles. Die loopfiets is in de tweede helft van de achttiende eeuw in Duitsland en in Frankrijk in de praktijk beproefd. Men trekt het nodige bekijks en krijgt commentaar op de gevaarlijke snelheid die zelfs tot maar liefst vijftien kilometer kon oplopen. Zelfs Lodewijk XVI moet met zijn echtgenote in de Jardin du Luxembourg tot de toeschouwers hebben behoord. Het was wel een aardig tijdverdrijf, maar deze zware houten gevallen waren niet bestuurbaar; je kon geen bocht maken, niet omkeren, alleen maar recht vooruit. Daar kwam verandering in toen de Duitser Carl Ludwig Friedrich Christian Freiherr Von Drais von Sauerbrunn een loopfiets construeerde, die naar hem draisine is genoemd. Die draisine was een log, vijentwintig kilo wegend houten vehikel met twee wielen en een houten zitbalk. Tot zover gelijk aan reeds eerder gemaakte modellen. Het voorwiel was door Von Drais echter om een as draaibaar gemaakt, zodat de loopfiets nu ook te besturen was via een op het voorwiel werkende kruk met handvatten. Dit oorspronkelijke type van de draisine is door Von Drais verschillende malen verbeterd. Zo bracht hij op de zitbalk een zadeltje aan en later een rechte gecapitonneerde armsteun, waarmee de berijder zijn voertuig een extra duwtje kon geven door het bewegen van het bovenlichaam. Weer later werd loodrecht op de zitbalk een rugsteuntje bevestigd om het afglijden te voorkomen. Om zijn loopfiets te verfraaien, besloeg Von Drais de naven van zijn vehikel met messing, terwijl hij boven het achterwiel een plankje aanbracht om wat eenvoudige bagage te kunnen mee-

nemen. Dit was de voorloper van onze bagagedrager. Volgens een bericht in de Karlsruher Zeitung van 1 augustus 1817 maakte Von Drais op 10 juli van dat jaar zijn eerste officiële tocht met de draisine. Hij liet het niet bij een enkele fiets, maar trachtte geld aan zijn vinding te verdienen door exemplaren in de handel te brengen. In de eenvoudigste vorm bood hij zijn draisine voor 44 gulden te koop aan; een draisine voor twee personen voor 75 gulden.

Hoewel officiële erkenning niet uitbleef — de groot-hertog van Baden verleende hem de titel „Professor der Mechanik” en koning Friedrich Wilhelm II van Pruisen zond hem een geschenk in geld — bleef het door Von Drais verwachte succes uit. Hij reisde zelfs naar Amerika, maar kreeg ook daar geen voet aan de grond. Hij overleed in 1841, eenzaam, vergeten en straatarm. Wat Von Drais wel bereikte, was dat hij in de geschiedenis de naam „vader van de fiets” heeft gekregen en dat dank zij het feit dat vele anderen met hardnekkigheid zijn verder gegaan om zijn vinding te verbeteren, te verfijnen en te vervolmaken. Het zou echter tot in de tweede helft van de negentiende eeuw duren voordat de fiets — vooral door het werk van onder meer Ernest Michaux, Thomas Humber, James Starley en John Kemp Starley — werkelijk bruikbaar en tenslotte ook populair werd. Zodra de mens geleerd had zich op twee wielen voort te bewegen, deed de competitiegeest zich gelden. Het was: ik kom sneller vooruit dan jij en daarmee was de wielervedstrijd geboren. De wielervedstrijden en de wielervedbanen hebben in de begin-jaren van de fiets ertoe bijgedragen de populariteit van de tweewieler te vergroten. Het is opmerkelijk dat het wielrennen zich zeer snel ontwikkeld heeft, sneller dan de meeste andere takken van sport. Door technische verbeteringen aan de fiets konden bestaande records gemakkelijk worden verbeterd. In vele oude fietsclubs — de eerste Nederlandse fietsclub werd in 1871 in Deventer opgericht onder de naam Immer Weiter —

werd de hardrennerij beoefend. Tegen het einde van de negentiende eeuw ontstond er een duidelijke scheiding in de gelederen van de fietsers; de toeristische en sportieve fietsers kwamen lijnrecht tegenover de liefhebbers van de rensport te staan.

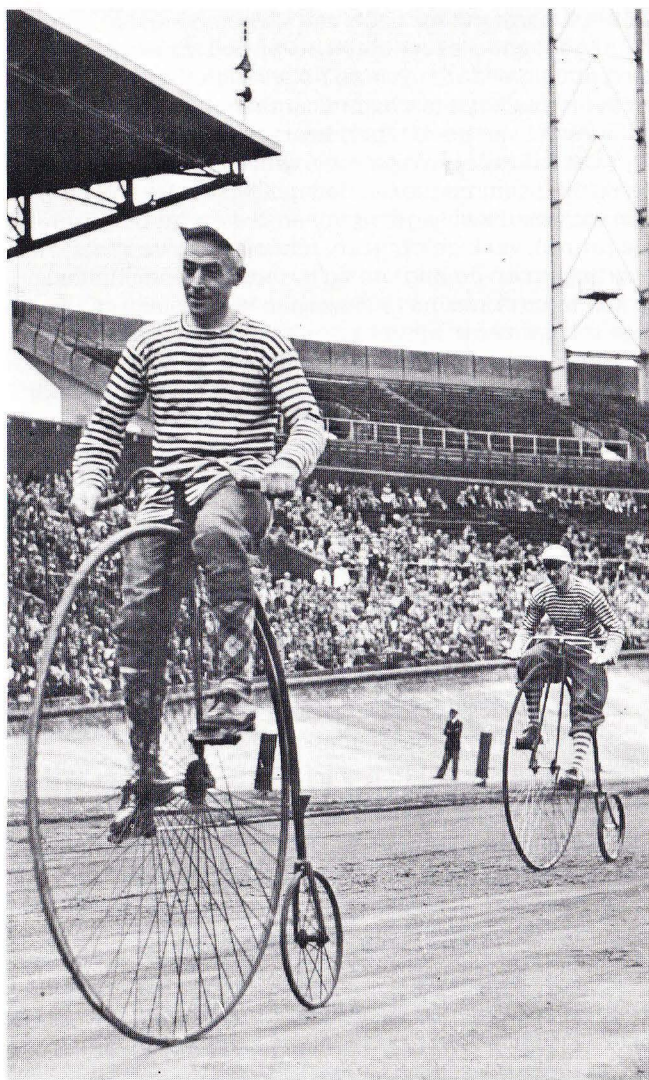
Bij verschillende, vroege wielervedstrijden kwam al een stukje commercie om de hoek kijken. De wedstrijden werden dikwijls georganiseerd door herbergiers die prijzen, vaak geldprijzen, uitloofden in de vaste overtuiging op de dag van zo'n wedstrijd veel klanten te kunnen trekken. In 1866 werden in Friesland, waar men meer met dit bijltje had gehakt, zij het dan op de schaats, wedstrijden op loopfietsen en driewielers gehouden, waarbij Jan Tj. Oreel uit Ureterp als een der eersten in deze sport naam maakte. De volgende advertentie uit 1874 laat zien wat de heren kasteleins ondernamen.

GROOTE VÉLOCIPÉDERIJDERIJ TE GORREDIJK

De kasteleins Schaafsma & De Jong en
Sytsema zijn voornemens op DINSDAG
den 27 dezer te laten VERHARDRIJDEN OP
TWEEWIELIGE VÉLOCIPÉDES een Prijs
van Vijftig gulden of een solied GOUDEN
HORLOGE ter keuze der winnaars.

Premie nader te bepalen.

Aangifte etc. Lokaal „Flora”

Over de wedstrijd die op 31 augustus van dat jaar in Bolsward werd verreden, berichtte de Leeuwarder Courant van vrijdag 4 september: „Maandag had alhier de aangekondigde hardrijderij met vélocipèdes plaats; de verwachting van dit feest was over het algemeen gering, doch de uitslag heeft zulks anders bewezen, 36 uit alle oorden van Friesland, ja zelfs 2 leden van de Deventer Vélocipède-Club „Immer Weiter” dongen naar de uitgeloopte prijs en premie, die, na een hardnekkige strijd, eindelijk behaald werd door Jelle de Boer van Koudum en S. van Delden, lid van genoemde Vélocipède-Club te Deventer.”

De eerste nationale wielervedstrijd werd op 6 april 1885 in Den Haag gehouden op de Wassenaarseweg, waarbij de vélocipède-club De Ooievaar als gastvrouw optrad. Er werden medailles verleend voor afstandrijden op bicycles en op tricycles, voor langzaamrijden en voor handicaprijden. Eveneens in 1885 werd in Maastricht de eerste internationale wedstrijd gehouden op het Vrijthof over een baan van 230 meter. Een veelbelovende renner uit die dagen was E. Kiderlen, die in november 1885 een enorme prestatie op de fiets verrichtte door van Rotterdam over Utrecht, Amersfoort, Apeldoorn, Hattem, Zwolle en Meppel naar Leeuwarden te fietsen, waar duizenden mensen hem vol verbazing opwachtten. De gehele tocht kostte hem 22 uur en 35 minuten.

Toch ging niet bij alle fietsers de belangstelling naar het rennen en de wedstrijden uit. Wel schreef De Kampioen, het orgaan van de Algemeene Nederlandsche Wielrijders Bond, in 1885: „Hoewel bevorderen van het toeren per wiel hoofddoel blijft, wordt toch in de wedstrijden een machtige factor gezien tot uitbreiding en veredeling der sport; de prikkel tot oefening, ontstaan door vergelijking van krachten, kan slechts heilzaam werken op de beoefening van het wielrijden.” Niettemin besloot diezelfde A.N.W.B. op de jaarlijkse algemene vergadering van 1899 zich van het renwezen

te distantiëren. De rennerij moest op eigen kracht verder gaan. Natuurlijk zijn over een en ander veel boze woorden gevallen, maar er kwam nu tijd vrij voor de bevordering van het fietstoerisme dat hoofdzakelijk werd. De wielrenners organiseerden zich in de Nederlandsche Wielerbond waarvan F. W. H. Emons in de eerste jaren de grote gangmaker was; hij moest beginnen de verloren goodwill door de afscheiding van de A.N.W.B. weer terug te winnen. De Nederlandsche Wielerbond heeft bestaan tot 1928 en maakte toen plaats voor de Nederlandsche Wielren Unie.

Enkele namen uit de beginjaren van de wielersport mogen hier zeker niet ontbreken; het waren de populaire figuren die door hun sport veel hebben bijgedragen om de fiets bij het grote publiek bekend en geliefd te maken. Wij noemen F. Hart Nibbrig, J. F. J. Huijsser, J. R. Hagedoorn, J. Roosdorp, J. Fockema, J. J. Ott Bultman, W. F. H. van Leeuwen, P. W. Scheltema Beduin, H. Stroethoff, H. Raland, W. J. Rademaker, J. J. Eden, H. J. Gorter, M. Cordan en J. D. Viruly, allemaal recordhouders of kampioenen uit de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Onder al die namen een naam die beroemd is gebleven: Jaap Eden, die in 1894 (Antwerpen) en 1895 (Keulen) wereldkampioen op de sprint voor amateurs werd en bovendien een van de grote schaatscracks uit onze sportgeschiedenis is geworden. Nog even terug naar Friesland, waar al zo vroeg wielervedstrijden werden gehouden, en wel naar Heerenveen, waar op het industrieterrein het Batavus-museum te vinden is. Hier is een grote verzameling antieke fietsen, zoals die in de wielersport en voor het fietstoerisme gebruikt zijn. Met heel wonderlijke modellen waaronder ook een authentieke Friese houten loopfiets, het oudste type fiets dat in ons land op de weg is geweest.

*Wintervermaak, Gerrit Grasdorp (detail)
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

Spaar je niet, Jaap

De naam van Jaap Eden leeft nog steeds voort. Als een van de beroemdste Nederlandse sportlieden. Zijn naam is zelfs aan een kunstbaan, bekend in het gehele land, gegeven. Een van zijn biografen, nog schrijvend in de vorige eeuw, al is het dan ook in een van de laatste jaren van die eeuw, vertelt als volgt over de eerste tijd van zijn leven, al vergist hij zich in het geboortjaar, dat is namelijk 1873.

„J. J. Eden werd in 1876 geboren te Groningen en is te Haarlem opgevoed. Hij woonde bij zijn grootvader te Velserend en deed in zijn ledige uurtjes, waarvan hij

steeds zorgde een goede portie voorradig te hebben, veel aan lichaamsbeweging. Niet, dat hij op een trap-machine thuis tegen een gebloemd behang zat te kijken tusschen een turfbak en een kanariekooi, zooals sommige wielrijders plegen te doen, doch hij vestigde zijn onverdeelde aandacht op kraaien- en uilen-nesten in de ruïne van Brederode, waar hij als een kat tegen opklauterde; ook hoge boomen waren voor hem even goede rustplaatsen als stoelen of banken. Meestal hield hij zijn verblijfplaats op het dak en was over 't algemeen even moeilijk te bereiken als een minister op z'n bureau of een jonge kat onder een ledikant. Hij besteedde weinig zorg aan z'n persoon, doch veel aan zijn loopen. O.a. liep hij dikwerf van Velserend naar Haarlem, circa 1½ uur gaans. Al spoedig was hij een uitstekend gymnast en een jager in z'n hart. Eens, met de kamerbuks op waterhennen uit zijnde, zei hij tot een zijner vrienden, plotseling stilstaande: „Stil, daar zit er een!” en het diertje besluipende, greep hij 't met de hand.”

Jaap Eden kwam in het jaar 1893 uit in de wereldkampioenschappen schaatsen die toen in Amsterdam op het daar bestaande IJscclubterrein gehouden werden. We hebben een oud verslag van die wedstrijd gevonden, geschreven door W. Mulier, toen voorzitter van de Internationale Schaatsenrijders Unie, oud-voorzitter van de Nederlandse Voetbal- en Athletiekbond en oud-voorzitter van de Cricketbond, met daarachter de zinvolle woorden enz., enz. Het enz., enz. was er niet zo maar neergezet. Integendeel. Willem Johan Herman (afgekort Pim) Mulier, die leefde van 1865 tot 1954, kan men gerust beschouwen als een van de grootste baanbrekers van de moderne sportbeoefening in ons land. Journalist, schrijver, schilder, tekenaar, talenkenner. Een man die, om nog een enkel voorbeeld te noemen, de basis gelegd heeft voor de vierdaagse afstandsmarsen, een man die zich ook ingespannen heeft voor de Friese kaatssport.

Wie zijn schaatsverslag leest, moet wel weten, dat de voorschriften vertelden dat wie op drie afstanden gewonnen had, wereldkampioen werd. Vandaar die opmerking over het vallen van Jaap op de 10.000 meter. Hier begint Pims verslag. „Het Wereld-Kampioenschap werd den 13en Januari verreden. Het eerst kwam de 1500 Meter, die Jaap Eden tegen de snelste rijders der wereld (op dat tijdstip) won in 2 min. 48 ⅓ sec., O. Fredriksen 2e in 2 min. 55 sec., Ericsson 3e in 2 min. 59 ⅓ sec., Halvorsen 4e in 3 min. 1 sec. Dank zij de energische en flinke leiding van den baancommissaris par excellence, den heer v. Son tot Gellicum, was het ijs goed berijdbaar, toen de 5000 Meter aan de beurt waren. Eden won weder, alhoewel hij alleen reed, daar Fredriksen (een goed geoefend baanrijder en deelnemer aan wedstrijden) een verkeerde baan inreed, waardoor Eden's tijd misschien veel zou geleden hebben, indien hij niet 'Jaap Eden' was. „'t Is een goochemert, hij heeft het al begrepen”, zei een zijner Haarlemsche vrienden, toen Eden, bemerkende dat hij alleen reed, des te harder aanzette. Tijd 9 min. 59 sec. Gerust gingen de Hollanders slapen, want we waren zeker, dat hij de 500 M winnen moest. „Spaar je niet, Jaap,” zeiden we tot hem, „als je de 500 hebt, heb je je Kampioenschap binnen.” „Doch reken erop, dat ze het je lastig zullen maken.” Halvorsen en Eden gingen prachtig af, en hingen over de geheele lengte aan elkaar. 25 Meter voor het einde doet Eden een soort misslag, Halvorsen komt een tweetal meters voor en wint. Bedrukte gezichten alom. Toch was ik niet bang voor den eindrit. Alles te saam genomen was Eden's rijden niet zoo „op leven en dood” geweest als dat van den Noor. Voor de beslissing vroeg ik Jaap „wat ga je doen, met een eindspurtje, of. . . . ?” „Ja,” zei Jaap, „moorden! dood jakkeren.” „Och, och wat is dat kleine ding kwaad” zei Klaas, „hij kan wel een huis an.” Eindelijk komt de rit. Een ademlooze stilte. „Hou je mond daar!” Het schot valt. Daar gaat Jaap, het kan niet harder, het water en

MENSELYK BEDRYF. 69

DE SCHAATSEMAAKER.

Om ligt behaagen, Een wigtig waagen.

De idelheid om vreugd te raapen
Wyl 's werelds hert naar uitvlucht dorst,
Begeeft zich op de waterkorst,
En laat de dood van onder gaapen :
Zo speelt de mens op 't aardse wel,
Als over 't gaapen van de hel.

het ijs stuiven achter hem aan. Halvorsen kan hem niet houden en hij wint in $51\frac{1}{5}$ sec. met circa 5 à 6 M voorsprong! „Wat was i kwaad, och, och, wat was i kwaad!” zei z'n leermeester, die hem z'n groote ulster aandeed. Maar toen het aan de tribune bekend werd steeg er een applaus op, hetwelk al sterker wordende, over de geheele baan gonsde en de arbeiders buiten de omheining en zelfs de stijve klabakken en de jongens op de schutting, alles juichte onzen Nederlandschen wereldkampioen toe. En al zullen zij 80 jaar worden, al die menschen, die dien dag beleefd hebben, ze zullen het nooit vergeten. Den 14en Januari zal met gulden letters in de annalen van den Nederlandschen ijssport worden opgeschreven. In de 10.000 Meter startte Eden wel, doch viel. Heeft hij 't expres gedaan? Zoo ja, dan is dit niet zoo laakbaar, daar hij natuurlijk zeer vermoeid was; in elk geval kan niemand zulks beoordelen.”

Een andere biograaf van Eden, Klaas Peereboom, heeft onlangs opgemerkt dat we nooit zullen weten, wat voor schaatsenrijder Eden nu wel geweest is, aangezien er van zijn rijden geen filmbeelden bestaan. Des te aardiger is het dat we dank zij Pim Mulier wel weten hoe Eden oefende, speciaal wat het zogenaamde overstappen betreft.

„Nooit heb ik het beter gezien dan van Jaap Eden. Om een der palen nu van het electriche licht oefende zich Eden voortdurend in het hoeken nemen. Nauwelijks was hij van Hamar terug en gluurden de dichte-lach-oogjes van onder de pik-muts ons weer tegen, of hij probeerde de Haarlemsche baan weer eens. Deze is ca. 450 M in omtrek met 4 stompe hoeken van ca. 100° . Eden nam die hoeken in twee, doch somwijlen in volle vaart in één streek. Toen we dat zagen, begonnen de tanden van Klaas Pander te schitteren en ik begon te denken: „Zou i 't kunnen?” Doch dit overstappen is niet zoo gemakkelijk, alhoewel toch „alles” er van afhangt wanneer men tegen eerste klasse rijders uitkomt. Het is niet gemakkelijk dit volkomen uit te leggen,

doch ik zal een bescheiden poging daartoe wagen. Men komt de bocht in, het lichaam min of meer naar binnen overhellend (naar links) en rijdend op de linker schaats, het rechterbeen heeft pas den afzet gedaan; brengt men het nu weer bij, dan sluite men het niet tegen de linkerhiel aan en schuive de schaatsen om beurten al huppelende in een linksche richting, zooals schutters, die een wanhopige poging doen om in een rechte lijn op te sluiten, doch men brenge het rechter been over het andere heen naar voren, de linker voet komt dan naar achteren en tevens sterk naar buiten (rechts). Er komt dan een oogenblik dat men (daar men in deze houding, door de vaart die men heeft, sterk naar links overhelt) zou vallen. Vanzelf brengt men dan, na zich naar buiten (rechts) flink met den linker voet te hebben afgezet, dezen weder naar voren, zoodat de voeten, die bijna op een lijn stonden, weer zoo goed als op één lijn voor elkaar komen, doch thans zet men het linker been eerst vóór en niet over het rechter, daarna brenge men het rechter been weer over het linker, zette met het linker weer buitenwaarts af en zoo vervolgens. Dit is alles, wanneer men het op ijs ten uitvoer tracht te brengen, zeer eenvoudig, doch de nieuwelingen schijnen steeds zeer lang de neuzen hunner linker schaatsen te breken en stappen dan heel statig, als hanen, met die rechter schaats over de linker. Hierdoor verliest men ten eenen male de „stijl” van het in vliegende vaart hoeken te maken. Hoe lager en korter men de rechter voet voor de linker zwaaiet, hoe rechter het rechter been kan blijven, hoe gestrekter en krachtiger ook het linker been den afzet kan doen, hoe meer het lichaam naar binnen kan hellen, hoe meer gang men krijgt en hoe spoediger men gedraaid heeft. Indien ik niet zeker wist, dat het onmogelijk is de mijl binnen de 3 min. te rijden, wanneer men het „geheim van het hoeken maken” niet geheel en terdege machtig is, zoude ik hierover niet zoo uitvoerig geschreven hebben.” Een fraai stukje over de techniek van het schaatsen-

Jaap Eden

rijden in de tijd van Jaap Eden zelf. Pim Mulier hield zich ook met de training bezig. En daarover gaan we het nog even hebben. Het is de moeite waard. We moeten onvoorwaardelijk aannemen, dat een getrouwd man die op aardappelen en vet met bonen leeft, zijn glaasje klare drinkt en zijn pijpje lustig rookt, nooit op kan tegen een jongeling die deze levenswijze niet volgt en de algemene regelen voor het verkrijgen van een voor een hardrijder geschikt lichaam in toepassing brengt. Wat het voedsel betreft: men gebruike zo min mogelijk grutterswaren en aardappelen. Brood,

schapevlees, spek en vis zijn een goed en doelmatig voedsel evenals suiker, eieren en melk, mits dat allemaal niet vlak na, nog minder vlak voor de oefeningen gebruikt wordt. Hoe minder bier, hoe beter. Geen tabak, geen jenever of andere sterke drank. In de ochtend geen melk gebruiken, maar een kop thee met veel suiker, en daarna de mond uitspoelen. Trouwens chocolade is nog beter dan thee. Een half flesje wijn aan tafel is rijkelijk genoeg. In de morgen neme men een weinig beweging, zoals een wandeling van een uur; doch vooral eerst vijftig kniebuigingen meteen na het opstaan. Borst en bovenlijf flink met koud water wassen. De kortebaanrijder — die nemen we als voorbeeld — lope in de middag baantjes van honderd tot tweehonderd meter en oefene zich daarna in het „afgaan” bij het hardlopen; desnoods vijftientig maal achter elkaar; als men te moe is geworden, lope men de volgende dag niet, doch neme een dag rust. Eens in de week lope men duizend meter in niet te snel tempo; dat sterkt de longen en het spierenstelsel; dan weer overgaan op de korte afstand. Alvorens te gaan lopen is het wel goed de benen met brandewijn in te smeren. In de avond geen zwaar voedsel gebruiken, liefst helemaal geen voedsel en vroeg naar bed; wel nog even vijftig kniebuigingen afwerken. En komt er ijs, dan onmiddellijk op de schaatsen!

De grote kwestie bij het trainen is het leren kennen van het eigen lichaam. Dit is Pims laatste samenvattende raad. „Het is krankzinnigenwerk om vaste regelen voor de wijze van oefenen aan te willen geven, en het is niet aan den minsten twijfel onderhevig, dat men zijne gezondheid ernstig kan benadeelen, door op slaafsche wijze het een of ander boekje over training dag aan dag naar de letter in toepassing te brengen.”

Hou vast

W. van Rekum, W. van Loon, H. Janssen, W. Bekkers, J. Hengeveld, S. Jansma, A. van Loon en M. van Rekum. Dat zijn de namen van acht Nederlanders, die in 1920 op de Olympische Spelen in Antwerpen een zilveren medaille veroverden. In welke tak van sport? Roeien, zal men allicht zeggen. Zoals bijvoorbeeld „onze” acht in 1900 uit Parijs het brons meebracht. Mis. Maar het is wel een moeilijke vraag; toegegeven. Het gaat namelijk om touwtrekken, de sport waarbij aan beide einden van een touw een groep personen trekt en de ene partij moet trachten de andere over een streep te slepen. In Antwerpen verloor de Nederlandse ploeg, afkomstig uit Arnhem, van een ploeg Engelse politieagenten die gemiddeld 111 kilo wogen, terwijl onze mannen net onder de 85 kilo bleven. In totaal hebben vijfmaal achtereen ruim veertig touwtrekkploegen onder de Olympische vlag gestreden om de eer en om de medailles. Deze sport is voor de eerste maal in 1900 in Parijs op het programma van de Olympische Spelen geplaatst; het goud werd toen door een combinatie uit Zweden en Denemarken gewonnen. In 1904 gingen de Verenigde Staten, het organiserende land, met de eer strijken. Trouwens in 1908 won in Londen ook het organiserende land, Engeland, en in 1912 wederom dezelfde situatie: in Stockholm won Zweden. Wat Nederland betreft valt er nog wel een bijzonderheid mee te delen. Indertijd vermeldten de officiële lijsten met de uitslagen van de spelen te Antwerpen geen tweede plaats van Nederland. Totdat een Nederlandse speurder op het gebied van de Olympische Spelen, de heer A. Bijkerk uit Leeuwarden, een diploma kon laten opduiken, waaruit bleek dat dit zilveren resultaat wel degelijk bereikt was. Toen werd het Internationaal Olympisch Comité bereid gevonden de Nederlandse touwtrekkers in de officiële lijst de plaats te geven die hun toekwam.

Het was kenmerkend dat er geen touwtreploegen naar de Olympische Spelen werden uitgezonden maar dat de deelnemers veelal gerekruteerd werden uit de atletiekdelegaties van de verschillende landen. Ook hier ging de specialisatie verder en dat bracht met zich dat het touwtrekken van het Olympisch toneel verdween. Het is mogelijk dat in deze situatie verandering komt. Men kent nu een internationale organisatie op dit gebied. Daar wordt gedacht aan de mogelijkheid touwtrekken als een Olympische discipline opnieuw ingevoerd te krijgen. In ieder geval kent men nu alweer internationale kampioenschappen touwtrekken. In 1975 werden deze in Nederland, en wel in Doetinchem, gehouden.

Aan trekken — zonder touw dan — dat in de oudheid al door Griekse kinderen zou zijn beoefend, werd in eigen land een eeuw geleden gedaan door jongens die dan als de appels en de peren werden aangeduid; zij vormden lange ketens om elkaar over een lijn te trekken; ook meisjes speelden dat spel wel, als tenminste de schooljuffrouw toevallig niet keek. De eigenlijke oorsprong van het touwtrekken zou gezocht moeten worden op schepen, waar matrozen met normale gebruiksvoorwerpen — en dat waren daar de touwen — op een beperkte ruimte gemakkelijk een brok lichaams oefening konden uitvoeren.

In ons land bestaat er voor deze zuivere amateursport in Friesland, Noord-Brabant en Noord-Holland een actieve belangstelling. In Gelderland en Overijssel bestaan zo'n twintig touwtrekkersverenigingen met fraaie namen zoals Hou Vast en Ruk en Trek; zij zijn aangesloten bij de Nederlandse Touwtrekkers Bond, die op haar beurt weer is aangesloten bij de Internationale Touwtrek Federatie, waar onder meer Engeland, Wales, Noord-Ierland, de republiek Ierland, Zwitserland, Zweden, Duitsland en Zuid-Afrika bij zijn aangesloten.

Een touwtrekteam bestaat uit acht trekkende mannen

plus een leider. Twee teams worden tegenover elkaar opgesteld in een wedstrijd baan van vijftig meter lengte bij anderhalve meter breedte. Om te winnen, moet een van de ploegen de tegenstander meer dan vier meter naar zich toehalen, waarbij enkele regels in acht moeten worden genomen. Men mag niet anders dan met beide voeten op de grond steunen; er mogen geen knopen of lussen in het touw worden gelegd; schoenzolen en hakken moeten glad zijn; men mag geen touw inpalmen; en men moet in de wedstrijd baan blijven. Logisch dat er ook bepalingen zijn voor het touw. Een officieel trektouw moet gemaakt zijn van hennep of manilla van vier strengen. Het moet zesendertig meter lang zijn. De omtrek van het touw mag niet minder dan tien centimeter zijn en niet meer dan twaalf-eneenhalve centimeter. In het midden van het touw is een rood teken bevestigd. Verder heeft het touw blauwe en witte tekens, waardoor de scheidsrechters de gelegenheid hebben een juiste beoordeling te geven. In ieder geval moeten de trekkers achter het blauwe teken blijven. En nu de wedstrijd zelf. Als beide ploegen klaar staan, geeft de scheidsrechter het commando: Pak op. Hierbij steekt hij zijn armen recht naar voren. Dan volgt: Strekken, en de armen van de scheidsrechter gaan opzij: dan mag er nog niet getrokken worden, maar de deelnemers moeten extra goed op de scheidsrechter letten; er moet misschien touw gegeven of genomen worden. Komen de merktekens die op het touw zijn aangebracht overeen met de lijnen op de grond, dan volgt het commando: Trek, en de armen van de scheidsrechter vallen naast het lichaam. Beide teams kunnen dan gaan trekken. Het team dat de tegenstander het eerst meer dan vier meter naar zich toe heeft gehaald, heeft de trekbeurt gewonnen. Er wordt tweemaal tegen elkaar getrokken. Heeft een team de eerste trekbeurt gewonnen en wordt na de wisseling door dat team weer gewonnen, dan is de stand 3-0; wint het andere team, dan volgt er een beslissingstrek-

beurt, nadat er geloot is om de trekkant; de stand wordt dan 2-1 voor het winnende team.

Wie naar een goede wedstrijd gaat kijken, zal volgens kenners tot de overtuiging komen dat brute kracht hier niet doorslaggevend is. Ook hier spelen techniek en tactiek een rol. Het touw moet steeds een lang gerekte lijn vormen. Iedere buiging van het touw verradt dat niet alle ploegleden in dezelfde richting trekken; wat de lichaamshouding betreft, hier geldt dat het zwaartepunt van het lichaam zo ver mogelijk naar achteren moet worden gebracht. Een buiging van het lichaam kondigt een krachtverlies aan. Van bijzonder belang is het benenwerk. Wanneer een ploeggenoot voor een moment met één voet opnieuw wil aanzetten, wordt op dat ogenblik de balans van de gehele ploeg verstoord in een verhouding van 15 tot 16 ten gunste van de tegenstander. Zo zal een uitgebalanceerde en vèrdoorgevoerde training ook hier leiden tot de ware eenheid, nodig voor deze ploegsport. En vergeet nooit de gouden woorden: Hou Vast.

Tip over tippen

Wie in de Leeuwarder Courant van het jaar 1775 wat gaat zitten snuffelen, zal daarin een advertentie vinden van de kastelein op Hoptille, Jentje Hinnés genaamd, die daarin meedeelt dat hij het plan heeft twee zilveren hechten oftewel mesheften te laten vertippen; zijn collega Molle Eises te Nijland in de buurt van Bolsward vertelt in 1805 dat hij een zilveren bal en een hecht zal laten verkaatsen en vertippen. En in zijn inleiding tot de *Lapekoer fen Gabeskroar* heeft Halbertsma het over de kinderen van Pibe Rommerts en zijn vrouw Saske die tussen Bolsward en Franeker wonen en hij vertelt: „yn 't keatsen en tippen, dounsjen en koeke-slingerhen, rinnen en hirdriden, koenen hja alleman oer.”

Aldoor dat woord tippen. Daar gaat het ons om. Honderd jaar geleden werd de volgende tip over dat tippen gegeven. „Het Tippen is een Friesch spel, dat op boerekermessen gespeeld wordt om een zilveren lepel, vork of tabaksdoos. Men heeft, op een hoogte van ruim een el boven den grond, op het een of ander een blok staan in een eenigszins schuinen stand (ongeveer 105 à 120°), waarop een balletje van hout ter grootte van een kleinen kaatsbal gelegd wordt. De spelers, met een knuppel gewapend, staan op een bepaalde afstand. Elk werpt op zijn beurt, niet bovenshands, maar met een regtschen zwaai. Hij, die het balletje 't verste weg tipt, wint den prijs. 't Spel is dus heel eenvoudig, maar eischt nog al kracht en behendigheid; want vooreerst is de knuppel zoo dik als een mansarm, en ten anderen moet men een goed oog en een goeden slag hebben, om 't balletje zoo te tippen, dat het op een verren afstand wegvliegt.”

Wij zijn op zoek gegaan naar een plek waar nu nog te tippen valt. En wij hebben een tip voor u. Afkomstig van een man geboren en getogen in Mantgum, behorend tot de gemeente Baarderadeel, ten zuidwesten van

Leeuwarden. Hij geeft de verzekering dat dit behendigheidsspel, een van de typische en oudste Friese spelen, alleen in de dorpen Mantgum en Jorwerd wordt beoefend en nergens anders meer. Het tippen gebeurt in Mantgum alleen gedurende de twee kermisdagen in augustus. In Jorwerd wordt het ook nog wel eens buiten de eigenlijke kermistijd gespeeld.

Over zo'n echt Fries spel moet je natuurlijk in het Fries worden geïnformeerd, vandaar dat wij iets citeren uit het boek *Baerderadiel*. „It ark foar it tippen bistiet út: in tuolle út in weintsjil, dêr't de speaken útlutsen binne (en dêr't yn twa fan de speakgatten latten yn stutsen binne om de tuolle sa'n stân to jaen, dat er mei de greide in hoeke makket fan likernôch sawntich graden), de koài (in draeid houten baltsje, kreas read-wyt ferve) en in fikse kneppel, in ikene of iperen stôk fan in foech meter. De koài wurdt mei hwat klaeimodder oan de tuolle fêstklikbe en de spylders moatte nou, steande op sawn meter ôfstân fan de tuolle, de koài der ôf kneppelje. Dat is fansels tûk wurk, dêr't mear of minder by mikt wurde moat (men sjocht guon soms mei de kneppel omgaen as soene hja der mei sjitte!) en dêr't eltse spylder, leard troch it fake dwaen syn eigen wize fan smiten by hat.”

Bij tippen is het dus de kunst om een klein, rood-wit geverfd houten balletje, dat op de schuinliggende naaf van een wagenwiel (waarvan de spaken zijn vervangen door twee latten) is geplakt, met een knuppel eraf te gooien. Die knuppel is van eiken- of iepenhout gemaakt en ongeveer een meter lang. Er wordt op een afstand van zeven meter vanaf het wiel op het balletje gemikt. Enfin, u moet het gewoon zelf eens gaan bekijken, in Mantgum of Jorwerd.

Flugheid, behendigheid en spierkracht

In 1883 zond de leiding van het tijdschrift *De aarde en haar volken*, waarvan het eerste nummer al in 1865 verschenen was, een redacteur naar Friesland. Men wilde wel eens informatie geven over dat verre gebied. Het werd een grote serie artikelen. Met veel voorlichting. Natuurlijk werden vele van de elf steden beschreven, waaronder Franeker. Het edele kaatsspel werd daarbij niet vergeten. „In deze streek van Friesland en vooral te Franeker is het edele kaatsspel nog hoog in eere, en zeer licht kan het u gebeuren, dat ge hier eenige mannen of jongelingen met dit spel bezig ziet. Ofschoon ge nu, als geen ingewijde, van den loop van het spel niet veel begrijpt, is het u toch duidelijk genoeg, welk eene mate van flugheid, behendigheid en spierkracht er gevorderd wordt om in het kaatsen uit te munten, en welk eene voortreffelijke oefening dit spel voor onze overprikkelde, zenuwachtige, aan vrije lichaamsbeweging ontwende jongelingschap zou kunnen zijn. Er bestaat hier te Franeker eene kaatsvereniging, die telken jare een feest organiseert, waarbij de beroemdste kaatsers om den prijs dingen. Bedrieg ik mij niet, dan heeft baron Harinxma, de commissaris des konings in Friesland, onlangs deze vereniging met een prachtige beker vereerd.”

Er staan in ieder geval twee duidelijke zaken in dit stukje. In de eerste plaats heersten er toen ook al overprikkelde en zenuwachtigheid bij de jeugd en in de tweede plaats: wie geen ingewijde is, begrijpt niet veel van het kaatsspel.

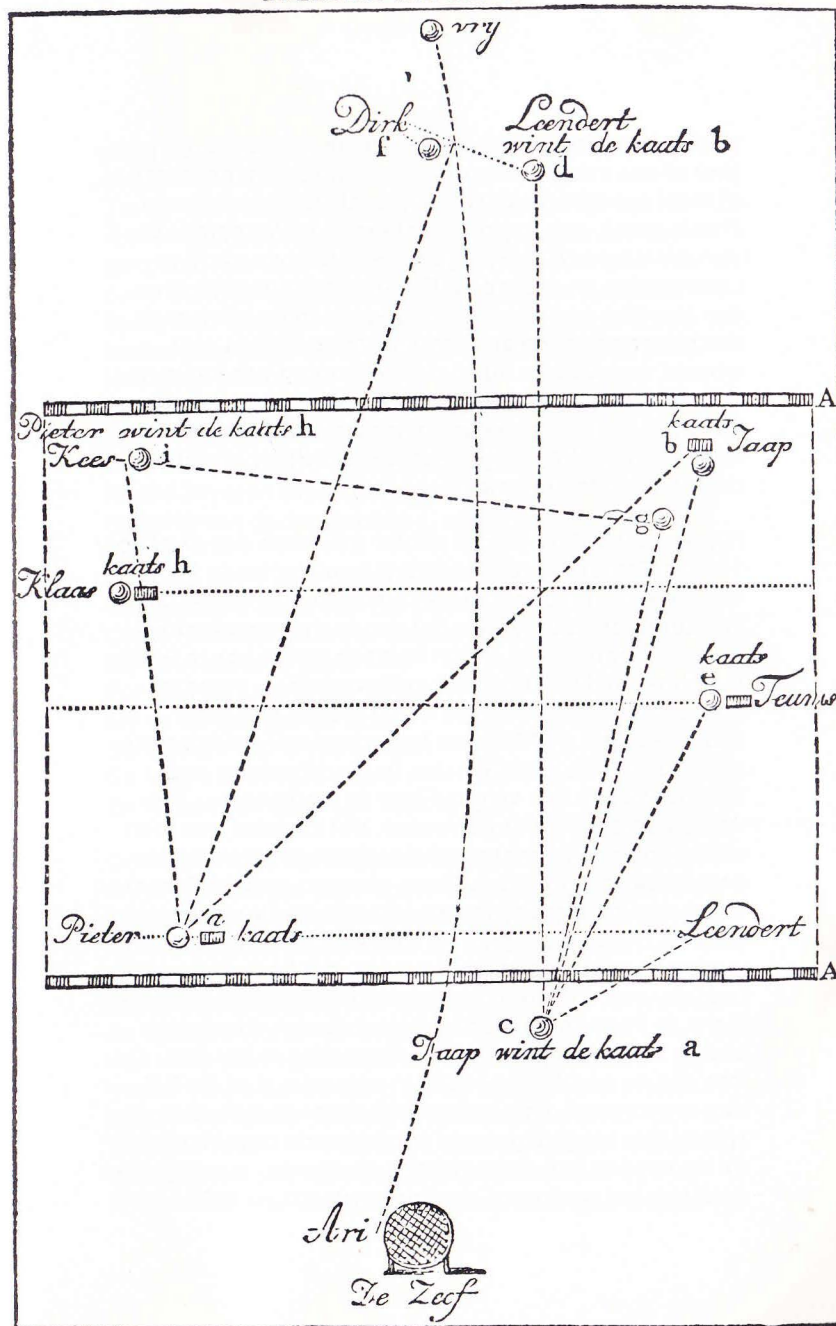
Dat zal menigeen die als toeschouwer het spel ziet spelen, moeten beamen. Het is bepaald niet gemakkelijk in een klein bestek iets te vertellen over dit balspel. Uit de veelal ellenlange beschouwingen distilleerden wij dit zeer korte overzicht. Kaatsen is een zomersport, die plaats vindt op een terrein van een vastgestelde grootte; in ieder geval zestig bij tweeëndertig meter,

meestal een grasland, maar nodig is dat niet. Men kent een opslagpartij en een uitslagpartij, ook wel parturen genoemd. In theorie wordt het gehele speelveld door zes spelers bezet. Het komt echter dikwijls voor dat, wanneer er vele parturen zijn te spelen, verschillende drietallen hetzelfde speelveld benutten, waarbij dan meerdere perken worden gelegd. De opslagpartij moet de bal met de blote hand in het perk van de tegenpartij slaan, waarvan de spelers, voorzien van een leren kaatshandschoen, tot taak hebben de bal zo ver mogelijk terug te slaan. Na een bepaalde speelstand wordt van speelplaats gewisseld; de opslagpartij wordt perkpartij en omgekeerd. De perkpartij heeft nu niet alleen de taak om de bal zo ver mogelijk te retourneren, maar ook om de kaatsen te passeren, dat wil zeggen om verder te slaan dan de tegenpartij deed. Waar de bal zijn vlucht beëindigd heeft, wordt namelijk een blokje neergelegd, dat de naam kaats draagt. Het spel eindigt wanneer een van de parturen zes eersten heeft; en een eerste is acht punten.

Wie over de regels en trouwens over alles wat met dit spel ook maar te maken heeft, meer wil lezen, kan terecht bij het boek *Keatsen yn Fryslân* van J. J. Kalma, dat zoals uit de titel blijkt in het Fries geschreven is. Zijn *Kaatsen in Friesland*, in 1972 uitgekomen, vertelt ook de niet-Friese lezer in bijna driehonderd pagina's ongelooflijk veel over het spel met de kleine bal door de eeuwen heen, zoals ondertitel zegt.

Als we alleen op eigen land letten, dan zien we dankzij zijn bronnenonderzoek dat er al voor 1600 heel wat kaatsbanen in ons land zijn geweest. Populair werd het spel wel en er zijn talloze bekende Nederlanders die graag naar de kaatsbaan gingen. Door allerlei omstandigheden bleef het spel alleen in Friesland bestaan, speciaal in de zogenaamde noordwesthoek. Kalma meent dat de kaatssport een uiting is van typisch Friese volkscultuur. In nauw verband daarmee staan tal van plaatselijke aanduidingen in steden en dorpen zoals

KAATSBAAN

Kaatsplein, Keatsersbuorren en Oud Kaatsveld. Niet alleen steden, maar ook vele dorpen hebben een of meer jaarlijkse kaatsdagen, zoals de zogenaamde Freule-partij, een jongenskaatspartij te Wommels, de Van Aisma-partij te Beetgum, de Oldehove-partij te Leeuwarden en als top de P.C.-wedstrijd te Franeker, een jaarlijks weekerend hoogtepunt in de kaatssport, dat bijgewoond wordt door duizenden kijkers. Het winnen van deze partij en de toekenning van het zogenaamde koningschap is werkelijk de hoogste eer die ooit voor een ware kaatser is weggelegd. Vandaar dat men Franeker het Mekka van de kaatssport of ook wel de kaatsresidentie noemt.

Nijvere speurders zijn er achter gekomen dat er al voor 1600 in Franeker grote en kleine kaatsballen te koop waren; rond 1650 was er een kaatsveld buiten de Leeuwarder poort, een terrein dat nog in de negentiende eeuw in gebruik was. In het kaatsen kwam ook in Friesland later de klad. Er wordt zelfs verteld — maar ten onrechte — dat er na 1850 in dat Mekka niet meer werd gekeatst. In 1853 was het echter wel twijfelachtig geworden of de kastelein van de stadsherberg nog bereid zou zijn een volgend jaar de traditionele „balverkaatsersdag” te organiseren. Het kaatsen was toen sinds lang een aangelegenheid waarbij kasteleins als organisatoren optraden. Toen sloegen enkele Franeker notabelen de handen ineen, namelijk de heren Bogtstra, Bekker, Bruinsma, Ypma en Kuypers; zij schreven een wedstrijd uit en met zoveel succes, dat besloten werd jaarlijks een wedstrijd in Franeker te houden; zodoende werd de Permanente Commissie geboren die nu nog steeds op de befaamde vijfde woensdag in juli (het kan ook de eerste woensdag in augustus zijn) de P.C.-dag organiseert. Ook buiten Franeker vond dit alles weerklink; langzamerhand verdween de organisatie uit de handen van de kasteleins. Er werden verenigingen gesticht; het spel werd gereguleerd; in 1897

werd de, nu Koninklijke, Nederlandse Kaatsbond opgericht.

Terug naar Franeker. Al enkele jaren na de eerste P.C.-wedstrijd werd voor het eerst op een ander terrein gespeeld. En daar speelt men nu nog. Men trok naar het oude Sternse-slotland, dat naar kastelein Nicolaas Sjuck van de hiernaast gelegen voormalige studentenherberg De Bogt fen Guné ook wel Sjúkelân of Sûkerlân, werd genoemd.

Alles liep daar heel goed. Bij jubilea kwamen er natuurlijk geschenken. Mr. B. Ph. baron Van Harinxma thoe Slooten gaf in 1883 bij het dertigjarig bestaan een mooie zilveren wisselbal cadeau met inscriptie afkomstig van gedeputeerde J. van Loon.

Op 't sté fen 't âlde Sjaerdema
 Hat Fryslâns Haed van Harinxma,
 Oan Freantsjers warbre keatsersboun
 My ta in earprijs jown,
 For hwa as kening fen de dei
 My yn de kampstriid woun.
 Sont gean 'k er elts jier roun
 Sa lang net 't Fryske aerd stjert wei
 En Freantsjer hâldt syn keatsersdei.

Ook als er niet wordt gekeatst, kan men in Franeker altijd wel iets van deze sport merken. Bij het Sjúkelân staat de Willem Weststra-bank, opgericht voor deze in 1923 overleden onderwijzer en organisator van de kaatswedstrijden. Sinds 1966 heeft Franeker een klein bronzen beeldje van een kaatser, dat in de volksmond de bronzen Hotse wordt genoemd. Aan een nieuwe wijk in de stad werd zelfs de naam Kaatsersbuurt gegeven. Wie daar wandelt, zal de namen vinden van kaatsers en kaatsminnaars. Men heeft er de Mr. K. Bijlsmastraat, de Thomas de Grootstraat, de Rients Koopmansstraat, de Michiel Miedemastraat, de Pim Mulierstraat, de Jan Reitsmastraat, het Anne Smidts-

plein, de Jan Vlietstrastraat, de Rinze Werkhovenstraat en de Teade Zijlstrastraat. Wie denkt dat er twee belangrijke mannen vergeten zijn: reeds eerder kende men in Franeker straten genoemd naar Jan Bogtstra en Willem Weststra.

Als dat nog niet genoeg is, spoedt u dan naar het Stedelijk museum, 't dr. Coopmanshûs, een van de drie musea die deze stad herbergt. In dat museum zijn veel herinneringen te vinden aan het verleden van Franeker als universiteitsstad, aan de beroemde Anna Maria van Schuurman, een geleerde en artistiek begaafde vrouw die in de zeventiende eeuw internationale vermaardheid genoot, en natuurlijk ook aan de kaatssport, waaraan in dit museum zelfs speciale tentoonstellingen worden gewijd.

Wie in Franeker komt en van kaatsen wil weten, vindt gemakkelijk de weg en naar De Bogt fen Guné met uitzicht op de kaatsbaan en naar 't dr. Coopmanshûs.

Wie de vogel afschiet, is koning

Weinig provincies hebben de oorspronkelijke volksgebruiken zo ongeschonden bewaard als Noord-Brabant. Dat vertelde kort voor 1850 historicus C. R. Hermans al in het nu vergeten tijdschrift *De Aardbol*. In augustus vallen de kermissen en een van de kermisdagen in dat Noord-Brabant is gewijd aan het vogelschieten. De gilden trekken dan met trom en vaandel naar de boom waar geschoten wordt. De burgemeester leest in naam van de koning de vergunning voor, gegeven voor het schieten van de vogel en herinnert daarna in een korte toespraak de gildebroeders aan de voorwaarden waaraan zij zich te houden hebben. Dan wordt de houten vogel, versierd en wel, op de zogenoemde schutsboom geplaatst. De schutterskoning

schiet het eerst, waarna de gildebroeders elk op hun beurt volgen. Zij schieten met geweren, maar maken ook wel gebruik van voetbogen. Wie de vogel afschiet, is koning en zijn vrouw wordt koningin; als de winnaar een ongetrouwde jongen is, wordt het meisje van zijn keuze koningin. Beiden worden dan met het zilver van het gilde omhangen. Dat sieraad bestaat uit zilveren platen, waaraan de nieuwe koning zijn eigen zilveren schild toevoegt.

Er wordt bij dit schutterswerk geschoten op een houten vogel, bevestigd op een hoge staak. Soms liep het wel eens verkeerd af. Er gebeurden drama's. Drama's die lezers, toen kranten nog niet elke dag volstonden met drama's, verslonden. En dichters inspireerden. A.C.W. Staring heeft het verwoord in een lang gedicht getiteld *Het vogelschieten*.

En buiten aan een grazig vlak,
Beperkt aan 't IJsselbed,
Werd feestlijk, op een steilen mast,
Een houten duif gezet.

Het jonge manvolk trok daarheen,
Gewapend ging de schaar;
Want, die den vogel nederschoot,
Was Koning voor een jaar;

En zocht dan, in triomf geleid,
Een meisje naar zijn zin;
En voerde 't naar een herberg heen,
Begroet als Koningin.

Het spel begon en het verhaal vertelt dat eindelijk Hendrik naar voren trad om op de vogel te schieten. Zijn makkers schepten er behagen in om zijn lieve bruid bij hem te brengen om hem te helpen bij het mikken. Hij zette het geweer aan de voet om zijn Mijntje eerst nog een kusje te geven; op dat ogenblik ging het geweer af

en trof zijn bruid dodelijk in het hoofd. Hendrik bleef ontroostbaar achter en Mijntjes naam was het enige woord dat Hendrik sindsdien nog sprak. En de arme Hendrik zwierf rond tot ook hij stierf.

Een zelfde palmstruik, aan den muur,
Beschaduw't beider graf.
De steejeugd eert den grijzen stam,
En plukt geen loovers af.

Schieten op zich zelf dateert uit een grauw en grijs verleden. Bij jacht en strijd werden oorspronkelijk pijl en boog gebruikt. Deze uitvinding, als we het zo mogen noemen, is te vergelijken met het gebruik van het vuur of van het wiel.

Het schieten op de vogel, waar Staring het over had, was als ontspanning in onze landen reeds vroeg bekend. Al in de veertiende eeuw was het een van de meest geliefde oefeningen van de stedelijke schutterijen, hetzij in hun eigen doelen - de schietbaan van de schutters - hetzij in het veld. Natuurlijk was er toen al een prijs voor wie de vogel van de mast schoot; hij kreeg een uit zilver vervaardigde vogel of een ander stuk uit zilver; en de winnaar werd koning en moest een maaltijd aan zijn medeschutters aanbieden. Dit vogelschieten, ook wel papegaaischieten genoemd, wordt in allerlei vormen in Brabant, Limburg en Zeeland nog altijd beoefend. Er zijn vele verenigingen, stichtingen, gilden en andere groepen die dergelijke gebeurtenissen organiseren. In een oude „karte" — een soort statuten — betreffende het schieten op de vogel voor een Noordbrabants gilde lezen we: „Zullen die Schutbroeders alle jaar op eenen zekeren dag eenen vogel vermogen te schieten om te hebben eenen vrijen Koning." Natuurlijk ging het bij dat schieten niet altijd ordelijk toe. Er stond duidelijk vermeld dat de broeders in het gildehuis moesten samenkomen en dat „in goede orde zonder hun dronken te drinken" waarna zij met

trommelaars voorop naar de schutsboom moesten marcheren. Ook na het schieten moest weer ordelijk naar de herberg worden gemarcheerd. Bij dit vogelschieten werd afscheid genomen van de regerende koning, de man die het afgelopen jaar gewonnen had. Hij hing het koningszilver onder de schutsboom evenals zijn hoed. Na het schieten is er heel wat vreugde om de persoon van de nieuwe koning en nog meer aandacht voor de nieuwe koningin. De nieuwe koning heeft verschillende verplichtingen zoals het aanbieden van de erewijn aan zijn broeders, het onderhouden van het zilver en hechten van een zilveren schild aan het koningszilver.

In Limburg kent men nu nog een hoogtepunt: het Oud-Limburs Schuttersfeest. Oorspronkelijk was dit OLS alleen een schietwedstrijd voor schutterijen uit verschillende plaatsen en streken om zich te meten in schietvaardigheid. Wie won, mocht dan het volgende jaar het feest organiseren. Bij dit schieten stonden — en staan nu nog — in een wei de schietbomen opgesteld: dat zijn hoge palen waarop vierkante houten ramen, de zogenoemde hark, bestaande uit vijf vertikale houten banen op gelijke afstand, zijn aangebracht. In elk van deze houten banen zijn horizontaal ook weer op vaste afstanden kleinere latjes aangebracht, aan het uiteinde waarvan zich vierkante blokjes bevinden de „bölkes”, achttien aan elke kant. Op deze „bölkes” wordt geschoten met de zware buks die „opgelegd” is, dat wil zeggen de buks wordt niet door de schutter ondersteund, maar rust op de dwarslat van een aanlegpaal die ook weer op een voorgeschreven afstand van de schietboom, die zelf zestien meter hoog is, staat. Thans schiet iedere schutterij met een zestal schutters dat maximaal achttien punten kan halen; elke schutter kan drie „bölkes” afschieten. Zijn er meer verenigingen die het maximum van achttien punten halen, dan schiet elke schutter van de desbetreffende schutterij opnieuw, nu echter één schot, zodat het totaal zes punten

per vereniging bedraagt. Dat gaat net zo lang door totdat er een winnaar is. De plaats waar de winnende schutterij uiteindelijk vandaan komt, valt in principe de eer te beurt het daarop volgend schuttersfeest te mogen organiseren. Altijd op een zondag in begin juli. Historicus J.H.A. Walraven heeft in 1973 in het *Tijdschrift voor Limburgse volkscultuur Veldeke* verteld dat er reeds vóór 1900 verschillende van dergelijke schuttersfeesten zijn gehouden. De officiële lijst van het Oud-Limburs Schuttersfeest begint in 1902, toen het werd georganiseerd door Heythuisen. Aan het nu al meer dan zestig malen georganiseerde en jaarlijks terugkerende festijn nemen thans schuttersgilden uit de Nederlandse en de Belgische provincie Limburg deel. Er schrijven zo'n honderdvijftig korpsen in met een totale sterkte van vele duizenden geüniformeerde wapendragers. Eerst is er een optocht die soms wel vier tot vijf kilometer lang kan zijn. De wedstrijden volgen met keizers en keizerinnen, koningen en koninginnen, generaals en andere hoge officieren. Naast vendelzwaaien, het werk van klaroenkorpsen, fluitkorpsen en trompetters, en oefeningen in exercitie, blijft het schieten het ware hoogtepunt. Elk jaar weer in een andere plaats. Want de strijd om de hoogste eer is en blijft fel.

De hoge vlucht

Sint-Nicolaas, ons aller heiligman, staat in verschillende gemeentewapens afgebeeld, zoals dat ook bij andere heiligen het geval is. In het Noordbrabantse Valkenswaard is men de bisschop niet altijd trouw gebleven! Op het gemeentewapen dat in 1819 werd bevestigd, staat Sinterklaas afgebeeld met in de rechterhand een kromstaf terwijl hij de linkerhand beschermend uitsteekt boven drie kinderfiguren staande op de rand van een kuip. Dat herinnert allemaal aan een van de geschiedenissen waarbij de heilige betrokken was. Sint-Nicolaas kwam op het wapen terecht, ondanks het feit dat van de zijde van de gemeente gevraagd was een gekroonde valk te mogen voeren, waarbij gezinspeeld werd op de verbondenheid van Valkenswaard met de valkerij. Doordat in 1934 Valkenswaard met Dommelen en Borkel en Schaft tot één gemeente werd samengevoegd onder de naam van Valkenswaard, moest er een nieuw gemeentewapen worden vastgesteld. Zodoende kreeg in 1942 Valkenswaard een nieuw wapen. En wat is hierop te zien? „In goud een slechtvalk in natuurlijke kleur, gekapt en geschoend van keel, zittende op een vuist, gehandschoend van hetzelfde en vergezeld in de rechterbovenhoek van een posthoorn van hetzelfde, beslagen van zilver, in de linkerbovenhoek van een merlet van keel en in den schildvoet van een lelie van hetzelfde met afgesneden voet. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen.” Sint-Nicolaas week voor de slechtvalk. Na veel geharrewar kwam er aan de overheersing van de valk weer een eind. In 1954 keerde Sint-Nicolaas terug, al was zijn gewaad dan van iets moderner snit; maar ook een heilige dient met zijn tijd mee te gaan. Wat Sint-Nicolaas ook voor Valkenswaard mag betekenen, men moet zeker de betekenis erkennen van valk en valkerij voor de plaats die zijn naam aan deze jachtvogel dankt. Valkenswaard, dat vroeger Wederde of

*De valkenier Adriaan Mollen, J. B. Sonderland
(Eigendom van Hare Majesteit de Koningin)*

Weert heette, wordt al in 1670 vermeld als verzamelplaats van valkeniers. Hier oefenden eeuwenlang valkeniers hun handwerk uit. Zij zorgden ervoor dat voldaan kon worden aan de toen bestaande grote vraag naar jachtvogels. Immers, aan alle grote en ook aan kleinere hoven in Europa werd met deze jachtvogel gejaagd. Het gaat hierbij om de kunst met afgerichte roofvogels prooien te bemachtigen. Men vermoedt dat het bij de valkerij nooit om de jachtbuit zelf is gegaan, maar dat het van ouds een vorm van recreatie, van vrijetijdsbesteding is geweest voor hooggeplaatste personen, waarbij de valkeniers als leveranciers van de jachtvogels optraden.

Het wordt wel tijd te vertellen, waar het hier nu precies om gaat. Dat kan heel exact en heel duidelijk gebeuren, omdat J.M.P. van Oorschoot kort geleden, en wel in 1974, een proefschrift van enkele honderden bladzijden aan dit onderwerp gewijd heeft: „Vorstelijke vliegers en Valkenwaardse valkeniers sedert de zeventiende eeuw”. Het vluchtbedrijf, het jagen met vogels wordt wel een van de meest spectaculaire vormen van de jacht genoemd. De valkerij, het vederspel, het weispel is de kunst om de jachtvogel zo onder controle te hebben, dat men deze op een bepaald tijdstip een vlucht op een vrije prooi in de vrije natuur kan laten uitvoeren. Voor de hoge vlucht op vogels worden valken gebruikt, waarbij de slechtvalk en de grotere giervalk of geervalk tot de favoriete vogels behoren. Voor de jacht op laag vliegend of lopend wild worden havik of sperwer ingezet.

Er moeten heel wat mensen in ons land zijn, die al op zeer vroege leeftijd geconfronteerd werden met de valkenjacht. In wat ouderwetse schoollokalen gezeten, twee aan twee in de bankjes van toen, konden zij genieten van de schoolplaat, voorstellende Jacoba van Beieren op de valkenjacht. Inderdaad behoorde tot de weinige edellieden die in deze streken op grote schaal deze sport beoefenden, de vierde man van Jacoba:

Frank van Borselen, die daarvoor een uitgestrekt duin-gebied op Voorne tot zijn beschikking had.

Als het om afbeeldingen gaat — natuurlijk heel wat anders dan de schoolplaat — zijn er ook verschillende schilderijen te noemen waarop de valk voorkomt. Men wordt er uitvoerig over ingelicht in het boek van Van Oorschoot. In de profane kunst laat de Vlaamse schilder Jan van Eyck in *Man met sperwer* een gewone man zien met een sperwer compleet met huif, terwijl de eigenaar zijn dier streelt. Jan Fyt, leerling van Frans Snijders, die op zijn beurt tot de naaste medewerkers van Rubens behoorde, toont in de *Reigerjacht* een gevecht van een reiger met twee valken. In de Gouden Eeuw schilderde David Teniers de Jonge een stuk dat nu de naam *Eendenjacht* draagt; maar dat zou ten onrechte zijn; op dit schilderij ziet men onder meer een gevecht tussen een reiger en twee valken, waarbij jagers te paard en te voet komen aansnellen. Rembrandt heeft een staatsieportret geschilderd van een rijk heer die niet alleen door middel van zijn kleding, maar ook door een valk — al heeft die vogel weinig valkachtigs — laat zien in welk een welstand hij zich wel bevindt. Trouwens Michiel de Ruyter komt met zijn gezin tezamen met jachthond en valk op een schilderij voor. En tot slot dan nog Philips Wouwerman, de zeventiende-eeuwse specialist in jachttaferelen, vooral met zijn *Valkenjacht*.

In de negentiende eeuw hebben schilders als J.B. Sonderland en P.L. Dubourq verschillende jacht-episoden vastgelegd; Charles Rochussen vervaardigde een tekening van de valkenjacht op de Veluwe, om slechts enkele namen te noemen uit een tijd dat op en bij Het Loo de valkerij werd beoefend.

Wat was het geval? Toen in 1838 het bestaan van een voornaam en deftige Engelse club door het in cultuur brengen van steeds meer land werd bedreigd, vonden enkele enthousiaste leden in ons land op en rond Het Loo een nieuw jachtterrein. In 1839 werd de valkerij op reigers voor het eerst beoefend in en om de Soerense

bossen. Al spoedig werd voor deze jacht ook vorstelijke belangstelling getoond en wel door de prinsen Willem en Alexander, terwijl koning Willem II zijn bescherming verleende aan de nieuw op te richten club die de Royal Loo Hawking-Club als naam kreeg. Een zeer exclusieve club, dat mag zeker gezegd worden, waarvan prins Alexander voorzitter werd. Het is deze sportieve prins, eens een serieuze huwelijkskandidaat voor de Engelse koningin Victoria, die opdracht heeft gegeven voor verschillende van de zo juist genoemde schilderijen. Deze jachten hebben geduurd tot 1855 en uit de aard van de zaak is er verschillende malen over geschreven. Hieruit is door Van Oorschoot een verhaal samengesteld dat een impressie geeft van de reigerjacht. Wij komen aan de weet dat de valken met fraaie namen getooid waren en ook in vaste combinaties vlogen: Sultan en Ferebrand; Duke of Wellington en Black Prince, Victoria en Napoleon, terwijl ook namen voorkwamen als De Ruyter, Blücher en Bulldog. De vluchten werden bij westelijke wind gehouden op de heidevelden aan weerszijden van de Soerense grindweg, het zogenaamde Orderveld. Als er oostenwind was, ging men achter het dorp Assel jagen. Bij wind uit het zuiden bood Wiessel de beste kansen. De jachtgenoten hielden zich op in de nabijheid van de reigerskooi, wanneer de reigers volgekropt om een uur of vijf in de middag terugkeerden van hun visplaatsen. Op een meter of vijfhonderd van het bos koos de stoet tegen de windrichting in positie. Een eind verderop stonden dan twee valkeniers met hun valken gereed, terwijl op nog grotere afstand een helper de wacht betrok. Kwam een reiger in zicht, dan steeg de helper af en hij plaatste zich aan die zijde van het paard, waar de vogel overvloedig. Dan kwamen de valkeniers in actie. Zij onthuiden de jachtvogels, reden de aanvliegende reiger tegemoet en wierpen de valken op, zodra de reiger gepasseerd was. De prooivogel had zijn bedreiger reeds in het oog, wanneer de valk nog naar hem zocht. Door de inhoud

van zijn krop te laten vallen en door de vleugelslag te versnellen, trachtte de reiger het veilige bos te bereiken, waarbij de vogel werd gehinderd door de tegenwind. De reiger probeerde voortdurend te stijgen boven zijn aanvallers te blijven. Dat lukte zelden. De valk klom hoger en liet zich als een steen op de reiger vallen. De uitputtingsslag tegen de twee valken werd niet zelden door de prooivogel verloren. De leden van het jachtgezelschap kwamen nu in actie. Zij volgden de vlucht te paard en probeerden om het snelst bij de plek

te komen waar valk en reiger waren neergestort. De eerst aangekomen jager ontving als trofee de fraaie nekveren van de reiger.

Thans wordt de traditie van de valkerij levend gehouden door het Nederlands Valkeniersverbond Adriaan Mollen, genoemd naar een bekend valkenier. De vereniging stelt zich ten doel het vluchtbedrijf te bevorderen. Dat houdt natuurlijk de beoefening in van de valkerij door middel van jachtvogels. Daarnaast besteedt het verbond veel zorg aan studie en bescherming van vogels. Doordat de havik zeldzaam wordt en de slechtvalk dreigt uit te sterven, ziet de vereniging ook een taak liggen in het uitzetten en tot paring brengen van jachtvogels en de revalidatie van in gevangenschap geraakte of geboren vliegers. Op De Hoge Veluwe heeft het verbond een passende wijkplaats voor het weispel geschapen in een gebied dat, wat de natuur betreft, herinneringen bewaart aan de jachten die eens door de Royal Loo Hawking-Club werden gehouden.

De strijd is gestreden

Het vendel is het symbool van het gilde en daarom moet men het met fierheid laten vliegen. Woorden van een op het gebied van vendelzwaaien uiterst deskundig man: Dr. P. C. de Brouwer, eens erelid van de Federatie van Brabantse Schuttersgilden. De vendelier met zijn vendel noemde hij de trots en het sieraad van ieder gilde. Of het gilde alleen uittrekt door de dorpse straat of dat vele gilden zich gezamenlijk presenteren bij een landjuweel of bij een andere samenkomst, altijd blijft het oog geboeid door het fiere vendel. Sommige vendels zijn oud en bezonken van kleur geworden; vele dragen in een medaillon midden op het dundoek de afbeelding van de patroonheilige: Sint-Sebastiaan, Sint-Joris, Sint-Barbara. Het mooist is het vendel wanneer het door kundige handen wordt gezwaaid. Dan scharen de gildeleden zich in een kring; de trom roffelt; de vendelier komt in actie. En hoe mooi is dat ritueel van de vendelzwaaiers.

Over dat vendelzwaaien is in het buitenland al vroeg geschreven. In 1616 verscheen in Duitsland een werkje waarin verteld werd hoe er precies moest worden gezwaaid. Een soort leerboekje. In verschillende landen van Europa kende men het vendelzwaaien. Ook in onze gewesten. Vooral in Noord-Brabant, waar het nu nog veel wordt beoefend. Zo veel dat in 1969 oud-vendelier Jan Toorians een heel boek schreef getiteld *Het vendel*. Het begon allemaal toen hij in 1945 lid werd van het Sint-Ambrosiusgilde in Loon op Zand. Als deken-secretaris stuitte hij al spoedig op verschillen van mening over de enige en de ware manier van vendelzwaaien. Na een studie, eerst in zijn functie als bestuurslid van de kring Maasland en later als voorzitter-secretaris van een speciale vendelcommissie, stelde hij de reglementen op voor de jury, waarbij aandacht werd geschonken aan de beoordeling van techniek, perfectie en presentatie. Hij kwam tot de overtuiging

dat het vendelzwaaien een waardevolle traditie was die bevorderd en bewaard moest blijven. De band met de kerk en met de overheid, gesymboliseerd door het eerbewijs van het vendelzwaaien, geeft dit zwaaien ook in deze tijd nog zin.

Als wij het vendelzwaaien gaan bekijken, is het wel goed erop te letten dat wij de zin van dit zwaaien volgens Toorians alleen kunnen verstaan wanneer wij het zien als de symbolisering van de strijd tussen goed en kwaad. De vendelier kampt met zijn heilig en ruim vaandel tegen dat kwaad en tegen alles wat het bezoe-delen kan. Hij voelt zich daarbij gesterkt door de aanwezigheid van de schutspatroon van het gilde die op zijn dundoek is afgebeeld en onder wiens bescherming hij zich heeft gesteld. Zijn vendelen is een smeekgebed. Het versterkt hem in zijn strijd tegen het kwaad en maakt het hem mogelijk deze strijd tot een goed einde te brengen. Daarbij heeft de vendelier altijd oog voor het voorname karakter van zijn spel. Met fierheid bindt de man de strijd aan tegen alles wat hem belaagt; hij voelt zich sterk omdat hij tegen het onrecht ten aanval trekt. De vendelier herinnert zich de legende van Sint-Joris die de draak bevocht en overwon. Evenals deze Sint-Joris overwint de vendelier ongeloof en kwaad; hij doet dit zwaaiende met zijn vaandel, het symbool van zijn broederschap, dat is zijn gilde. Hij zwaait ook niet alleen voor zichzelf. Zijn verdediging en zijn aanval symboliseren naast zijn eigen worsteling ook die van zijn mede-broeders in het gilde. Zijn zwaaien is meer dan een op het aardse gerichte handeling: het is een gebed, een zich wenden tot de Allerhoogste. Dat gebed wordt ingezet met het presenteren van het vaandel. En daarna begint het zwaaien.

In zijn boek beschrijft Toorians technisch zeer uitvoerig zesentwintig klassieke oefeningen. Neem bijvoorbeeld oefening nummer 19. Het vendel rond de rug werpen; daarbij moet met de rechterhand het vendel in de gewone greep boven het hoofd rechts naar buiten

worden gezwaaid en wel met een wrong achter de rug. Is het vendel met de rechterhand achter de rug gekomen, dan moet de vendelier het vaandel schuin voorwaarts werpen om de linkerzijde heen om het daarna snel met de rechterhand in de gewone greep links voor het lichaam op te vangen. Dat is het begin. Nummer 19 is nog lang niet afgelopen. Alle oefeningen worden vele bladzijden lang uitvoerig beschreven. Dus ook een leerboek. De schrijver geeft aan alle oefeningen ook een zeer bepaalde inhoud. Bij nummer 19 zegt hij dat hieruit blijkt dat de vendelier nooit zal wijken. Wat er ook gebeurt, steeds zal hij blijven strijden, hoe heftig het gevecht ook zal zijn; hoe zeer hij ook hulp nodig heeft. Bij oefening nummer 24 — het vendel wordt op de voet gelegd — strijdt de vendelier knielend verder; hij roept patroon of patrones om hulp; het wordt een smeekgebed; hij kan bijna niet meer verder strijden en biedt zijn leven aan. Gods zegen en kracht kan hij niet meer ontberen. Tot slot: de vendelier voelt dat de strijd is gestreden. Hij staat op, werpt van blijdschap zijn vendel in de hoogte. De zege is bevochten.

Naast het klassieke en het acrobatische vendelzwaaien is er ook nog het gevoelsvendelen. Een wonderlijk iets, waarbij door middel van het vendelspel uiting aan zeer persoonlijke en innerlijke belevenissen wordt gegeven. De vendelier die dit gevoelsvendelen beoefent, geeft uiterlijke gestalte aan wat de geest bezig houdt. De vendelier zal nu trachten de gevoelsrelatie die bestaat tussen hem en de persoon voor wie hij vendelt, tot uitdrukking te brengen in zijn spel. Na alle ernst nog even iets vrolijks, waar zelfs het woord lach bij te pas komt. Een acrostichon of naamvers.

V dat is de Vrede.

E dat is de Eendracht.

N dat is Noblesse.

D dat is Discipline.

E dat is Eer.

L dat is Lach en Leven.

Vooruit mijn klootje, vooruit mijn bal

Kloot is een goed Nederlands woord. Met verschillende betekenissen. In ieder geval kan men met een kloot gaan klootschieten. Maar dan wel naar Twente of de Gelderse Achterhoek, waar het klootschieten nog een geliefde sport is; meer om te bekijken, dan om aan mee te doen. In Losser, om een voorbeeld te noemen, zijn iedere zondagmorgen klootschietters aan het werk. Eventueel even vragen bij hotel Smit aan de Brinkstraat. Ook elders kan men naar deze sportbeoefening gaan kijken, zoals rond Almelo, in de buurt van Ootmarsum en in Neede en Eibergen in de Gelderse Achterhoek. Een sport met een zeer lange geschiedenis. Misschien wel een van de oudste balspelen die we kennen. U kent dan het verdere verhaal; het spel stamt regelrecht af van het steenwerpen dat onze Germaanse voorouders zo gaarne beoefenden.

Het is een zeer eenvoudig volksspel waarbij het erom gaat wie het verst met een houten met lood verzwaarde bal — en dat is dan de kloot — kan gooien; wie in een vooraf bepaald aantal beurten de grootste afstand weet af te leggen, is winnaar. Met meteen deze opmerking erbij dat er zowel persoonlijke wedstrijden zijn als groepswedstrijden.

In Nederland werd het spel van de vijftiende tot de zeventiende eeuw overal en alom beoefend, waarbij in vele gevallen op het strand en in de winter op het ijs werd gespeeld. Vanwege de mooie baan, die de ware klootschietters dan ter beschikking stond.

In Amsterdam werd in de vijftiende eeuw al een speelverbod uitgevaardigd, „Alsoo der Stede muren daerdoor beschadigt werden”.

Hier en daar werd met ijzeren in plaats van met houten kloten gespeeld. Dat was al in de vijftiende eeuw in Leiden verboden. „So moet nyemant doer die stede cloeten dan mit houten cloeten.” In Arnhem vermaakten de bewoners zich met dit schieten buiten de Sint-

Janspoort op „den wech nae Sunte Emauskapel” en die weg was zo breed, dat er „twee die kloet neven eyn anderen gemeckelick tho schieten plachten.”

Vlak voor 1800 werd het schietkloten, zoals men daar zei, nog in Zuid-Holland gespeeld, waarbij echter geen bal, maar een schijf werd gebruikt. En dan Elburg, waar in 1875 de schippers zich ermee vermaakten, als ze ingevroren en wel in de haven lagen en niet weg konden. Ook zij gebruikten geen ballen, maar een platte, ronde schijf. Het spel werd gespeeld langs de wallen die rond de stad liepen; men begon bij een van de poorten en wie met het minste aantal worpen de gehele wal om schoot, was winnaar; als er onder de spelers een topspeler was, dan werd vooraf bepaald dat hij een zogenoemd klompschot moest geven: hij moest omgekeerd staande de schijf tussen de benen doorwerpen. Over Twente zijn er vele bijzonderheden te vermelden. Toen men daar indertijd bijna uitsluitend in de wintermaanden speelde, als de grond hard bevroren was, waren het vooral de buurtschappen die elkaar voor de strijd uitdaagden; dat gebeurde door boven het haardvuur van de aanvoerder van de tegenpartij de kloot op te hangen. Die kloot, veelal met een lint versierd, ging vergezeld van een brief waarin de voorwaarden stonden waaronder gespeeld zou worden, zoals het aantal personen, het aantal schoten en het bedrag dat de inzet vormde. Als de partij de voorwaarden had aangenomen, werd de kloot van de plaats boven de haard weggenomen.

Men spreekt tegenwoordig vaak over spelverruwing. Kranten kunnen er smeuïg over schrijven. Bij klootschieten, een fors spel voor sterke mannen, kon het ook ruw toe gaan. De kloten vlogen als kanonskogels rond; dat was op zichzelf al opwindend. Er werd woest gegoid; ruzies waren aan de orde van de dag, vechtpartijen eveneens. Heel wat deelnemers, en zo nodig ook de supporters, verlieten met bebloede koppen het strijdperk. Men had insinuaties ter beschikking, bele-

digende schimpscheuten, brallige verhalen en zwetserige opmerkingen. Deze is heel aardig. „Zijt gij zo moedeloos en voor de slag beducht, dat gij dus onverwachts gekozen hebt voor de vlucht?”

Dit is een stuk reportage dat een duidelijke wedstrijd-impressie geeft. „Eindelijk is het bepaalde getal schoten gedaan; de eene partij is wel honderd of tweehonderd passen achter, — zij heeft het verloren. De winnaars juichen, — de verliezers staan met lange gezigten, en tellen hun geld uit in de petten der overwinnaars. Deze laatsten halen nu de vlaggen uit de broekzakken; de jongens, die er bij loopen, dragen stokken aan; de vlaggen worden er aan gebonden, en lustig gezwaaid, terwijl de anderen stilletjes afdruipten!” Herinnert zo’n stukje tekst aan moderne toestanden? Dan zal het u niet verwonderen, dat er bij dat klootschieten ook al gesproken werd over een oorlog. Dus helemaal niet nieuw toen iemand voetbal nu oorlog noemde. Klootschieten was al lang voordien zo getypeerd.

Eens is het tot een „echte” oorlog gekomen! En let op: een vlag die daarbij betrokken was, is nu nog te zien. In januari 1747 had er een ontmoeting plaats tussen Oldenzaal en Ootmarsum. Beide partijen kwamen met slaande trom en vliegend vaandel het veld op. Elke partij zou wel eens laten zien wat nu wel klootschieten was. De burgemeester van Ootmarsum stond als aanvoerder voor de Ootmarsummers in het veld. Het ging om het kapitale bedrag van tachtig dukaten. De Oldenzalers verloren. Tot zo ver liep alles goed. Maar toen het op betalen aankwam, bleek dat de Oldenzalers de dukaten niet bij zich hadden. Die hadden gedacht dat hun overwinning vast stond. En waarom zou je dan geld meenemen? En zij vertelden natuurlijk dat het spel niet eerlijk was geweest; er moest overgespeeld worden. U kent al die verhalen natuurlijk ook uit deze tijd. Toen begon de herrie. Van woorden werden het klappen. Het speelveld veranderde in een slagveld. De

Ootmarsummers zagen kans de fraaie banier die de Oldenzalers hadden meegebracht, in handen te krijgen. Met deze banier, gemaakt van donkerrode zijde met het wapen van Oldenzaal erop, trokken de overwinnaars naar Ootmarsum terug. Een ware zegetocht. Iedereen en alles was op de been. Vrouwen en meisjes kwamen de overwinnaars tegemoet met zang en dans. De vlag die veroverd was, werd in triomf rondgedragen. En tot slot aan de burgemeester van Ootmarsum gegeven. Die vlag is nu nog in Ootmarsum. In het raadhuis, op de tweede verdieping in de gang, vlak bij de kamer van de burgemeester. Op werkdagen te bekijken!

Het is mooi om iemand in de Twentse streektaal over het klootschieten aan het woord te laten. Dat is G. B. Vloedveld, tijdens zijn leven onderwijzer en journalist, die enkele romans en korte verhalen schreef. In 1923 publiceerde hij *Klootscheeters wedstrijd*, waaruit we dit stukje over de echte strijd overnemen. „Griwweljans har à ’n maol of wat nen vergeeuwschen anlöp daon. Hee leup met nen knik in de kneen, ’n rechter arm heule gereed vuur ’n smet, ziene ogen göngen bi’j ’n anlöp oop en daal, van ’t stieken in de veerte, woer zien volk lag te dösken, naor de grond vuur ziene veute, visa versa. En de wegwiezers mer schreeuwen! Wier nemp Jans nen langen anlöp, de kloot tusken ’n doem en de twee vönste vingers, want dit maol is ’t um meent! Woer kötter offe bi’j ’n wal-komp, woer hadder offe lop - non ’n lesten spronk, ’n ruggenstrank sprink recht, de rechter scholder maakt nen halven draei’j, ’n linkerarm houwts nieds achteroet en tegeliekertied haalt ’n rechterarm oet vuur ziene wiedsten slag - oop dat oogeblik was genne peeze an Jans zien lichaam teumig, de griwweln lean aowerlangs, aowerdwars en kruuskras oop zien gezichte. Zzuut! daor schöt de kloot duur de loch, nich te hooge, nich te leege, pats! daor smakte daal oop ’n stieken, woer Smids-Graats ne seconde leen lag te dösken; al de Haarkeerls vleegt oop zied as de kegels oop de kegelbaan, en . . . haaroet dow kloot!

schreeuwt Jans ziene leu en loopt achter 't kleutken an, dat de klompe mer zoo rapt, de petten gaot in de heugte en as antlesten 't bälken zik neuws 'n heedpölen leg, dan staot ze met köp as roo boesköle naor 'n aom te hechn, mer de oogen schittert en „wat nen schöt, wat nen schöt, daorkomp Bets Dieks nich bi'j” schreeuwt za al duur meka hen.”

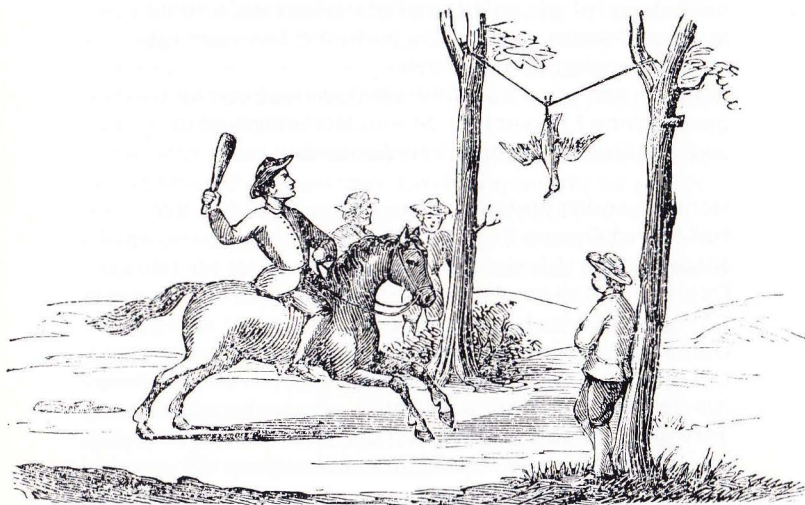
Vloedbeld heeft ook in het Nederlands veel belangwekkends verteld over dit spel. En daar gaan wij nog even op in. Wat het werpen betreft, de kloot wordt onderhands geworpen. De schutter neemt daarbij een aanloop van vijf tot tien meter; hij werpt de bal, opspringend, met sterk uithalende arm voor zich uit. De arm gaat daarbij vlak langs het lichaam zonder dat het lichaam mag worden aangeraakt. Behalve de schutters zijn er verschillende officials nodig, met name twee stokleggers, de wegwiezers en enkele personen die door het maken van kerven in een stok het aantal schoten bijhouden. En tenslotte vele mannen gewapend met stokken en knuppels die de schutters aanvuren door op de grond te slaan en mooie kreten te roepen zoals „alloo mer keerlken” of „doo um ees wat met”. De stokleggers moeten een stok van zo'n anderhalve meter lengte neerleggen op de plaats vanwaar geschoten dient te worden. Voor deze stok neemt de schieter zijn aanloop, eerst een paar keer tevergeefs, om precies te weten hoe de gesteldheid van de grond is, waar de oneffenheden liggen en natuurlijk ook om de spanning op te voeren; vooral de plaats, waar men de voet zet bij de afworp is van belang; heel wat schoten mislukken door uitglijden. En dan de wegwiezers; die wijzen, zoals de naam zegt, de plaats aan, waar de kloot „gezet” moet worden. Daarbij zoeken zij een vlakke en harde plek uit in de heide, zodat de kloot nog een eind op de hei verder kan rollen. Natuurlijk moeten deze wegwiezers rekening houden met de afstand die de werpers kunnen schieten. En de supporters: die lopen juichend achter de rollende bal aan; ook een stuk

recreatie. Nog even dit; er wordt in vaste richting geschoten tot een bepaald punt; dan gaat het weer terug, net zolang tot alle schutters het vastgestelde aantal schoten hebben gedaan. De partij die dan voor ligt heeft de wedstrijd gewonnen.

Waarom een sport zo sober eindigen met een kale beschrijving? Liever met dit klootschieterslied in voor iedereen begrijpelijk Nederlands.

Hoort vrienden buiten,
Het Noord-Oosten fluiten.
Klootschietersborst
Deert kou noch vorst.
Dat hardt de baan,
Dat jaagt het bloed door de ad'ren warm,
Dat staalt de spieren van zijn arm,
Als de kloot tot vliegen dwingt,
Terwijl hij vroolijk juichend zingt:
Vooruit mijn klootje, vooruit mijn bal,
Ik geef u een stootje,
Dat tellen zal:
Vooruit, vooruit, vooruit!

Met een kneppel in de vuist

„Nummer 1324 van de catalogus, heren, nummer 1324. Wie biedt er wat voor het echte palingvel. Het palingvel waardoor zo vele doden en gewonden zijn gevallen. Wie zet in voor de huid van de paling? Voor de oorzaak van het palingoproer. Kom, heren, er is over deze paling zo veel te doen geweest? Wie biedt er iets voor dit vel? Dertig gulden. Nummer 1324.”

In februari 1913 werd een veiling gehouden bij Bom in de Warmoesstraat, toentertijd een befaamd Amsterdams veilinghouder. Nummer 1324 stond te midden van klewangs en krissen, beelden en bronzen, en een struisvogelei in een beschilderde doos. De kruier liep over de tafel heen en weer om het te verkopen stuk te laten zien. Op een groot vel bordpapier was een uitgedroogd palingvel gespannen. Daaronder waren twee afbeeldingen geplakt met oproerige voorstellingen. En de vendumeester wapperde met een authen-

tieke verklaring, waaruit moest blijken dat het stuk echt was, afkomstig van een zekere D. Nieuwenboer. „De ondergeteekende verklaart dat deze echte huid is van den paling, welke is getrokken op de Lindengracht op zondag den 25sten Juli 1886 en waarvan het oproer is ontstaan. Hij heeft een lengte van een Nederlandsche el, en de gaten van het touw zijn nog zichtbaar.” Die brief kreeg de koper bij het palingvel. Wat wil een koper nog meer? Maar niemand bood dertig gulden. Dus vijftig gulden. Eindelijk, eindelijk. Daar bood iemand dertig cent, ja zelfs veertig cent. Heel langzaam liep de prijs op. Tot een drie kwart. De slag van de hamer viel. Een drie kwart. Voor een gepensioneerde luitenant van de infanterie. Hij had ook het struisvogelei gekocht. Waar is sindsdien het palingvel gebleven?

Dit palingvel had iets te maken met een volslagen verdwenen gebruik: het palingtrekken. Over een gracht of vaart werd een touw gespannen, waaraan op deugdelijke manier in het midden een paling was vastgemaakt. Deelnemers roeiden met een bootje onder de lijn door. Een in het bootje staande man moest de levende paling van het touw trekken; of liever hij moest de levende paling zo goed vasthouden dat hij het lichaam van de kop scheurde. Om het moeilijker te maken, was de paling ingesmeerd met groene zeep. De grootste lol ontstond natuurlijk als de in het bootje staande man in het water viel. Dan was waarlijk het hoogtepunt van de dag bereikt.

In 1886 was in Amsterdam het palingtrekken bepaald geen folkloristisch spel meer. In dat jaar hadden de bewoners van de Jordaan op een warme zondag een feestje georganiseerd met zaklopen. Dat was zo goed bevallen, dat besloten werd de volgende zondag, 25 juli, paling te trekken. Twintig mensen hadden een halve gulden ingelegd; er was een mooie, dikke paling gekocht. Het zou allemaal nog mooier worden dan het zaklopen. Maar het is volkomen uit de hand gelopen.

De politie wilde dat palingtrekken verhinderen. Het resultaat was een kolossale rel, bekend geworden onder de naam Palingoproer. Met drieëntwintig doden, veertig zwaar en honderd licht gewonden. En veel gevangenisstraffen voor deelnemers aan de opstand.

*Ganzentrekken, Hans Bol
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

Het palingtrekken, dat de Jordaners zo graag op die zondag wilden beoefenen, was eens een groot volksvermaak geweest. Bepaald geen sport in de gebruikelijke zin van het woord. Al lijkt het erop dat je het wel zou kunnen brengen onder de definitie die de grote Van Dale geeft van sport. „Ontspanning, inzonderheid in de open lucht, die vaardigheid en kracht vordert en bevordert.”

De oudste „sport” van deze soort schijnt het gansknuppelen te zijn geweest. Het kon te voet of te paard ge-

beuren. In het eerste geval werd de deelnemer nog geblinddoekt ook; hij kreeg dan een knuppel in de hand en moest na enige malen in de rondte te zijn gedraaid maar zien de gans met zijn knuppel te raken. Degenen die een goed reukorgaan hadden konden winnaar worden; zij roken waar de gans hing en konden het dier dan een mep geven. Bij het ganstrekken was een touw gespannen tussen twee palen of bomen. De neerhangende kop was nog eens extra met zeep, vet of olie ingesmeerd. Wie de kop afrukte, won niet alleen de gans, maar kreeg ook nog een zilveren lepel. Voorwerpen van zilver waren bij deze en dergelijke wedstrijden zeer geliefd. Het kon ook gebeuren dat de deelnemers op een wagen stonden, die zo snel mogelijk onder de gans doorreed, waarbij de ganstrekker grote kans liep van de wagen te vallen. Dan was er nog het ganssabelen, waarbij de deelnemers in plaats van een knuppel een sabel in de hand werd geduwd om op de gans in te slaan.

Naast paling en gans moest ook de kat het ontgelden. Vooral bij het katknuppelen. Een volksbezigheid die vooral ter gelegenheid van kermissen werd georganiseerd. Tussen twee zware palen werd een sterk touw gespannen en in het midden van dit touw hing een dicht gekuipde ton waarin een levende kat zat. Zo wordt ons dit spel beschreven. „Op het bepaalde uur kwamen allen, die mede wilden werpen of kneppelen, gaven hunnen namen op en betaalden hun deel aan den prijs, verbonden zich om, indien zij den prijs wonnen, drie of vier flesschen wijn in het gelag te geven, en ontvingen elk van den waard eene flesch. Wanneer het gelag vol was, teekende men met een stuk krijt op de schoe de nummers van één af tot zoo veel er mede gooiden. Voorts maakte men op den grond eene groef, of legde een langen stok dwars op den grond als de plek van waar men mocht gooien, terwijl de gooi van hem, die over die grens trad, voor nul werd gehouden. Nu trad nummer één op, met een kneppel in de vuist. Deze wierp

hij met groote kracht naar de ton, die, zoo hij wel trof, soms een goeden krak kreeg. Had hij het vat zóó getroffen, dat de kat er uitsprong, dan viel hem de prijs ten deel. Geschiedde zulks niet, dan volgde nummer twee, en zoo ging men voort met gooien, tot dat er nu een hoepel, dan een stuk van de duigen afviel, en eindelijk de ton geheel in stukken spette en de kat er uitsprong, hetgeen echter niet voor op 't laatst geschiedde. De kat toch, door het slingeren der ton bedwelmd en angstig van aard, bleef zo lang mogelijk in de slingerende ton. Soms gebeurde het dat zij den kneppel zoo hevig voor de kol kreeg, dat ze voor dood bleef liggen of met de nagels aan de ton bleef hangen. Hoe het ook ging, zij viel of sprong eindelijk uit de ton, en de laatste gooier won de prijs. Intusschen liepen de jongens naar de kat, en die haar greep kreeg eene flesch tot loon."

Al deze vermaken, als je dat tenminste nog vermaken mag noemen, zijn verdwenen. Ook de tijd van de kat op notedoppen is afgelopen. Iets dat alleen in de winter bij flinke vorst kon worden beoefend. Met pek hechte men notedoppen onder de poten van de kat. Dan werd het beest op glad ijs gezet waarna het door de wind vanzelf werd voortgedreven.

Honden waren moeilijker voor dit soort sport te krijgen. In het Friese Rinsumageest kon men met de kermis daar wel mee overweg. Voor het hondwippen. Op het desbetreffende terrein stonden twee of vier mannen gereed met een lange, niet zeer dunne lijn, die zij ieder aan het einde vasthielden en wat slapjes lieten hangen. Twee anderen zetten nu de hond in het midden dwars over het touw, wat natuurlijk niet meteen lukte. Maar als men hierin wel slaagde, dan werd het bevel 'Nou maar!' gegeven; de lijn werd strak getrokken en de hond schoot de lucht in. Mannen uit wat toen de arbeidersklasse heette, stonden klaar om te trachten de hond op te vangen. Anders plofte het beest op de straatstenen, of het kwam in het water terecht, wat misschien nog het beste voor het mormel was.

Rode rok, witte broek en hoge hoed

Hoeveel schilderijen met jachtaferelen, jachtgeneugten, jachtattributen, jachtstoeten, jachttrofeeën treffen we niet aan in vele van onze musea. Ook afbeeldingen van jagers met hun honden of hun valken zijn te bekijken. Daaronder treft men zeker koning-stadhouder Willem III, van wie nu nog wordt gezegd dat hij een parforce-jager is geweest van hier te lande nimmer geëvenaard formaat. Wij gaan voor het jagen ditmaal niet naar onze musea om daar schilderijen, prenten of tekeningen te zien; neen, we gaan naar het enige Jachtmuseum dat ons land kent, helemaal nieuw trouwens. Zonder daarbij de discussie te openen welke houding wij in deze tijd moeten innemen ten opzichte van de jacht. Maar alleen om te kijken naar een brok cultuurgeschiedenis.

Jan Engelman kan ons de weg wijzen.

Wij kwamen aan, 't was op den noen,
met oogen die 't geluk niet zwegen.
Hier vloeit de Rijn door 't koel plantsoen,
er zwiert een zeil, dat wit van regen
stroomopwaarts glijdt naar 't zilverlicht
op Arnhem en zijn slanke tinnen. . .

Dat schreef deze dichter over het kasteel Doorwerth gelegen in Doorwerth dat deel uitmaakt van de gemeente Renkum. Het kasteel wordt voor het eerst genoemd in 1260; toen werd het al in brand gestoken. De hele bouwgeschiedenis is bijzonder ingewikkeld en wordt gekenmerkt door vernieling, herstel en uitbreiding. Het huis heeft een belangrijke rol gespeeld in de strijd om Arnhem in 1944, toen geallieerde luchtmachtstroepen in deze omgeving aan de grond werden gezet. In april 1945 werd het gebouw door de Duitsers opgeblazen. Thans is de restauratie voor een deel voltooid.

Het kasteel is niet zo gemakkelijk te vinden. Er zijn daar allerlei nieuwe wegen aangelegd. Let echter op kleine groene bordjes langs de weg die de richting aangeven. Op zich zelf is het reeds een verrassing het kasteel — zoals het nog steeds heet — te zien opdoemen. Op het terrein vindt men het Airborne-Museum — geen wonder na de bovenstaande opmerking over de slag bij Arnhem —, een exclusief restaurant en het Jachtmuseum. Het begint daar met mammoet en neushoorn, de oudst bekende dieren in onze streken. Op minder groot wild werd met jachtsperen gejaagd, indien men kans zag het dicht genoeg te naderen. In een diorama kan men zien hoe dat toeling. In de torenkamer op de hoofdverdieping vindt men een collectie jachtwapens, waarbij vooral de fijn gegraveerde onderdelen bewondering afdwingen. In de grote zaal kunnen we een vergelijking maken tussen de fauna uit de Romeinse tijd en uit onze jaren; hier wordt ook een beeld gegeven van de rol die de jager vervult bij het handhaven van het biologisch evenwicht, voor zover daar in een sterk in cultuur gebracht en betrekkelijk kleinschalig, weinig natuurlijk milieu als ons land, nog sprake van kan zijn. Wie verder wandelt, komt in een zaal waar in nauwe samenwerking met het Rijks Instituut voor Natuurbeheer in Arnhem wetenswaardigheden over haas en konijn te vinden zijn; daar worden ook afbeeldingen getoond van verschillende jachthonden, speciaal van rassen die in Nederland het best tot hun recht komen. Dat zijn de staande honden zoals de pointer en de Duitse staande rassen die met een goede speurneus het wild opsporen en aanwijzen; en de zogenaamde retrievers, die in het midden van de vorige eeuw zijn gefokt voor het opsporen en brengen van door de jager geschoten vogels en haarwild, zoals bijvoorbeeld de labrador. Er is ook veel te zien over de eenden, waarbij een indruk wordt gegeven van een eendenkooi; er ligt een Oostzaanse jachtjol, een smal bootje waarmee de beroepsjager indertijd uit jagen ging. Met daarbij

voorbeelden van allerlei slag lokeenden, die bij de waterwildjacht in gebruik zijn. Nu een gezocht object voor versiering van eigen interieur.

In samenwerking met de Nederlandse vereniging tot bescherming van vogels is een beeld gegeven van broedgebieden, trekwegen en overwinterings- en pleisterplaatsen van een aantal soorten ganzen. En dan de jacht op kleine vogels, een jacht die vroeger het plezier was van de kleine man, waarbij gebruik gemaakt werd van netten, klepkooitjes, lijfstokken en

dergelijke zaken. Zo staat er een exemplaar van een klepkooi, zoals die al in de tijd van Jan Steen werd gebruikt. De leeuwerikenspiegel is iets dat men niet iedere dag te zien krijgt. In een woordenboek uit 1743 leest men daarover het volgende. „Deze uitvinding dient, om ze, als de zon schijnt te laten drajen; dan glinsteren de spiegeltjes in de lucht, waardoor de vogels gelokt worden om daar na toe te schieten en te zien wat is; en wanneer ze op een behoorlijke hoogte zijn, worden ze gevangen.” Op de routes die de trekvogels namen, werd in ons land ook veel gewerkt met lange slagnetten. Een aantal van deze banen is nog in gebruik of werd weer in gebruik gesteld. De vogels die nu gevangen worden, worden geringd en daarna weer losgelaten.

De jagers hebben hun eigen patroon en dat is Sint-Hubertus. Van hem wordt verteld dat hij op een dag tegenover een hert kwam te staan dat tussen zijn gewei een lichtend kruis droeg; het was wel een bijzonder dier; het vertelde hem dat hij voor eeuwig verdoemd zou zijn als hij zich niet intenser met geestelijke zaken zou bezig houden. Diep onder de indruk viel de jager op zijn knieën en begon te bidden. Toen hij weer opkeek, was het hert verdwenen. Deze gebeurtenis werd het keerpunt in zijn leven; hij stelde zich in dienst van de kerk en werd priester, bisschop zelfs naar men zegt. Architect H. P. Berlage heeft motieven uit deze legende gebruikt bij het ontwerpen van het jachtslot Sint-Hubertus dat men, niet zo ver van Doorwerth, op De Hoge Veluwe vindt. Wie er op let, zal zien dat het kruis en het gewei beide in de bouw van het slot zijn verwerkt. De gebogen vleugels van het gebouw met hun vertakkingen van luchtkokers en schoorstenen vertonen de vorm van een hertegewei en in de toren ziet men het kruis verwerkt. In het interieur is de levensweg van Hubertus gesymboliseerd; in de hal vindt men gebrandschilderde ramen waarop Hubertus in zijn fel paars gekleurde mantel neerknielt voor het wonderlijke hert.

En nu het veld in. We kozen daarvoor de jaarlijks terugkerende slipjacht in Udenhout. Op de derde zaterdag van november kan men daar een dergelijke jacht meemaken; als jager of als gewaardeerd toeschouwer. Op die dag komen de ruiters uit alle windstreken naar het Noordbrabantse Udenhout om in een prachtig stuk natuurterrein te jagen achter het spoor van de vos. Afmars en terugkeer gaan gepaard met veel feestelijk vertoon. De toeschouwers kunnen de jachtstoet van een paar honderd jagers goed gadeslaan. Er wordt meer geboden. Het begint met de aankomst van de jagers in het dorp, waarbij velen voor deze gelegenheid de rode rok, de witte broek en de hoge hoed dragen. In de late morgen komen de jagers bijeen bij de kerk, waar de pastoor een plechtige jagersmis opdraagt. Jachthoornblazers luisteren de plechtigheid op. Na de mis vindt de zegening van de meute voor de kerk plaats. 's Middags is de start van de jacht, waarbij de jachthoorns schallen. Tussen start en kill, dat is het einde van de jacht, waarbij de honden met een vleesmaal beloond worden, loopt met grote omwegen door de Loonse en Drunense duinen het spoor dat de jagermeester kort te voren heeft getrokken; hij doet dat met vossemest; dat betekent dat er op niets levends wordt gejaagd. Het is voor de deelnemers een zuiver sportief evenement.

Een kijkspel voor jong en oud. En laat oud dan denken aan de *Brief aan een vriend*, waarin Marsman deze regels schreef.

Tracht, na uw vijftigste jaar,
langzaam te leren dat het goed is
als de blaren te vallen;

.....

hoe goed zal het zijn
de dagen te laten verstrijken
met roeien en jagen.

Oh, joe 'n èrpel

In 1918 zijn er van Belgische zijde pogingen in het werk gesteld om Zeeuwsch-Vlaanderen bij België te voegen: een plan tot annexatie dat niet is doorgegaan. Toen eenmaal bekend werd, dat er geen kans van slagen was, sloeg men in die streken aan het feesten. Ook in Eede, bij Aardenburg, vlak tegen de Belgische grens aan. Daar werd dit feit gevierd met een fraai lied, waarvan dit couplet ontleend is.

Op d'Ee, op d'Ee
Speelt ieder mee
Op 't biljartspel;
En 't bollen gaat zeer wel;
De toneelmaatschappij
Is de best van ver en bij,
Op d'Ee, op d'Ee
Speelt ieder mee.

Hé, dat woord bollen. Is dat wel goed gespeld? Moet dat niet ballen zijn? Nee, nee, het is echt bollen. Ons aller Vader Cats gaf al een regel waarin dat woord voorkomt. „Mijn kintsheyt nam vermaeck in knickers, blasen of rollen met den bol.”

Het bolspel wordt in Vlaanderen in België nog steeds druk beoefend in verschillende plaatsen; daar vindt men krulbol, gaaibol, blazoenbol, pierbol, emmerbol, bakbol en ga maar door met bol. Wie er belangstelling voor heeft, kan daarover alles vinden in *Het bolspel in Vlaanderen vroeger en nu*, een waar standaardwerk van Renaat van der Linden uit 1966. Resultaat van een enorm onderzoek, ook op alle mogelijke banen in Vlaanderen.

Voor het bolspel in eigen land op naar het grensgebied van westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen, een plek waar men ook als toerist dit spel kan zien en er zelfs aan kan meedoen: in plaatsen als Eede, Oostburg en Aardenburg.

*Balspelende boeren, David Teniers
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

Het bolspel — u zult het wel begrijpen — wordt gespeeld met een bol. De bol is een schijf in de vorm van een kleine Goudse kaas; de bol is plat cilindrisch met uitgebogen zijde; deze zijde is het loopvlak van de bol die asymmetrisch is. Het hoogste punt van het loopvlak ligt niet in het midden, daar het loopvlak naar een zijde lichtelijk is afgedraaid; daardoor komt er een zogenaamde trek in de bol. Zo kan de bol in een fraaie boog, als het ware in een krul, naar het doel lopen. Het speelveld, bolbaone of trao, moet natuurlijk geheel effen zijn. De lengte van de baan bedraagt acht tot twaalf meter en de breedte drie tot vijf meter. Oorspronkelijk was de baan, die altijd in de open lucht lag, van klei, leem of zand. Later is men er toe overgegaan een baan te leggen door de natuurlijke onderlaag te overgieten met pek of zeepsop, deze plat te strijken en te bestrooien met vochtig gemaakt houtzaagsel.

Aan de overdekte banen worden hogere eisen gesteld; deze zijn meestal ook van klei of leem gemaakt, waarin zeer fijne as van kolen of sintels vermengd wordt met klipzout en ossebloed.

Op elk uiteinde van de baan staat over de volle breedte een zware houten schutting, dender of galèn geheten. De lange zijden van de baan zijn gedeeltelijk open. Op elk einde van de baan ongeveer een of anderhalve meter van de dender staat de doelpaal, een houten pen (staoke of stekke genaamd) met een diameter van vijf tot vijftien centimeter en ongeveer tien tot dertig centimeter boven de grond. Ter linkerzijde op ongeveer vijftig tot vijfenzeventig centimeter van de staak in de richting van de lengte van de baan is de beginlijn.

Vandaar uit moet elke boller de bol in een kromme lijn naar de andere richting naar de staak bollen. Met als doel de bol zo kort mogelijk bij of op de staak te doen belanden. Nog één ding. Het gaat hierbij niet om het werpen met de bol, maar om de bol te rollen.

Er is één man in Zeeuwsch-Vlaanderen met vele kwaliteiten, die zich ook zeer verdienstelijk heeft gemaakt voor de herleving van het bolspel; M. A. Aalbregste, die ook enkele duidelijke publikaties heeft geschreven, waardoor het ons mogelijk werd een indruk van het spel te geven. Elke boller speelt in principe slechts met één bol; elke winnende bol wordt meestentijds voor een punt geteld. Vooraf is bepaald om hoeveel punten gespeeld zal worden. Als er niet meer dan vijf personen zijn, dan speelt ieder voor zich zelf; anders speelt men met twee pelotons of ploegen van drie tegen drie. Elk peloton heeft een kapitein of voorman die het eerste speelt; deze voorman moet goed de eerste bol kunnen rollen, een bol die op, achter of zo kort mogelijk bij het doel moet komen te liggen. Natuurlijk probeert de voorman van de tegenpartij ook om zijn bol in zo gunstig mogelijke positie te rollen; ligt de bol van de eerste voorman niet op of tegen het doel of ligt ze er een eindje vandaan, dan probeert hij dichter bij het

paaltje te komen. Is hem dat gelukt, dan is hij dus al aan de winnende hand. Een speler zal vaak proberen met zijn bol tussen de reeds gespeelde bollen in te komen liggen door met een grote of wijde boog er zeer uitgerekend omheen te krullen en zo achter langs de reeds liggende bollen de staak zien te bereiken. Liggen de bollen wat kort bij het doel en is het moeilijk het doel te bereiken, dan zal de speler proberen met een staande bol recht op het doel af precies tussen twee bollen in te spelen. In deze en andere gevallen geeft de voorman nuttige adviezen zoals: hoog bollen, al- onder in bollen of kotje bollen.

Trouwens de spelers kunnen ook zelf fraaie uitdrukkingen gebruiken. Als de bol eenmaal gegooid is, loopt de speler wel met zijn bol mee en spreekt haar toe; bij de staak staande wijst hij naar de staak en zegt: „Hier, mijn liefje, hier moet je zijn”; valt de bol toevallig verkeerd dan is het „Oh, joe 'n èrpel”, en dat èrpel is het woord voor stommerik.

Mei mannemoed en oergrijslike fûlens

Tot op de dag van vandaag houden volkskundigen uit binnen- en buitenland zich bezig met de vraag of Pieter Brueghel de Oudere op zijn schilderij *Terugkeer van de kudde* nu wel of niet een polsstokspringer heeft afgebeeld. Dat zou betekenen dat bij de jacht of als sport een polsstok werd gebruikt. En dat reeds in de zestiende eeuw, toen Brueghel zijn werk schilderde. Trouwens, ook latere schilders zouden dergelijke springers op hun werken hebben afgebeeld. Polsstokspringers zouden dus reeds vroeg hier hun kunsten hebben getoond.

Bij het polsstokspringen wordt gebruik gemaakt van een pols of polsstok, een lange stok om ver of hoog te springen. Polsstokhoogspringers hebben het ver gebracht. Zelfs tot de Olympische Spelen. Zonder enige twijfel het meest spectaculaire atletieknummer, maar ook een moeilijk nummer. Men kan bij deze sport nationaal, Europees en Olympisch kampioen worden. Bij de Olympische Spelen komt polsstokhoogspringen ook nog voor als onderdeel van de tienkamp voor heren. De andere groep wordt gevormd door de polsstokvèrspringers. Als atletieknummer wordt het nog wel beoefend, maar het komt niet meer op de officiële wedstrijdprogramma's voor. In Friesland kan men een ander soort vèrspringers aan het werk zien, namelijk zij die over water springen, onder meer in Winsum in de gemeente Baarderadeel ten zuiden van Leeuwarden. Al wordt ook elders in Friesland en in andere delen van ons land deze sport beoefend. In Friesland heeft men er een eigen woord voor: fierljeppen. Dat fierljeppen, polsstokvèrspringen dus, is afgeleid van het woord fier: polsstok en ljeppen: vèrspringen. Dit tijdverdrijf stamt al uit het begin van onze jaartelling, toen Rijkswaterstaat nog herhaaldelijk verzuimde bruggen aan te leggen op die plaatsen waar stoere Friezen sloten en kanalen plachten over te

*Terugkeer van de kudde, Pieter Brueghel de Oudere
(Kunsthistorisch Museum, Wenen)*

steken. De getergde reislustigen kwamen nooit zonder natte voeten of zelfs een geheel nat pak op hun plaats van bestemming, omdat Friesland ook toen al door tal van wateren werd doorsneden. De vijfenveertigjarige loodgieter Gjalt „speedy” Gjaltsma uit Trijeslaet greep op 18 maart 131 woedend naar het eerste het beste voorwerp dat hem in handen kwam, toen hij met het zoveelste natte pak een grijnzende kantonnier ontmoette. Dit voorwerp was de vlaggestok, die aan de woning van een eenvoudige weduwe was bevestigd. Tijdens de daarop volgende achtervolging maakte Gjalt met succes gebruik van de viaggemast; vier sloten verder had hij de doorweekte kantonnier ingehaald. Het gebruik van de lange mast raakte snel ingeburgerd. Tot op de dag van vandaag springen en struikelen Friezen, die nog steeds argwanend de inmiddels aangelegde bruggen mijden, met een lange stok over sloten en kanalen. Soms kan men, met enig geluk, op een mooie dag hele families aanschouwen, die met pa, ma en de zes kinderen tegelijk aan één stok over het drassige water zweven. Niets gaat dan boven de droge knik, waarmee de stok halverwege bezwijkt onder het gewicht. In de loop der jaren is het fierljeppen ook in zwang geraakt bij de meer welgestelde inwoners van Friesland.

Ingewijden in deze sport hebben nu de zekere overtuiging dat de schrijvers van dit boekje er goed ingetippeld zijn, met name in dit verhaal, te vinden in de Leeuwarder Courant van 29 juni 1974. Helaas, zij hebben het mis, want ook de schrijvers waardeerden dit stuk als een fraaie grap.

Terug naar het fierljeppen. En degelijk. En serieus. Naar 1771. Alweer naar de krant, waar men de aankondiging kan vinden dat kastelein Nanne Jetses uit Baard op maandag 5 augustus van dat jaar het plan bekend maakte om „’s namiddags te laten fierljeppen een Curjeus Zilver Hegten Mes over de Bolswarder Vaart.” Zes jaar later vond op dezelfde plek een herhaling plaats.

Men mag aannemen dat er veel meer gesprongen is. Niet om een mes. Maar echt uit noodzaak. In dit land zal — zoals ook in het land dat Brueghel zag — de polsstok veel gebruikt zijn. Door jagers, door soldaten, door eierzoekers en niet te vergeten door de platte-landsjeugd. In ieder geval maakte dat fierljeppen in enkele Friese dorpen voor de tweede wereldoorlog nog onderdeel uit van de volksfeesten. Met als hoogtepunt natuurlijk het misspringen; toeschouwers hadden de grootste pret als de springers in het water terecht kwamen. Nu nog trouwens! Vandaar dat er wel wordt gezegd dat dit de sport is waarbij het meest wordt gelachen.

Het duurde tot 1957 voordat er van een opleving kon worden gesproken. Toen werd in Winsum een wedstrijd uitgeschreven door de afdeling Winsum van de Bond van Friese Vogelwachten, waarvan de leden graag van de polsstok gebruik maakten bij de uitoefening van hun plichten. Hier volgt een stukje krantewerk. Ditmaal

over deze eerste moderne wedstrijd in Winsum. „It wietste plak yn Fryslân wie sneantomiddei grif wol Winsum. Keppels minsken lieten har dêr trochwiet reïne om to sjen, hoe 't fierljeppers út eigen doarp en fiere omkriten har yn de wiette stoartten. It wie de greate polsspringwedstriid, dy't it Boun fan Fryske Fûgelwachten yn Winsum foar syn leden op tou set hie. De wetterfrees wie alhiel útband by dit unieke ljepefeest. Mannen, jongfeinten en jonges stoarmen mei man-nemoed en oergriislike fûlens op in pols ta, dy't earne yn in brede feart stie en slingeren har der oer of, hwat folle faker barde, der midden yn. It publyk libbe mei eltse sprong mei, hwant eltse sprong hie wer syn eigen sensaesje. As de ljepper der droech oer kaem, wie dat wol sa'n prestaesje, dat it folk optein wie en as er der yn ploempte dan wie it publyk ek net ûntofreden. It wie in kostlike wedstriid nettsjinsteande it strieminne wear oan it bigjin fan'e middei, mei in ûnforjitlike klimaks oan'e ein. Hwant nei't de ljeppers oer en yn in binei tsien meter breed wetter ljept hiene op in wize, dy't biwûndering fan eltsenien ôftwong, brocht de hear Rients Jongema út De Ryp it folk op'e rin troch mei in hast boppeminslike sprong fan 10,20 meter oer de feart to fleanen, hwermei't hy keningljepper fan'e middei waard.”

Honderden mensen lieten zich dus natregenen om Rients Jongema uit Dronrijp met zijn polsstok over de vaart te zien vliegen, waarbij een afstand van 10,20 meter kon worden genoteerd. Zodat hij de konings-springer van de middag werd. Een jaar later ging het om het kampioenschap van Friesland. De titel werd behaald door de achttienjarige Lolke van der Sloot uit Winsum met een sprong van 10,61 meter.

De organisatie is niet in handen gebleven van vogelwachten. Dat kon niet meer bij de grote uitbreiding die het fierljeppen kreeg. Er kwam een speciale vereniging, de Frysk Ljeppers Boun. Onder auspiciën van deze

vereniging werden de kampioenschappen in Winsum gehouden. Die bond heeft veel gedaan om de sport eigen en vaste regels te geven. Met als belangrijk punt dat mannen en vrouwen die willen deelnemen aan de kampioenschappen die in augustus worden gehouden, eerder in het seizoen aan minstens drie wedstrijden moeten hebben deelgenomen.

Tot slot heeft de lezer er recht op precies te weten wat dit fierljeppen nu wel precies is. Het grote verschil met normaal polsstokspringen — nog afgezien van het feit dat het hier over het water gaat —, is het feit dat de springer de polsstok niet in de hand houdt bij de aanloop. De pols is van te voren ergens in het midden van de vaart vastgezet en de pols wordt door een helper met een gaffel zodanig op zijn plaats gezet dat de stok schuin naar voren steekt. Het is nu de kunst om na een aanloop van een meter of dertig zo hoog mogelijk in de pols te springen. Voelt de springer dat hij over het dode punt heenkomt en dat de pols de neiging heeft naar de goede kant door te slaan — en nu komt het! —, dan klimt hij — als dat mogelijk is — naar de top van de pols, zet zich vervolgens met kracht af en landt van uit de hoogte aan de andere zijde van het water (of in het water). Dit laatste deel, de zogenaamde afsprong, is belangrijk en kan vaak verschillende decimeters verschil bij de afstandsbeïndeling uitmaken. O ja, de grootste afstand die ooit in Winsum is gesprongen, ligt nu voorbij de zeventien meter.

In het midden staet een beugel

In de vijftiende en zestiende eeuw zorgde de overheid van Nijmegen voor een mooi stuk vrijetijdsbesteding voor haar ambtenaren. Op kosten van de stad werd buiten de poort een beugelbaan aangelegd, zodat de poortwachters de benen wat konden strekken bij een partijtje beugelen. In 1656 was dat beugelen al niet meer in, zelfs niet bij poortwachters. In plaats van de beugelbaan kwam er een kegelbaan.

In 1485 werd er al in Deventer gebeugeld. Dat blijkt uit het feit dat het toen verboden werd om op enkele plekken in de stad „mitten cloet te schieten of dair te boegelen.” Zoals het bij andere oude sporten het geval was, en ook wel bij nieuwe, werd het spel eerst in de zogenaamde betere kringen gespeeld, later ook door boeren, die dan graag om een goed glaasje bier speelden. Zeker in Noord-Brabant en in Limburg waar geen herberg was, of er stond wel een beugelbaan; maar ook in andere gewesten kon men beugelen. In 1626 wordt de beugelbaan aldus beschreven.

In het midden staet een beugel,
Die met een gestaelde vleugel
Vast geplant is in der eerd,
En aen alle kanten keert.
Groote met haer groote stelen
Konstich door den beugel spelen,
Maer de kleyntjes in 't gemeyn
Bruycken spaentjes kort en kleyn.

In die tijd werd het beugelen ook door kinderen gespeeld; daarvan getuigt het versje dat voorkomt in een boekje getiteld *Kinderwerck*.

Wie zijn bol door de beugel jaagt en wel zo
Dat de beugel ommedraeyt,
Als hij daer door komt geswaeyt,

Die partij daer van doet wenden,
Of weêrom nae 't perck kan senden,
Of zijn bol leyt in sijn plaets,
Aldermeest wint van syn maets.

Het ging en gaat bij het beugelen om met een slaghout een zware bal door een beugel te slaan ten einde enige punten te verdienen; de winst wordt groter door de bal van de tegenstander uit het perk in de goot te drijven.

In de beugelbanen die men in het begin van de negentiende eeuw in verschillende tuinen in Amsterdam aantrof, had de beugel de vorm van een acht. Hij stond niet hellend maar loodrecht op de baan en kon ook omgedraaid worden. De bovenste ring was kleiner dan de onderste. Wie kans zag de bal door de onderste ring te slaan, kreeg een dubbel aantal punten. Bij schrijver Jacob van Lennep kan men ook terecht voor beugelen.

Hij speelde het met hooggeplaatste personen op Het Loo. „Toen ik in 1851 en 1852 op Het Loo logeerde, heb ik daar bijna alle dagen gebeugeld. Ik had er den rechten slag niet van. Daar ik het land heb aan bukken, bleef ik natuurlijk bij de krukken”, zo schrijft hij zelf in een brief.

Een kwart eeuw later waren er in wat dan wel Holland genoemd wordt, zelfs geen boeren meer die wilden beugelen: bij boerenherbergen en dergelijke gelegenheden waren alleen nog maar vervallen beugelbaantjes te vinden.

Benoorden de grote rivieren is beugelen als sport verdwenen en vergeten. Niet in het zuiden. Toen Jan Feith in 1900 *Het boek der sporten* uitgaf, liet hij Frans Sagers, een deskundige op het gebied van het kegelen, ook schrijven over beugelen, dat volgens hem in Noord-Brabant en Limburg graag gespeeld wordt om „gläskes alt beer” of zelfs om hammen, worsten en koteletten die beschikbaar gesteld werden door herbergiers.

„De hedendaagsche baan bestaat uit een langwerpige afgezette ruimte, ter lengte van 10 à 12 M en ter breedte van 5 tot 6 M. De vloer wordt gemaakt van min of meer mageren kleigrond, die door aanstampen en door het beugelen taai wordt; later strooit men er geel zand over heen, opdat daardoor de oneffenheden, die er nog mochten zijn, verdwijnen. De geheele baan is door een lage, houten schutting omringd; of wel is deze baan overdekt door een lage kap met rietspanen. In Limburg vindt men vele afgesloten, doch minder voor het spel geschikte banen. Aan het boven-einde der baan op ongeveer $\frac{1}{4}$ der lengte is een stevige, ijzeren ring (beugel) eenigszins voorover in den grond bevestigd. De ballen hebben verschillende dikte en zijn gemaakt van palmhout. De „spanen” of „slagers” waarmede de ballen voortgeslagen worden, hebben verschillende vormen. Het spel wordt op verschillende wijzen gespeeld, meest evenwel door twee of vier personen, die dan twee gelijke partijen tegen elkaar spelen. Ieder speler houdt één bal. Het hoofddoel van dit spel is om den bal van de zijde van het begin der baan (acquit) door den ring heen te werpen, daar, wanneer de bal van de achterzijde door den ring gaat, dit niet alleen den speler punten doet verliezen maar ook de tegenpartij als voordeel wordt bijgeteld. Is door de toevallige ligging van den bal zulks niet doenlijk, dan tracht men den bal in eene voor de volgende beurt meer gunstige stelling te brengen, en tevens den bal van zijn tegenpartij een minder voordeel te bezorgen. Een kunst is het tevens en zulks telt in het voordeel der spelende partij, om den bal der tegenpartij door een slag naar het begin der baan te slaan, waarbij de geworpen speelbal niet mede (‘naar huis’) mag rollen, doch op de baan moet blijven liggen. Evenals bij het billartspel wordt ook met z.g. effekt op de ballen gespeeld.” Wij vinden hier, als bij zovele andere oude sporten ook alweer een herleving. Dat gebeurde voor deze nu typisch Limburgse sport in de jaren na 1930. Thans

bestaat de Nederlandse Beugel Bond die in 1974 een zeer uitvoerig spelreglement heeft opgesteld. Een heel aparte impressie van het beugelen gaf Antoon Coolen in zijn in 1928 verschenen *Kinderen van ons volk*, waarin hij het volgende vertelt. „Ha! ha! En Godefridus voelde het traag in zich komen stijgen, dat jagende genot van de opwindende, die hem 'ne bol deed gooien als was het 'ne kogel die God weet waar doorheen moest. De daverende en bonkende slagen op het versplinterende hout vuurden hem iedere keer opnieuw aan. Giel wipte zijne bol op en gooide hem, dat ie meters hoog vloog en mee 'n boog terecht kwam in 't achterbeschoot. Een knallende slag. Het hout kraakt. Zij beugelden en zij kregen de blaren in de handen van het beugelen. 't Wier hoe langer hoe meer een wederkerig hete en plezierige opwindende. De bollen raakten geen baan meer. Mee 'ne boog kwamen zij voor de ring terecht. Zij lagen erin mee 'nen fellen patsende slag, lagen er evekes te draaien en te schijveren da'ze weer terugkwamen mee vaart. Zij wieren weer gevangen en suidsen opnieuw over de baan. Zij beugelden, de mannen, en zij knarsten op hun tanden. 't Leek of er twee gekken beugelden, twee wildemannen, twee razenden. Godefridus voelde 'ne bol rakelings langs zijne kop. Hij sprong niet opzij. Het was hem een heet en gloeiend genot, die felle aanvuring en opwindende te ondergaan. Toen gebeurde het ongeluk. Giel stond opzij achter de ring. Godefridus stond voor in de baan, gebukt, mee zijne slegger. Hij stond roerloos, bekant een minuut lang. Toen plantte hij zijn benen iets verder open, zwikte in zijn knieën, haalde aan mee al de kracht van zijn lijf in zijn handen vevat, keek uit de gebukte houding mee zijn rooij gezicht evekes op naar waar Giel stond en toen snel als de bliksem en in enen omzwaai van zijn lijf deed hij zijne woeste gooi. Een seconde later patste de bol mee 'ne matte felle kletsslag opzij boven Giel zijne kop. De zoon van Manders schreeuwde, 'ne lange gerekte kreet. Giel stond nog

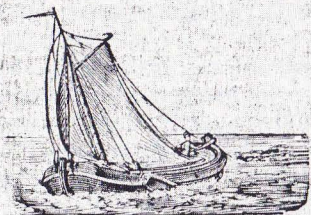
evekes. Hij deed 'ne stap naar voren. Hij deed 'ne stap
bezijden. Een donkere en brede bloedstreep liep langs
zijn kaak. Toen viel hij, zo lang als hij was, in 't midden
van de beugelbaan neer, enen arm langs het lijf, een
been opgetrokken in de knie."

Om een zilveren tabaksdoos

Waternetverbindingen zijn eerder van economisch belang geweest dan landwegen. Afgezien van een beperkte kustvaart en de vaart naar enkele eilanden over zee enerzijds en het eenvoudige landvervoer te voet of met dieren anderzijds is de binnenscheepvaart de oudste vervoersbediening. Dat komt door het feit dat rivieren en meren op vele plaatsen in de wereld natuurlijke verkeerswegen vormen, die de mens ook bij een zeer lage stand van technisch kunnen kan gebruiken om zijn vervoersbehoeften te bevredigen. Trouwens over het geheel genomen is vervoer te water goedkoper dan vervoer over land. De reden daarvoor is niet ver te zoeken. Niet alleen moet de weg over land aangelegd worden wat veel arbeid en geld kost, maar deze weg moet ook worden onderhouden. Bovendien kunnen grote hoeveelheden gemakkelijker te water dan over land worden vervoerd, en de voortbewegingsmogelijkheden te water — zeilvaart, vervoer per vlot, afzakken van de rivier — zijn veel goedkoper.

Waternetvervoer is echter afhankelijk van waterwegen en deze zijn slechts in beperkte mate aanwezig. Vandaar dat in het tijdperk van het vroegkapitalisme de binnenscheepvaart wat vervoerscapaciteit en vervoersmogelijkheid betreft ver achterbleef bij het wegtransport en dat de voornaamste middelen van vervoer de toenmaals bestaande wegvervoermiddelen waren. Er gold één uitzondering op deze regel. En dat was ons land. Hier was zowel voor het vervoer van goederen als van personen het water de meest aangewezen weg.

Onze binnenscheepvaart is — om zo te zeggen — zo oud als het land zelf. De vele waterwegen waren van ouds voor de bewoners natuurlijke verbindingswegen. Reeds in de dertiende eeuw was er een belangrijke binnenvaart. Ook in later eeuwen werd er van de waterwegen druk gebruik gemaakt. In de zeventiende en achttiende eeuw waren de waterwegen nog steeds

Zeilwedstrijd

te GROUW, op Zondag 17 September 1916,
van Beurt- en Vrachtschepen

niet groter dan 35 ton, in één klasse,
ter gelegenheid van het Nederlandsch Congres voor
Openbare Gezondheidsregeling.

1e prijs f 50,—

benevens groote VERGULD ZILVEREN MEDAILLE voor den stuurman, aangeboden door den Voorzitter van V. V. V. te Leeuwarden,

2e prijs f 40,—

en ZILVEREN MEDAILLE voor den stuurman, aangeboden door den Afdelingsconsul van den A. N. W. B.,

3e prijs f 30,—, 4e prijs f 20,—, 5e prijs f 10,—.

Aanvang 12 1/2 uur.

Afvaart van de bakens in de Galle,
Route: Biggmeer, Pikmeer, Ee.

Opgeluisterd door MUZIEK van het Harmoniecorps „Apollo”.

Aanwezige pleziervaartuigen worden verzocht te pavoiseeren.

Ingezetenen, vooral aan den waterkant worden verzocht hunne vlaggen uit te steken.

Na afloop van den Zeilwedstrijd.

OPTOCHT met de prijswinnaars door het dorp.

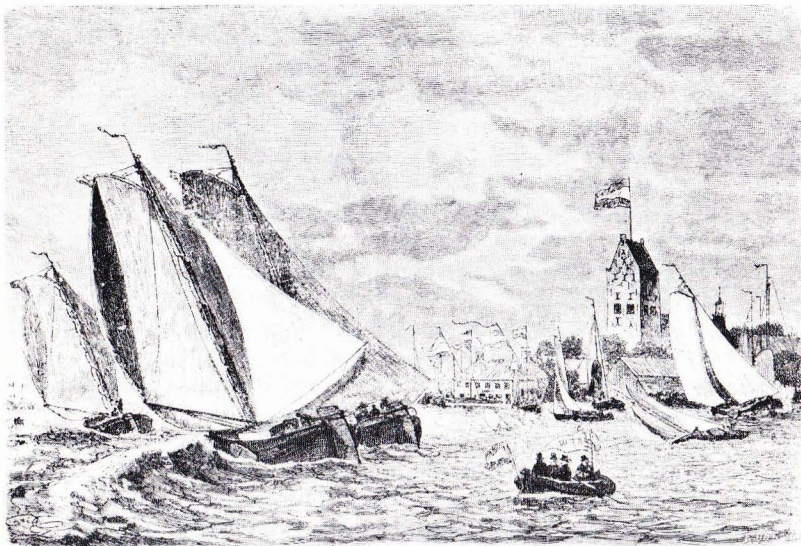
Prijsuitdeeling in 's Landswelvaren

bij H. van Stralen, 's avonds half acht.

Aangifte Zaterdag 16 September a.s. tot 's avonds
9 uur bij J. Elzena te Grouw.

DE REGELINGS-COMMISSIE.

belangrijker dan de landwegen. De Nederlandse historicus van Italiaanse afkomst Lodovico Guicciardini schreef al in 1567 dat de bewoners van Holland „soo veel grachten ende waterloopen ghemaect hebben, dat men niet alleen van d'een stadt tot d'andere, maer oock van het een groot dorp tot het andere, soo gherief-felijck ofte gherieffelijcker als te lande can reysen.” De Nederlandse rechtsgeleerde Simon van Leeuwen vertelt dat het vervoer te water verzorgd werd „door de ontallyke zeil- en trekschuyten die men heen en weer siet kruysen, het welk een groot gerief is voor den koophandel, die de situatie of gelegenheid des Lands eigen is, daar de vaarten soo gemeen en soo gemakkelijk zijn, dat het klein vaartuyg al veel by een alleen kan gevoert werden; en een paart in eene schuyt meer volk of goed kan voorttrekken, dan vyftig man met een wagen, daar het torsen en dragen den prijs van alle waren van eenig gewigt dapper vergroot. En dat men door dit gemakkelijk reysen geen tyd verliest en by nacht en by dag op de juyste en gesette tyd kan voortkomen, en ondertusschen geen saken versuynt werden, met dat men al voort varende slapen, eten, leesen en schrijven kan, en alsoo by een naarstig man, voor dewelck het waarnemen van den tyd het grootste natuyrlijk gemak is, niet verlet of versuymt werd.” Stop dat verhaal. Want wat heeft het nu te maken met de opzet van dit boekje: iets te vertellen over bepaalde takken van sport. Van alles! Want deze binnenscheepvaart, dat vervoer te water van stad naar stad en van dorp naar dorp, is ook een bij uitstek Friese zaak geweest; vanwege het vele water in deze provincie. Juist daarom kunnen we nu nog in de volle zomer genieten van een zeer speciale gebeurtenis met een sportief karakter: het skûtsjesilen; dat is wedstrijdzeilen met schepen die gebruikt werden voor de binnenvaart. Skûtsje — de û uitspreken als oe — is het verkleinwoord van het Friese skûte, in het Nederlands schuit; het skûtsje is een schip dat behoort tot de groep tjalk-

schepen. Wat skûtsjesilen is, zal nu wel duidelijk zijn. Friezen hebben elkaars krachten altijd op het water gemeten. Friese boeren en kooplieden gebruikten een eigen zeilschip en gingen het nuttige met het aangename verenigen. Dat betekende in dit geval dat men graag een schip had dat snel en wendbaar was; want daar kon je dan mooi een ander schip mee inhalen. Dat inhalen gaf toen (en nu) volop bevrediging! Zo ontstond de hardzeilerij. In het midden van de negentiende eeuw waren er reeds verschillende zeilverenigingen. Nieuwe vormen van vrijetijdsbesteding en maatschappelijk verkeer die grote voldoening gaven aan vele liefhebbers van de zeilsport. Bij de beroepsschippers kwam men op een heel andere wijze tot het hardzeilen. Er waren schippers in de zogenoemde wilde vaart die allerlei soort goederen vervoerden: turf, mest, terpaarde, aardappelen, bieten,

zand, grind. Steeds naar andere plaatsen; steeds voor andere opdrachtgevers. Een weinig romantisch beroep, waarbij hard moest worden aangepakt; waar ook snelheid een rol speelde. Wie het hardst kon zeilen, was het eerst op de plaats van bestemming en verdiende het meest. Want er was maar één doel: brood op de plank brengen.

De tweede groep omvatte de beurtschippers: schippers die op vaste verbindingen voeren. Elke stad had vele verbindingen, maar ook kleine dorpen hadden hun beurtvaart; het contact met de grote, verre stad. Daar was snelheid niet zo'n grote noodzaak al was er wel wedijver, als bijvoorbeeld de beurtschippers op dinsdag en vrijdag na afloop van de markten in Sneek en Leeuwarden vertrokken. Dan was het best leuk om nummer een te zijn en te blijven.

Voor al deze schippers, die bitter weinig vrij hadden, maar heel goed konden zeilen, werden oorspronkelijk door herbergiers hier en daar wedstrijden georganiseerd. In 1823 konden bezitters van veerscheperen om een zilveren tabaksdoos gaan hardzeilen te Woudsend; aanmelden in het koffie- en veerhuis van J. T. Nolles. Later werden ook wedstrijden voor vrachtschepen en beurtschepen gehouden buiten de herbergiers om. Op de Hardzeildag in Sneek in 1845 kwamen tien veerscheperen en snikken uit en in het begin van de twintigste eeuw vinden wij daar twaalf skûtsjes aan de start. In 1912 waren er negen deelnemers in deze klasse op de hardzeildag. Een bijzonder spannende strijd. Vergeet niet dat de winnaar een eerste prijs kon binnenhalen van vijftig gulden. En dat was wel een bedrag voor een beroepsschipper in die jaren.

Als speciale attractie kwam het skûtsjesilen ook wel op het programma te staan. Toen in 1916 in Friesland een congres voor openbare gezondheidsregeling werd gehouden, vergastte men de deelnemers op een zeilwedstrijd van beurt- en vrachtschepen in Grouw. Tien jaar later togen de notarissen voor hun jaarver-

gadering naar Leeuwarden en ook voor hen werd een ouderwetse skûtsjesilerij georganiseerd. Nieuwe initiatieven bleven niet uit. Vanaf 1929 bemoeiden plaatselijke commissies zich met het organiseren van wedstrijden voor skûtsjes. En met succes. Tot er in 1944 mee gestopt moest worden.

In 1945 werd een Sintrale Kommisje Skûtsjesilen opgericht en in 1946 konden de eerste wedstrijden met negen schepen worden gehouden. Duidelijk werd echter, dat het einde van de skûtsjes wel in zicht begon te komen. Deze schepen met hun dertig tot vijftig ton gingen langzaam de vaart uit. Het was op den duur, mede door de opkomst van de vrachtauto, onmogelijk er een bestaan mee op te bouwen. Liefhebbers van buiten het eigenlijke bedrijf zagen wat er aan de hand was. Immers het skûtsjesilen als wedstrijd trok steeds meer belangstellenden, maar elk jaar kwamen er minder schepen die deelnamen aan de wedstrijden. Er werd naar een oplossing gezocht. Verschillende steden en dorpen kwamen in actie en sinds 1956 werd een aantal schepen eigendom van stichtingen of van particulieren. Er kwam nu meer geld op tafel om de schepen in orde te krijgen en te houden. Zo werd dit zeilen, eens een zaak van de schipper alleen, een sportgebeuren van groot formaat, een spektakelstuk dat duizenden trekt, een show van betekenis, een trekpleister voor vele toeristen en watersporters, ook voor die uit andere landen.

Met een houten lans

Een eeuw geleden maakte Charles de Coster, de Belgische auteur van *De legende van Uilenspiegel en Lamme Goedzak*, een reis — het was een voettocht — door Zeeland. Hij gaf daarvan een verslag in welgekozen zinnen, zoals het een auteur van zijn formaat past. Op die reis wandelde hij in de buurt van Nieuwland bij Middelburg op het eiland Walcheren. Hij zag daar opvallend veel ruiters, mannen die zich bezig hielden met het ringsteken of het ringrijden, het volksspel waarbij te paard met een stok naar een opgehangen ring gestoken wordt. Daarover schrijft hij een wat wild aandoend verhaal, maar wel beeldend. Met een duidelijke indruk van dit ringrijden dat men ook nu nog in Zeeland kan meemaken. „Een man te paard moet met een houten lans, die voorzien is van een stompe ijzeren punt, door een ring steken, terwijl het paard in volle galop is. Het strijdperk is honderd meter lang en twintig breed. Vaak wordt het met houtzaagsel bestrooid. Aan het ene eind staan degenen die nog rijden moeten, aan het andere zij die hun beurt al gehad hebben. Ze zitten op prachtige paarden: alles lijkt prachtig in de stralende zon. Op de kreet „Awortje!” rennen de dieren in enkele seconden van het ene eind naar het andere. Een van de ruiters maakt zich op om te rijden; zijn concurrenten beginnen een lied te zingen dat een buitengewoon snelle maat heeft. Terwijl hij naar voren komt stoot de ruiter wilde kreten uit om zijn paard aan te voeren. Snel als de wind heeft hij de ring geplukt. De kreten verdubbelen. Wij hebben zo meer dan dertig mannen zien rijden, en telkens als een van hen de ring meenam, klonken er dezelfde woeste kreten. Sommigen kwamen teruggedrennen terwijl zij achter op hun paard zaten, anderen zaten achterstevoren, en sommigen gingen languit op hun paard liggen. Ik zag hoe één man van zijn paard viel. Hij stond bedaard op en zei: „Ik ben niet dood, maar ik voel me niet veel vrolijker.” De ene

kant van zijn gezicht zag rood van het bloed. Men kan zich nauwelijks voorstellen, als men het niet gezien heeft, hoe schilderachtig mooi deze groepen ruiters zijn met hun paarden, waarvan de lange manen met linten zijn versierd en de lange staarten in een lange vlecht zijn gelegd. Wat voor bewegingen hun ruiters ook uitvoeren, deze vreedzame dieren blijven onbeweeglijk staan." Even later ziet De Coster het volgende tafereel. „De mensen beginnen door elkaar te lopen, de paarden rennen snel achter elkaar en de ringen worden achtereenvolgens afgehaald, vooral door een jonge jongen met een aardige kop en een kordaat en expressief gezicht. Hij wint de eerste prijs. Hij neemt de sieraden in ontvangst, springt van zijn paard en begint van louter plezier over de grond te rollen. Men wil hem kalmeren en houdt hem vast op de grond. Hij weet op te staan en zit vol gras en zand. Hij ontsnapt aan degenen die hem achtervolgen. Hij lacht en maakt een wending.

Men vangt hem opnieuw, maar hij glipt als een aal door de handen van zijn vrienden. Hij trekt een van hen die nog te paard zitten aan zijn been, stijgt zelf weer te paard, maar springt er weer af en misleidt en vermoeit zijn achtervolgers. Hij is de held van het feest, hij triomfeert, hij is onvermoeibaar. Maar er is één jongeman die een zondaarsgezicht zet. Hij is de steekspeler die het meeste pech heeft gehad. Van alle prijzen blijft er voor hem een houten lepel over, de prijs voor onhandigheid die ginds nog bengelt. Hij kijkt er bedroefd naar. Zal hij de schande en het hoongelach die hem wachten ontvluchten? Neen, hij blijft bedaard op zijn paard zitten. De man die het beulswerk moet doen, een grote boerenkerel die een hoed draagt met een heel kleine rand en die er met zijn spottend gezicht toch sympathiek uitziet, komt op hem af. De patiënt wacht hem gelaten op. De beul haalt de houten lepel naar beneden en hangt hem die plechtig om zijn hals. Er klinkt een luid gelach, vooral van de vrouwen, die altijd onbarmhartig zijn voor onhandigen, en men be-

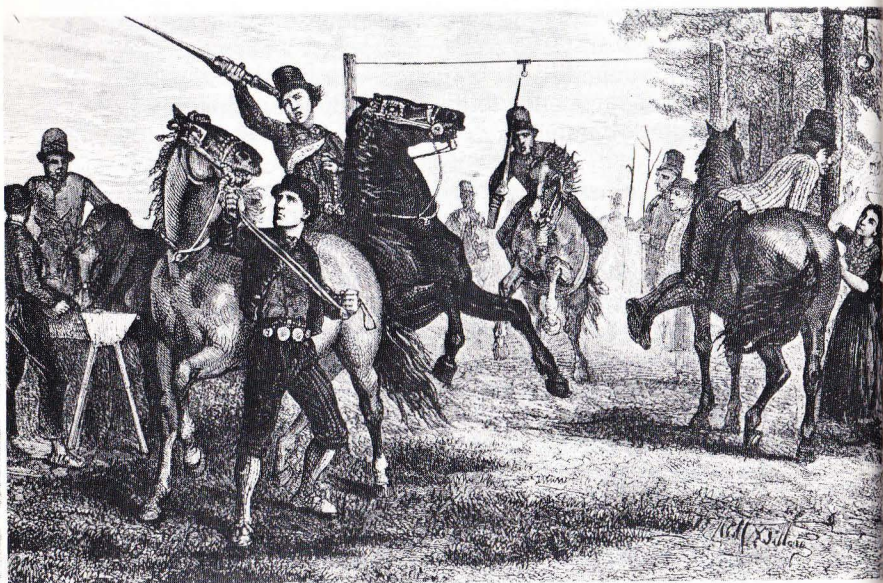
gint te zingen. Maar de verliezer vindt al spoedig zijn vrolijkheid weer terug en zijn moed. En met zijn lepel zwaaiend roept hij: „De volgende keer beter!" En daarna beginnen allen te dansen — de gelukkigen en de minder fortuinlijken, de handige jongens en de sukkels."

Over die Nieuwlandse ringrijderij handelt ook een vers van gelegenheidsdichter J. C. Altorffer.

Morgen toch is 't Pinksterdag,
Als de jonge knapen
Bij gejoel, gejuich, gelach,
Lust en vreugde rapen.
Als, bij 't oude ridderspel,
Maar in boersche vormen
Zij, met menig kloek gezet,
Naar den ringprijs stormen.

Houdt ze nu voor heur galant
Als hij mocht verwinnen,
't Een of ander bij de hand,
Streelend voor zijn zinnen?
Is 't een zilvren broekstuk, of
Zijn het borstrokknopen,
Kleurig lint van zijden stof
Wat toch mag hij hopen?

Uit De Costers verslag en uit het gedicht weten we al heel wat over het ringrijden. Wij kijken nog verder terug. Er bestaat namelijk een oude Zeeuwse kroniek die de oprechte vraag stelt naar de herkomst van het ringrijden. Het antwoord is een verhaal dat men moet laten voor wat het is, maar dat toch enig inzicht kan verschaffen; en waarbij alles afhing van aanzienlijke juffers. „Deze lieten gewoonlijk tot een eereprijs een hunner ringen ophangen, welke de Ridders te Paard in eene edele en gansch onberispelijke houding gezeten moesten afsteken, en in vollen ren aan hunne lans rij-

gen, van welk gebruik deze renspeelen den naam van ringrijden dragen. Naderhand deed men den ring om andere prijzen aan breede zijden linten hangende, welke door de Jufferschap te winnen gegeven werden, of waarover zij ten minste als rechters zaten, en de uitdeelster waren. De ridder die het eerst driemaal den ring heeft afgestoken en met wien alle de mededingers onder het geschal van Pauken en Trompetten in Staatsie te Paard het Renperk rond rijden, werd vervolgens verzeld van diezelfde Ridderschap, alle afgestegen zijnde, met orde en plechtigheid in den kring der Jufferen geleid, van welker eene, terwijl den te bekronen ridder in eene eerbiedige gestalte voor haar nederknielde, hem den prijs overreikt, en hem met het lint daartoe behoorend omhangt, waarna dien Ridder door

de hand van de Juffer wordt opgeheven, die haar met een kus omhelst en naar haar zitplaats geleidt; wanneer het Renspel om de andere prijzen voortgezet werd, onder herhaling van dezelve plechtigheden."

In ieder geval neemt men aan dat de oorsprong van het ringrijden te paard moet worden gezocht in het middeleeuwse steekspel van de ridders. Later heeft het spel een stuk van zijn aristocratisch karakter verloren. Bij het riengrieën, zoals het in het Zeeuws heet, zijn natuurlijk ook al weer talloze voorschriften te vinden. Zo werd op Walcheren op omstreeks driekwart van de baanlengte aan weerszijden van de baan een paal in de grond geslagen waartussen het touw gespannen werd, waaraan de rieng werd opgehangen. Het touw hing zo hoog dat de rijder met zijn paard er in galop juist onder door kon en de ring hing iets uit het midden, rechts of links, naar keuze van de rijder. Deze rieng bestond op Walcheren uit de eigenlijke ring hangend in een oog die met twee smalle verende stroken in een koker paste, zodat deze er knellend inhing. Deze koker had twee vaste haken of ringen waarmee deze aan het touw werd geschoven. De lans waarmee gestoken werd, was van hout met een metalen punt, meestal groen geschilderd, soms driekleurig. Men reed op ongezadelde boerenpaarden waarvan manen en staart versierd waren; in galop.

Elisabeth Becker, beter bekend als Betje Wolff en Zeeuwse van geboorte, vertelt in haar gedicht *Walcheren* ook over het ringrijden.

Wat feest verwekt die vreugd? Wat brengt het volk bijeen?

Kom, zie de plechtigheid: hier wordt de ring gereen,
Hier zult gij wond'ren zien van handigheid en vlugheid,
Maar, zie de zilveren prijzen eens!

De forsche boerenknaap vergeet zijn dof- en stugheid.
't Nieuwsgierig steevolk komt van alle zijden aan,
Elk zoekt een plaats, waar hij wel 't beste denkt te staan.

Men praat, men licht, men duwt, men dringt, men
wordt gedrongen.
Men knikt, men groet, men wordt gegroet,
Hier kijft, daar kalt men en daarginder wordt gezongen,
Slaat ruim! daar komt de stoet van fiere ridders aan.
Zij rijden deftig voort en zwenken om de baan.
Die leid zijn paard en deez' is rustig opgerezen.
Daar onze Jana zijn dekkleed schikt
Wordt hij van Geertje toegeknikt,
Dat is: Nou Jan! Toon nou, dat jij 't niet hebt vergeten!

In 1913, toen herdacht werd, dat Nederland honderd
jaar voordien bevrijd werd van het Franse juk, werd
besloten in Middelburg op het plein voor de oude
Abdij een grote ringrijderij te organiseren. Dat lukte,
want de boerenjongens uit de omtrek hadden er best
schik in om elkaar bij het ringrijden ook eens in de
„stad” te bekampen. Het werd helemaal mooi toen
bleek dat koningin Wilhelmina een zilveren schenkblad
als prijs beschikbaar stelde voor de beste rijder, een
blad dat zij zelf trouwens uitreikte. In 1919, na de eerste
wereldoorlog werd er weer een ringrijderij gehouden
en nu stelde de koningin een wisselbeker ter beschik-
king, die eerst eigendom kon worden als deze driemaal
gewonnen werd. Wat al in 1921 lukte aan Piet Brasser
uit Vrouwenpolder. De koningin stelde meteen een
nieuwe wisselbeker beschikbaar.

Belangstelling van de leden van het Oranjehuis is er
trouwens vanouds geweest voor dit ringrijden. Al in
1787 loofde stadhouder Willem V bij een bezoek aan
Domburg twee gouden medailles uit. In 1823 woonde
koning Willem I in Vrouwenpolder een ringrijderij bij.
Hij stelde als prijs een zilveren tabaksdoos beschikbaar.
In 1841 kwam koning Willem II naar Zeeland en ook
hij had een prijs voor de winnaar. Koning Willem III,
die verschillende malen Zeeland bezocht, liet een
zilveren zweep en een paar gouden hemdsknopen
verrijden.

Na de Tweede Wereldoorlog was het koningin Juliana
die in 1948 een beker als wisselprijs uitloofde. En in
1954 aanvaardde prins Bernhard het beschermheer-
schap van de Walcherense ringrijders.
Er bestaat thans een Zeeuwse Ringrijders Vereniging
met plaatselijke afdelingen, gesplitst in verschillende
klassen. Naast de wedstrijden in de dorpen zijn er ook
competitie- en algemene wedstrijden. De hele zomer
door in verschillende Zeeuwse plaatsen te zien.

Davids in 't gevecht

De malie en de klos, de kloot die sij hantieren,
De bal, die sij de baen met kracht doen overswieren,
Sij maecken 't broose lijf tot eenen vasten klomp,
Een Davids in 't gevecht.

Dat waren de „kloecke, krachtige en gezonde recreatie", waarover dichter Van Someren in de zeventiende eeuw kon zingen. Een duidelijk bewijs dat er ook toen al prijs op gesteld werd, van het broze lijf een vaste klomp te maken. Niets nieuws dus: onze roep om meer recreatie.

In het volgende hoofdstuk hebben we het over de maliebaan, hier nemen we een ander recreatieterrein bij de kop: de klosbaan. Er bestaat een tekening van Adriaan van Ostade in sapverf (een goed Nederlands woord; het is verf die de ondergrond laat doorschijnen), waarop een klosbaan is afgebeeld. In 1833 is deze tekening op een verkoping van Jakob de Vos voor ruim vierentwintighonderd gulden verkocht. Men ziet bij een herberg een lange en smalle, gedeeltelijke overdekte baan op tafelhoogte, waarop met ballen wordt gegooid. Het is mogelijk dat dit klossen oorspronkelijk gespeeld werd op een afgeperkte baan, waarin twee boogsgewijze houten palen of — later — ijzeren staven zodanig waren geplaatst dat ze, aan het einde van de baan in het midden met elkaar verbonden, een poortje vormden. Door deze poort moest de speler een bal werpen: als hij mis gooide, mocht hij geen volgende worp doen; wie de poort raakte, kreeg een punt en wie door de poort gooide, kon twee punten noteren. Meestal speelde men daarbij om in totaal twaalf punten. Dat was de hele kunst en het was dus wel een eenvoudige ontspanning. Later kwamen de banen in gebruik die op een onderstel rustten, dus zoals Van Ostade die tekende. Zijn werk laat verder zien dat het een spel voor boeren en buitenlui was. In de middeleeuwen werd dit klossen

beoefend door vorsten en hoge heren. Hertog Karel van Gelre (1467-1538) was er een liefhebber van en had in Arnhem twee klosbanen, een grote en een kleine. En dames lieten zich niet onbetuigd als er geklost moest worden. Al kon het ook zijn dat deze recreatiezoekers kegelden, kolfden, malieden of beugelden. Want de aanduidingen in de oude teksten lopen nog wel eens door elkaar.

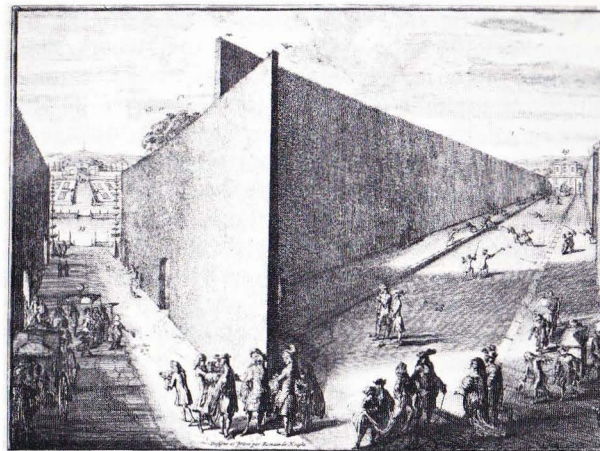
Na de heren en voor de boeren gingen de poorters klossen. Zij waren in de steden met hun klosbanen en met de herrie die er gemaakt werd, niet overal even welkom. Het luidruchtige spel werd zoveel mogelijk geweerd in de buurt van de godshuizen, waar het immers om stilte en aandacht ging. Al in de vijftiende eeuw waren alle spelen met ballen in de Nes in Amsterdam verboden. In Leiden was de overheid ook niet gesteld op dat lastige balspel. Vandaar een keur uit 1463, een soort politieverordening, waarbij vele zaken op een hoop werden gegooid. „Soe en moet nyemant, wie hi zy, voirt an binnen Leiden noch binnen der vrijhede van Leiden houden enighe revetten, kaidspanen, cloetbanen of keylbanen ende dierghelike op tien roeden nae enighe prochikercken, goidshuizen, gasthusen of kercken of enighe cloisteren of enighe gheestelike huysen, hoe die ghenoeemt moghen wesen, op die boeten ende die verbuernisse van drie pont, also dicke ende menichwarve als ment yement betughen mach datter tot enighe van die verboden plaetsen voirrs ghespeelt wair." Met deze aantekening erbij dat revetten zo iets als danshuizen of speelholen zijn en dat met de keylbaan de kegelbaan wordt bedoeld.

Klosbanen zijn — zoveel we weten — niet meer in ons land in gebruik. Ter Gouw schreef in de negentiende eeuw al dat deze banen waren verdwenen, maar er was wel een passende vervanging: de trok. „De oude Klosbaan, verkleind, op een tafel in de gelagkamer overgebracht, werd de Truktafel, ook kortaf de Trok genoemd, die nog in 't midden der vorige eeuw zeer alge-

meen in Holland was. De tafel was met laken bekleed; in 't midden stond een ijzeren poortje; de ballen waren van ivoor; zij werden gestooten met den punt van een langen stok; en 't spel was even eenvoudig als het klossen, wat echter niet verhinderde, dat er veel geld meê verspeeld kon worden. Eindelijk is de Trok door 't Biljart, dat van Fransche afkomst is, vervangen. In 't begin dezer eeuw waren de biljarttafels nog schaars in onze steden; thans vindt men ze in alle boereherbergen."

Wat dunkt u van de malibaen?

Nooit hoor je iemand meer zeggen: „Kom, ik ga eens wat maliën". Evenmin kom je nog mensen tegen die naar een maliebaan (met een kleine letter) gaan. Wel is het mogelijk naar een Maliebaan of een Malieveld (met een hoofdletter) te wandelen. Bijvoorbeeld in Utrecht of Den Haag. Omdat maliën eens een geliefde sport was, gaan wij er hier wat over vertellen. Het was een bezigheid die zo'n beetje in hetzelfde vlak ligt als kolven en kegelen. Al laten we verder alle vergelijkingen buiten beschouwing. Een mooie klus voor specialisten om dat eens precies uit te zoeken. Wij zijn er alleen op uit om aan de sport op zich zelf aandacht te wijden; wij trekken geen historische of andere parallellen. Trouwens, bij het nagaan van alle tot nu toe beschreven overeenkomsten blijkt wel dat deze bepaald niet allemaal parallel, dat is evenwijdig, lopen!

*Maliebaan, Romein de Hooghe
(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)*

Wij gaan eerst naar Den Haag met de heren Oostenburg en Waasdorp, twee jongelingen te Amsterdam woonachtig, van een deftige afkomst en beschaafde opvoeding die met hun zusjes Alida en Christina een reisje maakten door een deel van Zuid-Holland en daarvan een fraai verslagje schreven in *Katwijk's Zomertogtje*. Op dat reisje komt het viertal in Den Haag. „Krisje vroeg aan Dina, welke achter haar zat; welk een lang regt uitgestrekt veld dit was. Men noemt het de Maliebaan, zeide zij; Het maliën moet een spel geweest zijn, dat in vroeger tijden in gebruik was, misschien zal Oostenburg ons dat wel weten te zeggen. Zoodra was het rijtuig niet van de steenen af in het zand gekomen, of Oostenburg nam het woord en zeide: ik hoorde dat Juffr. Krisje begeerig was, om te weten waarin het maliën bestaat. Dit spel heeft het meest overeenkomst met het kolfspeel, maar daar het zeer vermoeijend is, wordt het maar zeer zeldzaam gespeeld. Ik heb het maar eenmaal te Utrecht gezien, in de maliebaan, die daar tusschen de Tollesteeg en Witte Vrouwepoort met fraaije boomen beplant is. Heb de goedheid, zei Waasdorp, zeg kortelijk het beloop van het spel. Gaarn, zeide Oostenburg, maar ik heb hetzelfde nooit mede gespeeld. Eene malie is een lange taaije zweepende stok, met een fluweelen handvat, en heeft aan het onder einde een houten met ijzer beslagen Hamerslag. De Spelers nu drijven met die malie een bal, veel grooter dan een kolfbal, voort, en hij wordt geacht het spel te winnen, die met de meeste kracht en handigheid, en met de minste slagen, den bal van en naar de afgeperkte palen weet te maliën.”

Bij het spel moest de bal tussen twee palen elk aan het einde van de baan heen en terug worden gespeeld, waarbij het de kunst was om de afstand heen en terug met zo min mogelijk slagen af te leggen. Het schijnt dat het spel al in de zestiende eeuw aan het Franse hof is gespeeld. Een eeuw later werd het in ons land een geliefde sport van goeude burgers; waarschijnlijk

een vrij kostbare sport, omdat men er speciale ballen, een speciale stok en een baan voor moest hebben. In en bij verschillende steden werd zo'n baan aangelegd. In 1637 werd een baan te 's-Gravenhage gebouwd met een lengte van 290 roeden, dat is ruim duizend meter. Amsterdammers konden gaan maliën in de Diemermeer, niet ver van de Kruislaan, op een baan met een lengte van 173 roeden. Alleen het was niet naast de deur. Een uur lopen. In 1759 gaven baljuw en schepenen van de Meer een uitvoerige keur over het spelen op deze baan. Maar de Amsterdammers waren niet bepaald te spreken over deze recreatiemogelijkheid. Vandaar deze dichtregels.

Wat dunckt u van de malibaen?

Zij staet mij maer zo paslijk aen.

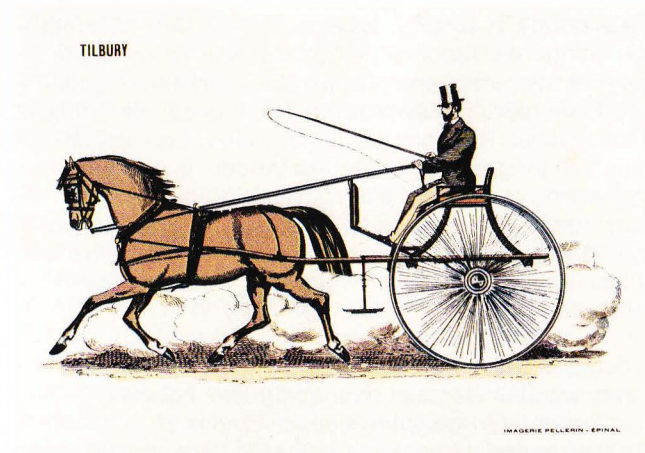
Ze is als te naauw van wandelwegen,

En al te ver van stad gelegen.

Ook Leiden had een dergelijke baan; noch die van Amsterdam noch die van Leiden hebben echt opgang gemaakt. En geen enkele naam van een plein of een straat herinnert er nu nog aan. Dat is anders met het Haagse Malieveld en de Utrechtse Maliebaan, beide bij veel Nederlanders bekend. De Utrechtse maliebaan werd oorspronkelijk een eindje buiten de oostelijke singelgracht aangelegd op gronden die als hoveniersland werden gebruikt. Dat gebeurde bij besluit van de vroedschap in 1637. Dat besluit diende om studenten van de Academie gelegenheid tot ontspanning te geven door middel van dit spel. Deze baan had een lengte van 200 roeden en werd later nog vergroot. De baan was langs beide zijden afgesloten door een lage houten schutting, waarin op verschillende plaatsen openingen waren, waardoor men de baan kon verlaten of betreden. Op de schutting waren cijfers en strepen aangebracht; zodoende was het mogelijk de afstand die de bal bij een slag had afgelegd, gemakkelijk af te

lezen. Voor de nodige verfraaiing was ook gezorgd; men had een beplanting van vier rijen bomen aangelegd, aanvankelijk iepen en linden, later alleen linden. En er kwam een maliehuis waar de maliemeester woonde en waar de spelers zich in elkanders gezelschap aangenaam konden verpozen; een soort sociëteit. De stad Utrecht hield aan het maliën de nu nog aanwezige Maliebaan over.

Zet nu uw gatje naast mij neer

„Verreden te Bolsward den 27 augustus”. Dat staat op een zweep waarom in 1795 in die plaats werd gereden. Verder leest men „Het eerste jaar der Bataafsche vrijheid” en de bekende woorden Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap en ziet men de vrijheidsboom met de vrijheidshoed. In de jaren tussen 1750 en 1850 werd bij harddraverijen als eerste prijs vaak een zweep uitgelooft, beslagen met goud en zilver. Een zekere beroemdheid kreeg de gouden koningszweep, die in Leeuwarden, soms zelfs in tegenwoordigheid van vorsten, werd verreden. Op een schilderij van een zekere Verschuur voorstellend een arresledenwedstrijd op de Zaan in 1838 kan men als prijzen zo'n gouden zweep en een span mooie hoofdstellen zien. Die zweep en dat schilderij zijn te vinden in het Nationaal Rijtuigmuseum Nienoord, in Leek bij de stad Groningen, geopend van omstreeks half april tot 1 oktober. Het huis Nienoord werd gesticht in 1525 en

vernieuwd in 1672; maar het brandde af in 1846; het huidige landhuis werd gebouwd in 1885. Er leefde toen een familie Van Panhuys. Er speelde zich een vreselijk drama af. In 1907, toen de heer van het huis met zijn echtgenote, zoon en schoondochter per rijtuig in het Hoendiep reed en verdronk. Een verkeersongeluk dat diepe indruk maakte. Sinds 1958 is op het landgoed Nienoord een Rijtuigmuseum gevestigd. Een opsomming van hetgeen men daar kan vinden, is overbodig. De naam zegt genoeg: alle soorten rijtuigen. Als u er gaat kijken, let dan eens op de sjees, het tweewielige voertuigje dat op het platteland werd gebruikt. Dichter Willem Levinus Penning heeft er beeldend over geschreven.

In suizend snellen draf
 Kwam van den weg een paar dozijn dier hooge
 Beschilde en vergulde sjeezen op ons af,
 Die toen vooral de trots van Hollands Landman waren:
 Hoe sierlijk zaten evenzooveel paren
 Elk op zijn ranken vederlichten troon
 Als in een schommelende schelp ten toon -
 Adoon met Venus door de lucht aan 't spelevaren!
 Een bloemtuil in het knoopsgat wende Hij
 Aan 't aanstaande overwicht der glundere vrijster;
 Want zie! de zweep als scepter, mende Zij -
 Haar hart verliezende maar het spoor niet bijster;
 Jong Holland in beteeckenisvolle vrijerij!

Er was een tijd dat dit jonge Holland (trouwens ook het oude Holland) maar weinig vrije tijd had en weinig mogelijkheden om zich te verplaatsen. Eén dagje uit, dat was wel wat bijzonders. Zeker als het ging om spelen; dat is het voor vermaak uit rijden gaan. Precies honderd jaar geleden vertelde schrijver Jan ter Gouw waarom het daarbij ging. „'t Genot der frische lucht, dat iets was voor stedelingen, die hun leven sleten tusschen steenen muren. Ja, als ze dan eens in

een echt landelijk dorpje uitspanden, dan konden ze vijf minuten lang dwepen met het buitenleven, en zich verbeelden werkelijk in een Arkadia verplaatst te zijn. Dan riepen alle meisjes te gelijk: „O wat is 't hier lief!” en Janneef deklameerde: „Wat leeft een mensch in zoo'n gehucht, Gelukkig en verheugd, Bij bloemengeur en frisse lucht, En landelijke vreugd!” Honderd jaar geleden.

Johannes le Francq van Berkhey gaf in de achttiende eeuw mooi op van de eetpartij die gepaard ging met dat spelen. Hij vond dat de gezellige en vriendschapvoedende aard onzer natie nergens meer in uitblonk dan in haar geneigdheid tot spelevaren en -rijden. En hij kon, wat Zeeland aangaat, er prachtig over vertellen. „Een gezelschap dat aldaar spelemeijen gaat, neemt in 't rijtuig brood en kaas of eenig gebak en gebrad en wijn mede; men rijdt door de goudgele koorlanden en vrugtbare akkers; men kiest eindelijk eene digte en aangenaam belommerde dreef of groene laan, in welke men van den wagen klimt. Hier zet zig het gezelschap op de groene zooden neder; de tafel word op den grond gedekt, en men eet en drinkt met zulk een genoegen, dat iemand, die eenig gevoel heeft van 't zoet vermaak dat eene gepaste vreugde, ware vrijheid en vriendelijke gezelligheid, onbedwongen verleent, hetzelve niet bijwonen kan zonder het edelmoedig vaderlandsch karakter der Zeeuwen daarin te erkennen”. En een andere schrijver vertelt dat men op de eerste pleisterplaats ontbeet met „soete en suure room, versch gepluckte kersen, geurige aerdbesyen, roode graesde boter, oude en jonge kaes, nieuwbacken broot en knappende beschuytjes.” Bij het middagmaal stond er vis op het menu. „Een groot salmshoof smaeckelijck overspreyt met groene peterseelybladeren, en een gesoden snoeck, blaue van vel en blanc van visch met een dick-gewelde boter-en-azijn-soppe overgoten.” Tot dessert dan „allerley ooft in porce-

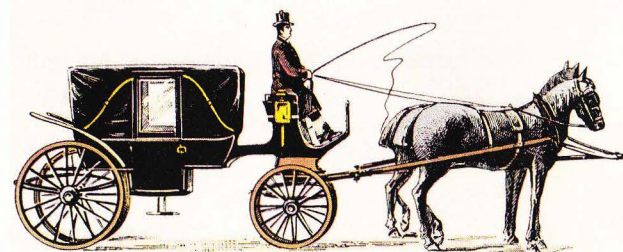
leynen schotelen leggende en met groene wijngaart-
bladen bedekt".
Het spelerijden is in Zeeland vanouds bekend geweest.
Dit couplet uit een heel lang gedicht getuigt er ook van.

Kom meisje zyt gy by de hand,
Laat ons niet lange staan,
Wy zullen door het zeeuwsche land,
Eens spelenryden gaan.
Zet nu uw gatje naast my neer,
Nu voerman gaat u gank alweer,
Vooruit, vooruit, vooruit.

Een man die in zijn jeugd zelf aan dat spelerijden deel-
nam, heeft er kort na 1960 uitvoerig over verteld. Het

begin van de tocht die J. Vader meemaakte, lag in Vrouwenpolder of in Oostkapelle. Er werden verschil-
lende plaatsen aangedaan, waaronder Domburg,
Westkapelle, Koudekerke en Middelburg. Vóór 1880
had, zo vertelde Vader, het spelerijden plaats op de
laatste dagen van de Domburgse, Westkappelle en
Middelburgse kermis. Paartjes die het financieel goed
konden doen, spelereiden op alle drie dagen. Later
toen de kermissen hun oude glans verloren, werd het
rijden beperkt tot de laatste zaterdag van de Middel-
burgse jaarmarkt. Dat kwam ook omdat het een dure
liefhebberij was. Maar vergeet niet: de toenmalige
volwassen jeugd was niet verwend wat het aantal
feestdagen betreft. En de spelerijdersdag was de hoog-
tijdag, die volgens de man die er aan deelnam, aan het
jonge leven glans en geur verleende, Wie nooit had
kunnen spelerijden, voelde zich schromelijk te kort
gedaan. Dan was men eigenlijk niet jong geweest!
Zo brak de dag aan waar zoveel jonge harten hunke-
rend naar uitgezien hadden. Zij waren al voor dag en

LANDAU

IMAGINE PELLERIN - EPINAL

dauw uit de (bekende) veren. Er was ongelofelijk veel te doen. Al het eten moest in de wagen geladen worden. En niet te vergeten een mooie partij drank: brandewijn, oude klare, bitter, anijs, persico en een drankje dat de naam liefde droeg, een violetkleurige likeur. Vlak voordat de grote wagen met de deelnemers vertrok, werd geloot wie, om te beginnen, in de wagen voor, achter of in het midden zouden zitten. Vooral de achterste plaatsen waren voor het vrijen het meest in trek. Dan kwam het moment dat de voerman van de eerste wagen in de rij zijn versierde zweep omhoog stak. Onder algemeen gejuich en tal van luidruchtige heilwensen werd aan de tocht begonnen. „Vee plezier oor! 'n lollige dag é! oppasse oor van nacht! nie buten de schreef gae oor, vanaevend!”

Op die éne dag reden heel wat wagens door het Zeeuwse land. Tot laat in de nacht. Om nooit te vergeten. Ook niet voor deelnemer Vader. „Allen die in hun jeugd aan zulk een spelerijerstocht deelnamen, zullen zich deze hun leven lang dankbaar blijven herinneren. Ook, als zij of hij, die toen aan onze zijde zat, reeds vele jaren geleden in Walcherens grond ter ruste werd gelegd.”

Inhoud

	Pag.
Een kolfje naar mijn hand <i>Zegswijzen</i>	4
Sneller als een arent <i>Ijssport</i>	11
Aan is winst <i>Kolven</i>	16
De jongen, die graag poedels ziet vallen <i>Kegelen</i>	21
Vijftig gulden of een solied gouden horloge <i>Wielersport</i>	27
Spaar je niet, Jaap <i>Schaatsen</i>	33
Hou vast <i>Touwtrekken</i>	41
Tip over tippen <i>Tippen</i>	45
Vlugheid, behendigheid en spierkracht <i>Kaatsen</i>	47
Wie de vogel afschiet, is koning <i>Vogelschieten</i>	53
De hoge vlucht <i>Valkerij</i>	58
De strijd is gestreden <i>Vendelzwaaien</i>	65

Vooruit mijn klootje, vooruit mijn bal <i>Klootschieten</i>	68
Met een kneppel in de vuist <i>Volksvermaken</i>	74
Rode rok, witte broek en hoge hoed <i>Jagen</i>	79
Oh, joe 'n èrpel <i>Bollen</i>	84
Mei mannemoed en oergriislike fûlens <i>Polsstokspringen/Fierljeppen</i>	88
In het midden staet een beugel <i>Beugelen</i>	94
Om een zilveren tabaksdoos <i>Skûtsjesilen</i>	99
Met een houten lans <i>Ringsteken</i>	105
Davids in 't gevecht <i>Klossen</i>	112
<i>Wat dunkt u van de malibaen?</i> <i>Maliën</i>	115
Zet nu uw gatje naast mij neer <i>Spelerijden</i>	119

De bladwijzer in dit boekje is een — dank zij de welwillende medewerking van de V.V.V. te Amsterdam — gemaakte kopie van de in 1928 ter gelegenheid van de Olympische Spelen door die instelling uitgegeven wijzer.

*De afbeelding op het omslag is een gedeelte van een door Aart van der Neer geschilderd riviergezicht bij winter.
(Rijksmuseum, Amsterdam)*

Uitgave: Shell Nederland B.V., Rotterdam
Druk: koninklijke van poll b.v., Roosendaal
©Shell - Kerstmis 1975